

Антоан дьо Сент-Егзюпери

ЦИТАДЕЛА

1

част

АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ

ЦИТАДЕЛА

1 ЧАСТ

Превод: Росица Василева

chitanka.info

Философският роман — притча на Антоан дьо Сент-Екзюпери „Цитадела“, останал незавършен и издаден след смъртта на автора, е синтез на цялото му творчество. Той фокусира в себе си големите житейски теми и философските позиции на Екзюпери и цели да приобщи хората към всичко онова, което може да ги извиси. Така те ще изградят цитадела на човечността в сърцата си и ще надживеят себе си в своите дела.

Ново издание, съставено от Симон Ламблен с участието на Пиер Шаврие и Леон Венселиус.

БЕЛЕЖКА НА ФРЕНСКИТЕ ИЗДАТЕЛИ

Първите страници на това произведение са написани през 1936 година. Те започват така: „Бях владетел на берберите и се прибирах у дома. Току-що бях присъствал на стригането на хилядите овце от бащиното ми наследство. Там те не носят онези звънчета, които разливат своя благослов от планинските склонове до звездите. Гласът им наподобява само ромон на течаща вода, а единствено тази музика ни успокоява, нас, обсадените от жаждата...“ Рамката на творбата остава непроменена, макар че тонът не запазва същата дистанция.

Дрийо Ларошел и Кремийо, на които Сент-Егзюпери прочита първите страници, се отнасят резервирано. За тях Сент-Егзюпери е поетът на действието, мъжествен писател, от когото светът очаква нови разкази за приключения. Поради скромността си, Сент-Егзюпери бил чувствителен към критиката. Той, който се интересува преди всичко от приключенията на духа, се прибира много потиснат след това четене, разтревожен дали не е поел погрешен и неподходящ за него път.

Споменът за живота му в Сахара вдъхновява мисълта му и го насърчава да избере пустинята за място на действие на своите размишления.

Ако разглеждаме творчеството на Сент-Егзюпери в неговата цялост, оставаме поразени от това неотстъпно движение, което го отвежда от романната форма на „Южна поща“ до оголената форма на „Цитадела“. Нравственото безпокойство на автора постепенно завладява текстовете му, отстранявайки всякакви литературни ефекти. Все пак персонажите се запазват. Сент-Егзюпери признава необходимостта от притчата, но — доколкото този термин остава свързан с Новия завет — без двойственото време на образа и на представянето.

Винаги въплътена в образи, неговата етична концепция се търси единствено вътре в един вече създаден „език“. Сент-Егзюпери никога не подхвърля на съмнение необходимостта на света, формирал този

тип човек. Човекът, който носи отговорност към другите в качеството му на съставна част от този свят. Защото ако желае независимостта на духа, той не приема човек да е безотговорен по отношение на своята общност:

„... Тъй като ти искаш да бъдеш здраво закрепен, натежал от права и задължения, и отговорен, ала не поемаш човешко бреме в живота, като бремето на зидаря на строеж, нает от някой господар на роби. Ето те празен, ако станеш изменник.“

В стремежа си да установи условията, които създават един живот, изпълнен с пламенно усърдие, Сент-Егзюпери изследва основните етапи, които свързват човека с Бога: семейството, домът, занаятът, човешката общност и превръщането им чрез усилието в едно величие, което ги надвишава. „Човек иска да даде смисъл на своя удар с мотика.“ Ала какво предлага той на човека, за да натовари със смисъл неговия удар с мотика? Предлага само едно трансцендентно движение на човека към Бога в противовес на статичното притежание и наслаждаване. Още в „Нощен полет“ той формулира мисълта си: да замениш тленното си тяло... Повтаря я в „Цитадела“: „Нещо станало ли е, обущарю, от какво си толкова весел? Но не изслушах отговора, тъй като знаех, че той ще сбърка и ще заговори за спечелените пари, за вечерята, която го чакаше, или за почивката. Той и не подозираше, че щастието за него бе да се преобразява в златовезани чехли.“ Този образ на замяната постоянно се повтаря: „Така те бяха се трудили цял живот за едно неоползотворимо богатство, бяха се заменили напълно за тази скъпоценна бродерия...“

Чрез тази единствена концепция Сент-Егзюпери отрича всяка система, която би издигнала материалното благосъстояние в своя единствена цел.

Хуманизмът му позволява на хора с най-противоположни възгледи от политически или социален характер да се осланят на него в полемиките си или да се позовават на творчеството му в подкрепа на своите тези.

Отсега нататък подобни приблизителни оценки на мисълта му ще бъдат невъзможни. В „Цитадела“ Сент-Егзюпери се връща неуморно към основните си теми, сякаш се е боял, че може да се получат недоразумения в интерпретацията на убежденията му. За да докаже учението си, той го „накъсва“ с толкова примери, колкото

успява да намери. Така че, ако човек поиска да използва някой цитат, ще може, разбира се, да го извади от контекста и да го размахва като мото, ала поради факта, че Сент-Егзюпери не е оставил в неяснота никое от убежденията си, вече няма да е толкова лесно да се заемат цитати от него в подкрепа на някой политически или морален постулат.

Посмъртното си произведение Сент-Егзюпери оставя в състояние, което сам нарича „необработен къс руда“ Когато го питали кога ще бъде отпечатана тази творба, той отговарял, смеейки се: „Аз няма да я довърша никога... Тя е мое посмъртно произведение!“

При заминаването си за Съединените щати през декември 1940 година Сент-Егзюпери взема със себе си няколко машинописни страници, други ръкописни, представляващи около петнадесетина глави от настоящата творба. Някои от тези поправени глави имали почти окончателна форма, а именно „Дворецът на моя баща“, „Осъдената“, „Жените“ но те не притежавали дидактическата сила на тези, които щели да последват. Те са били създадени в по-лесно време, когато духовният хаос, не тъй очевиден, не го принуждавал така силно да почувствува необходимостта да изрази нравствените си убеждения.

Войната, поражението, което преживява, разделението на неговите съотечественици и събитията, на които става свидетел в Съединените щати, изменят хода на размислите му и насочват етиката му към една социална конструкция.

В началото на 1941 година Сент-Егзюпери напуска Ню Йорк, за да отиде на лечение в Калифорния. По време на възстановяването си той си води бележки и работи върху структурата на „Цитадела“

При завръщането си в Ню Йорк той написва първата част на „Боен пилот“, разказ за спомените му от една мисия над Арас, после прекъсва.

В една епоха, когато партизанските страсти увеличават объркването на идеите, когато повечето хора изискват лозунги и бойни викове, Сент-Егзюпери желае ясно и разбираемо да предаде убежденията, които ръководят мислите и постъпките му.

„Кредото“, което съставлява финала на „Боен пилот“, бележи прехода от предишния му стил към този, който от този момент нататък е най-естествен за него — стилът на посмъртната му творба.

Неразбирането, което среща у някои французи, клеветите по негов адрес превръщат тези години на изгнание в най-жестоките в живота му.

Без горчивина или гняв Сент-Егзюпери излага собственото си положение: „Този певец, обвинен, че пее фалшиво, тъй като пееше с патос в разпокъсаната империя и така възпяваше един мъртъв Бог...“ Той никога няма да каже нищо срещу неприятелите си, но ще напише за берберските изгнаници: „Дебнеха се едни други като кучета край копанята“, и за себе си: „... оставайки извън фалшивите спорове в моето непоправимо изгнание, не бях нито за едните срещу другите, нито за вторите срещу първите, издигнал се над кланове, партии, съзаклятнически фракции, воюващ единствено за дървото срещу частите на дървото и за частите на дървото в името на дървото; кой ще възрази против мен?“

По такъв начин, макар че „Цитадела“ не докосва читателя с изповедния тон на „Малкият принц“, разкрил душевната деликатност и нежност на Сент-Егзюпери, тази творба въпреки формата си не е подистанцирана от писателя и който би проследил по-отблизо житейската съдба на Сент-Егзюпери, би преоткрил в тези страници събитията, сблъсъците и постоянните величини в неговия живот.

Единството на „Цитадела“ се създава от гласа на централния персонаж, който се изразява в нея. По време на първите си песни, още млад, този владетел се учи от баща си, господаря на империята, как да управлява хората. Скромен, той слуша и се просвещава от човека, който скоро ще му предаде властта. Върховен господар на свой ред, той наблюдава какво въодушевява или обезсърчава народа му, какво укрепва или разединява неговата империя.

По-скоро тонът, отколкото свързването на фактите поддържа непрекъснатостта на творбата. Някои не ще одобряват точно формата на това произведение, която може да се определи като библейска. Ние не смятаме, че от това следва да се вади заключение за някакво влияние на ориенталистките текстове върху Сент-Егзюпери. Едно естествено влечение на сърцето му го предразполагало към този стил. В моменти на силно вълнение той имал склонност да се изразява под формата на лиричен речитатив и когато обяснявал някое от любимите си схващания (например поддържането на качеството), се поставял по

отношение на темата си на дистанцията на владетеля от „Цитадела“, който наблюдава своя народ.

Тази творба, която представлява „сумата“ на Сент-Егзюпери и обхваща размислите му в течение на дълги години, достига до нас под формата на непълни чернови, в по-голямата си част нечетливи, и на деветстотин осемдесет и пет машинописни страници.

Сент-Егзюпери работел до късно през нощта, после, преди да си легне, диктувал на магнетофон написаното вечерта. На сутринта идвала секретарка да вземе лентите и се стараела възможно най-точно да запише продиктуваното. Но от тези деветстотин осемдесет и пет страници Сент-Егзюпери изчел само няколко. Той считал, че има още много да каже, преди да започне да съкращава, да поправя. Тестът не е стегнат и освен това съдържа множество фонетично допуснати грешки: омоними, грешки при свързване на думи и т.н. Читателят ще открие доста фрази с неясен смисъл, както и глави, които са просто различни версии на една и съща тема. Ние не счетохме за възможно да се поставим на мястото на Сент-Егзюпери, за да направим избор между тези глави или да поправим смисъла или изказа на някои изречения.

През март 1943 година Сент-Егзюпери заминава за Северна Африка. Оставят го на разположение на командването през август същата година. Веднага след това той полага неимоверни усилия отново да се зачисли на военна служба, ала едва през февруари 1944 година му се представя сгоден случай: научавайки за присъствието на генерал Ейкър в Неапол (американският генерал Ейкър командвал военновъздушните сили на средиземноморския театър на бойните действия, към който се числяла групата 2/33), Сент-Егзюпери пожелава на всяка цена да се срещне с него.

Благодарение на услужливостта на един приятел, той излита от Белия дом и отива в Неапол. Ще изпробва последния си шанс: каквото и да е, само не и връщане в Алжир.

В Неапол, пред командния пункт, чака да бъде приет от генерала с търпението и упоритостта, на които само той бил способен, когато силно желаел нещо. Главнокомандващият приема весело този оплешивяващ великан с посивели слепоочия, който като дете го умолявал да го остави да лети.

Така по американска заповед той успява да се завърне в групата 2/33. Генерал Ейкър му разрешава пет мисии. До края на юли той изпълнява осем и не престава да безпокои другарите си, предлагайки себе си като доброволец. За да запазят живота му, командирът на ескадрилата устройва заговор с други офицери да посветят Сент-Егз в тайната на дебаркирането на съюзническите войски в Южна Франция, с цел да му попречат да лети. Посвещаването било определено за 31 юли вечерта. Ала на 31 юли сутринта Сент-Егзюпери излита с разузнавателна мисия над Гренобъл и Анеси, близо до местата, където е прекарал детството си. Той толкова много настоявал да му поверят този полет...

Тръгнал съвсем спокоен, със самолет в пълна изправност, при великолепно време. Тъй като никакво съобщение от него не е било прието, смята се, че падането му е било бързо и предизвикано от атака на германски изстребител. Но той бил готов и напълно спокоен:

„Благоволи да ме приобщиш към себе си заради твоята слава, когато заспя в някоя долчина из тия пустинни пясъци, дето добре работих.“^[1]

Н.В. — През 1948 година, когато било съставено първото издание на „Цитадела“, издателите имали на разположение само един твърде несвършен машинописен текст. Сент-Егзюпери имал навика да работи през нощта. Нахвърлял твърде нечетливи чернови, после, преди да си легне, диктувал на магнетофон написаното вечерта, което на сутринта било записвано от секретарка така, както го е чула. През последните месеци от живота си той успял да поправи само малка част от многобройните грешки в тези текстове.

Едва десет години по-късно, през 1958 година, били възстановени черновите, представляващи ръкописите на това произведение. Сравняването на тези ръкописи с машинописните текстове показало, че Сент-Егзюпери променял толкова много пасажи по време на диктуването, че някои грешки останали завинаги неотстранени.

Все пак по-голямата част от грешките били поправени и ребусите разгадани. Този труден и продължителен труд за уточняването на текста е извършен и доведен докрай от Симон Ламблен, Пиер Шеврие и Леон Венселиус, на които държим да благодарим. Благодарение на техните усилия и старание за пръв път

имаме възможност да предложим на читателя текст, който може да се приеме за окончателен.

[1] Превод К. Константинов. — Бел.прев. ↑

I

Защото се нагледах на заблуди в милосърдието. Но ние, които властваме над хората, трябва да умеем да проникваме в сърцата им, за да даряваме с нашето благоволение само оня, който е достоен за уважение. И аз отказвам милосърдие към излаганите на показ рани, които терзаят женските сърца, отказвам го и на умиращите и на мъртвите. И зная защо.

По едно време, когато бях млад, изпитвах жал към просяците и техните язви. Наемах за тях лечители и купувах балсами. Керваните ми докарваха от един остров мехлеми на златна основа, които закърпват кожата върху тялото. Така постъпвах до деня, в който разбрах, че зловонието за тях е рядък лукс, и ги залових скришом да се разчесват и да посипват с птичи тор раните си като стопанина, който тори земята, за да изтръгне от нея най-обилни плодове. С гордост си показвах един другиму гангрениите, поласкани от получените дарове, защото оня, който бе спечелил най-много, се издигаше в собствените си очи до ранга на първожрец, изложил за поклонение най-красивия идол. Ако склонявах да идат при моя лекар, то беше с надеждата, че тяхната язва ще го изуми със зловонието и големината си. И размахваха чуканите си, за да си извоюват място в света. Те приемаха грижите като оказана чест и поднасяха крайниците си за промивките, които ги ласкаеха, но щом оздравееха, изведнъж откриваха, че са изгубили значението си, че са лишени от най-важното, което са имали, след като не подхранват болестта с тялото си, че са станали непотребни, и тутакси се заемаха да възкресят тази язва, която бе живяла от плътта им. И отново нагиздени с нея, горди и самодоволни, пак поемаха с просешка паница в ръка пътя на керваните и в името на нечистоплътния си бог изнудваха пътниците.

По едно време изпитвах жал към мъртвите. Мислех, че оня, когото изоставях в родната му пустиня, гасне в отчайваща самота, но не бях прозрял, че самотата никога не спохожда умиращите. Все още не се бях сблъсквал с тяхното презрение. Но съм виждал как егоистът

или скъперникът, същия, който бе надавал викове, че е ограбен, стигнал последния си час, моли да съберат край него всички близки от къщата и после с презрително безразличие поделя имуществото си като дребни детски играчки. Виждал съм тежко ранения страхливец, същия, който би вил, за да призовава на помощ при най-малката опасност, но усетил, че е вече прекършен, отклонява всяка чужда подкрепа, ако тази подкрепа излага на риск неговите другари. Ние приветстваме подобна саможертва. Но и там аз открих само скрита проява на презрението. Познавам оня, който дели водата в манерката си, когато вече сам съхне от слънцето, или къшея хляб, когато умира от глад. И това е преди всичко така, защото той вече не изпитва нужда от нищо и потънал в царствено неведение, предоставя другиму този кокал за гложгане.

Виждал съм жените да оплакват мъртвите воители. Но ние самите сме ги измамили! Ти си виждал как се завръщат оцелелите, прославени и дотегливи, проглушаващи света с подвизите си, донесли като залог за поетия риск смъртта на другите — смърт, която те наричат страшна, защото би могла да постигне и тях. Така и аз в моята младост харесвах този ореол от саблени удари около челото си, получени от други в битките. Връщах се, размахвайки като знаме мъртвите си другари и ужасяващото им отчаяние. Но избраникът на смъртта, зает да бълва кръвта си или да крепи вътрешностите си, открива сам истината: че ужас от смъртта няма. Собственото му тяло се превръща в ненужно сечиво, вече негодно за употреба, и той се отказва от него. Едно разрушено тяло, разкрило се в своето пълно износване. И ако това тяло е жадно, умиращият вижда в него само повод за жажда, от която би предпочел да се освободи. И стават ненужни всички блага, служили за украса, храна и прослава на тази полуотчуждена плът, която е вече само лично притежание, както привързаното за кола магаре.

Тогава започва агонията — люшкане на едно съзнание, първо изпразвано, после преизпълвано от вълните на паметта. Те прииждат и се отдръпват като прилива и отлива, носят и отнасят обратно всички запаси от образи, всички черупки на спомена, всички раковини на всички чути гласове. Надигат се и отново обливат водораслите на сърцето и ето ги, съживени, всички минали нежности. Но равноденствието подготвя своя окончателен отлив, сърцето е празно, вълната и притежанията ѝ се връщат в Бога.

Разбира се, виждал съм и хора, които избягват смъртта, предварително решени да ѝ се противопоставят. Но не се заблуждавайте — никога не съм виждал уплашен този, който умира.

Защо тогава да ги оплаквам? Защо да си губя времето в плач по кончината им? Твърде добре съм опознал съвършенството на мъртвите. Докосвал ли съм се до нещо по-ефирно от смъртта на онази пленница, с която ощастливиха шестнадесетте ми години — когато ми я доведоха, тя вече се готвеше да умре, дишаше учестено и сподавяше кашлицата си в дрехата, в края на своя бяг, като изнемогващата вече газела, но без да го знае, понеже обичаше да се усмихва. А тази усмивка беше полъх над река, следа от блян, лебедова диря и от ден на ден ставаше все по-пречистена, по-скъпоценна и по-трудно съхранима, докато се превърна в проста, съвършено чиста линия, щом лебедът отлетя.

Както и смъртта на моя баща. Моят баща, завършен и превърнал се в камък. Разказват, че косите на убиеца побелели, когато камата му, вместо да изпразни съсъда на това тленно тяло, го преизпълнила с нечовешко величие. Убиецът, спотаен в царските покои, лице в лице не с жертвата си, а с исполинския гранит на един саркофаг, хванат в клопката на безмълвието, което сам е причинил, бил открит призори проснат по очи само поради неподвижността на мъртвия.

Така баща ми, изпратен без време от цареубиеца във вечността, изпускаяки дъха си, спря дъха на другите в продължение на три дни. И то до такава степен, че езиците се развързаха и сломените рамене се изправиха едва когато го предадохме на земята. Но в нашите очи той беше тъй внушителен — той, който не управляваше, а тежеше на мястото си и остави диря след себе си, — че докато го спускахме в гроба с проскързващите въжета, мислехме, че не полагаме труп, а прибираме запас в погребя. Увиснал, той тежеше като първата плоча на храм. И ние не го погребяхме, а го запечатахме в земята, най-сетне станал това, което е — тази каменна основа.

Тъкмо той, който никога не свеждаше поглед, ми показва смъртта и ме застави в младостта ми да я гледам право в лицето. Моят баща водеше потеклото си от орлите.

Това се случи през прокълнатата година, онази, която нарекоха „Слънчевият пир“, понеже слънцето тази година разшири пустинята. Лъчите му грееха над пясъците сред костите, изсъхналите бодили,

прозрачните кожи на умрелите гущери и онази камилска трева, станала жилава като конска грива. Слънцето, благодарение на което се изграждаха стебълцата на цветята, само бе умъртвило своите създания и се бе възцарило над разпръснатите им трупчета като дете сред играчките, които е изпочупило.

То пресуши даже подпочвените запаси и изпи водата на малкото кладенци. Изсмука дори позлатата на пясъците, които така опустяха, така побеляха, че ние нарекохме тази местност Огледалото. Защото и огледалото е също тъй празно и образите, които го изпълват, са безтегловни и нетрайни. Защото огледалото понякога изгаря очите подобно на соленото езеро.

Ако се заблудят и попаднат в този капан, който никога не връща плячката си, камиларите отначало не го разпознават, тъй като нищо не го отличава, и продължават да влачат като сянка под слънцето призрачното си присъствие. Затънали в този клей от светлина, те мислят, че напредват; вече погълнати от вечността, мислят, че живеят. Продължават да водят напред кервана си там, където никое усилие не надмогва инерцията на пространството. Движейки се към един несъществуващ кладенец, те се радват на хладината на здрача, макар тя отсега нататък да е само ненужна отсрочка. Може би се оплакват — о, наивници! — от бавните нощи, когато нощите ще минат над тях като трепкане на клепащи. И ругаещи се с гърлените си гласове заради някоя дребна несправедливост, те не знаят, че за тях вече е въздадена сетната справедливост.

Мислиш, че тук един керван напредва? Пропусни двадесет века и ела да видиш!

Стопени във времето и превърнати в пясък — видения, изпити от огледалото — така аз самият ги бях открил, когато баща ми ме взе на седлото и ме понесе, за да ми покаже смъртта.

— Там — каза той — имаше кладенец.

На дъното на един от онези отвесни комини, които отразяват — толкова са дълбоки — една-единствена звезда, даже калта се беше втвърдила и отразената звезда беше угаснала. И тъй, отсъствието на една-единствена звезда стига, за да прекатури кервана по пътя му така сигурно, както някоя засада.

Край тесния отвор като край прекъсната пъпна връв хора и животни напразно се бяха прилепили, за да изтръгнат от земните недра

вода за кръвта си. Най-хладнокръвните, спуснати с въже до дъното на тази бездна, напразно бяха драскали с нокти втвърдената кора. Подобно живо забодено насекомо, разпиляло в предсмъртно пърхане наоколо си коприната и златния пращец на крилцата си, керванът, прикован към земята от един-единствен пресъхнал кладенец, почваше вече да побелява в неподвижността на строшените впрягове, изтърбушените сандъци, диамантите, изсипани като чакъл, и тежките кюлчета злато, заривани от пясъка.

И както ги разглеждах внимателно, баща ми заговори:

— Виждал си сватбения пир, когато и гости, и влюбени вече са се оттеглили. Зората изтъква безпорядъка, който са оставили. Строшените делви, преобърнатите маси, угасналата жарава — всичко пази отпечатъка на застинала веселба. Но разчитайки тези следи — каза баща ми, — ти не ще узнаеш нищо за любовта.

— И да претегля, и да разгръща книгата на Пророка — продължи той, — и да се спира на рисунъка на буквите или на позлатата на орнаментите, неграмотният пропуска същността, която не е безполезният предмет, а божествената мъдрост. Както същността на свещта не е восъкът, който оставя следи, а светлината.

И тъй като аз треперех пред тези остатъци от пиршеството на Бога, изправен с лице сред широтата на пустинно плато, подобно на плочите за древните жертвоприношения, баща ми добави:

— Същността не се вижда сред пепелта. Не се спирай повече над тези останки. Тук няма нищо, освен завинаги затънали талиги поради липса на водачи.

— Тогава — извиках аз — кой ще ме научи?

Баща ми отвърна:

— Същността на кервана се открива, когато той се разпада. Забрави празния шум на думите и виж: ако пропад се изпречи на пътя му, той заобикаля пропадта, ако се издига скала, избягва я, ако пясъкът е прекалено ситен, търси другаде твърд пясък, но винаги следва все същата посока. Ако солта на някое солено езеро скърца под тежестта на товарите му, ти го виждаш как се вълнува, изтегля животните, пипнешком търси твърда основа, но скоро възстановява реда, пак в първоначално избраната посока. Ако някой впряг се повали, хората спират, събират строшените сандъци, товарят ги на друг впряг, затягат възела на скърцащото въже, за да ги прикрепят по-

добре, после пак поемат същия път. Понякога умира оня, който е служил за водач. Наобикалят го. Заравят го в пясъка. Спорят. После избутват друг на мястото на водача и отново се насочват по същата звезда. Така керванът се движи задължително в една направляваща го посока, той е тежък камък върху невидим наклон.

Веднъж градските съдии осъдиха млада жена, извършила някакво престъпление, да съблече под слънцето нежната обвивка на плътта си и заповядаха просто да я привържат на кол в пустинята.

— Ще ти покажа — каза баща ми — към какво се стремят хората.

И пак ме понесе.

Докато пътувахме, цялата светлина на деня проникна в нея и слънцето изпи прохладната ѝ кръв, слюнката ѝ, потта на подмишниците ѝ. Нощта припаднаше с краткото си милосърдие, когато пристигнахме, баща ми и аз, в подножието на забраненото плато, където, изплувала бяла и гола от основата на скалата, по-крехка от стебълце, подхранвано с влага, но отсега нататък откъснато от запасите мудни води, които пазят плътното си мълчание под земята, кършейки ръце като лозница, която вече пука сред пламъците, тя призоваваше Божията милост.

— Послушай я — промълви баща ми, — тя открива същността.

Но аз бях невръстен и малодушен:

— Тя може би страда — отвърнах му — и освен това може би се страхува...

— Тя е надмогнала — рече той — страданието и страха, които са болести на кошарата, присъщи на покорното стадо. Тя открива истината.

И я чух да оплаква себе си. В плен на необятната нощ, тя призоваваше лампата, запалена привечер у дома ѝ, стаята, която би я обгърнала отвред, и вратата, която плътно би се затворила зад нея. Предадена на необятното, невъплътено в някакъв определен образ, тя викаше детето, което човек целува преди да заспи и което олицетворява света. Оставена върху това пустинно плато на произвола на непознатия пътник, тя възпяваше стъпките на съпруга, които отекват вечер на прага, познати и вдъхващи сигурност. Изложена на безкрайността и лишена от възможността да се вкопчи в нещо, тя умоляваше да ѝ върнат дигите, които единствено позволяват

съществуването, къделята вълна, за да я разчепка, тази паница, за да я измие, тъкмо тази, това дете, за да го приспи, и никое друго. Тя призоваваше вечността на дома, устремена нагоре ведно с цялото село с една и съща молитва.

Когато главата на осъдената клюмна към рамото, баща ми пак ме взе на седлото. И ние се понесохме с вятъра.

— Ти ще чуеш — промълви той — ропота им довечера в шатрите и обвиненията им в жестокост. Но аз ще им натикам в гърлото опитите за бунт: аз изковавам човека.

Въпреки това отгатвах добротата на баща ми:

— Искам те да обичат — завършваше той — животворните води на изворите. И равната повърхност на зеления ечемик, простряла се като крипка върху напуканата гръд на лятото. Искам да прославят повторението на сезоните. Искам да се хранят като плодовете, които доузряват, с мълчание и време. Искам дълго да оплакват своите мъртви и дълго да почитат паметта им, защото наследството се предава бавно от едно поколение на друго и не искам те да изгубят меда си по пътя. Искам да приличат на маслиновото клонче. Онова, което чака. Тогава ще започнат да усещат могъщото разлюляване от Бог, което като повеи идва да изпита дървото. Бог ги повежда, после ги връща обратно от зората до нощта, от лятото до зимата, от избуялата нива до прибраното в хамбара зърно, от младостта до старостта, после от старостта до новородените деца.

И също както за дървото, ти нищо не научаваш за човека, ако го разпростреш във времето на неговия живот и го разделиш според различията. Дървото съвсем не е семенце, после стъбло, после гъвкав ствол, после мъртъв дънер. Не бива да го разглеждаш изолирано, за да го изучиш. Дървото всъщност е онова могъщество, което бавно се слива с небето. Както и ти, мой малък сине човешки. Бог склони да се родиш, да пораснеш, преизпълва те последователно с желания, с разкаяния, с радости и страдания, с гневни изблици и прошки, после те приема в лоното си. При все това ти не си нито този ученик, нито този съпруг, нито това дете, нито този старец. Ти си този, който непрестанно се самопостига. И ако съумееш да откриеш себе си като разлюляно маслиново клонче, здраво прикрепено към дървото, ще вкусиш в движенията си вечността. И всичко около теб ще придобие вечност. Вечен ще е пеещият извор, утолявал жаждата на твоите

предци, вечна ще е светлината в очите, когато любимата ти се усмихва, вечна ще е прохладата на нощите. Времето вече не ще е пясъчен часовник, в който пясъкът изтича безвъзвратно, а жътвар, грижливо връзващ своя сноп.

II

И така от най-високата кула на цитаделата аз открих, че нито страданието, нито смъртта в лоното на Бога, нито траурът по мъртвите са за оплакване. Защото покойният, щом тачиш паметта му, е по-могъщ и с по-трайно присъствие от живия. И разбрах човешката мъка и горест, и пожалих хората.

И реших да ги изцеря.

Милостив съм само към оня, който се пробужда в дълбоката патриархална нощ и усетил се подслонен под звездите на Бога, разбира в един миг, че пътува.

Забранявам въпросите, защото зная, че няма утешителни отговори. Оня, който пита, търси преди всичко бездната.

Осъждам тревогата, която тласка крадците към престъплението, тъй като зная да чета в тях и съм разбрал, че не им нося никакво спасение, ако ги спася от тяхната нищета. Защото те се залъгват, ако мислят, че ламтят за чуждото злато. А то блести като звезда. Тази страст, неведома и за самата себе си, е устремена към една-едничка светлина, която те не ще могат да обсебят никога. Впускат се след всяко нейно отражение, ограбват непотребни богатства, както безумецът, който, за да си присвои луната, би пресушил мътната вода на кладенеца, където тя се оглежда. После захвърлят в мимолетния огън на оргиите мъртвата пепел, която са откраднали. И пак подновяват нощните си бдения, бледи като пред среща, сковани от страх да не плашат, въобразили си, че тук се крие онова, което един ден напълно ще ги удовлетвори.

Такъв човек, ако го освободя, ще остане верен на култа си и моите стражи, стъпквайки клоните, утре пак ще го изненадат в чуждите градини — преизпълнен с биенето на сърцето си и уверен, че усеща как през тази нощ съдбата най-последно ще отстъпи пред него.

И разбира се, аз ги обгръщам в своята обич, защото долавям в тях повече плам и усърдие, отколкото у порядъчните в техните дюкяни. Но аз съм строител на градове. Реших да положа тук

каменните основи на моята цитадела. Задържах движението на кервана. Той беше само зрънце в руслото на вятъра. Вятърът разнася като благоухание кедровите семена. Аз устоявам на вятъра и посявам семето, за да израснат кедрите в прослава на Бога.

Нужно е любовта да намери своя обект. Спасявам само оня, който обича това, което е, и може да бъде доволен.

Затова затварям жената в брака и заповядвам да убият с камъни съпругата — прелюбодейка. Макар че разбирам нейната жажда и всевластното присъствие, на което се осланя. Отгатвам го в нея, виждайки я облегната на терасата, вечер, когато чудесата стават възможни, обградена отвред с откритото море на хоризонта и предадена, сякаш в ръцете на самотен палач, на мъчителната нежност.

Усещам я как цялата потрепва, изхвърлена тук подобно на пъстърва върху пясъка, как очаква като набъбнала морска вълна синия плащ на конника. Към цялата нощ е отправен нейният зов. Всеки, който се появи, ще откликне. Но напразно ще преминава тя от плащ на плащ, защото не съществува мъж, способен да я задоволи. Така един бряг, за да се разхлади, зове прииждащите морски вълни и вълните вечно идват една след друга. Една след друга се изтощават. Каква полза да се узакони смяната на съпруга: който предпочита приближаването на любовта, никога няма да обича срещата...

Спасявам само годната да се самоосъществи и да се вгради в хармонията на вътрешния двор, както кедрът се изгражда около семчица и достига в собствените си граници своя разцвет. Спасявам тази, която обича не толкова пролетта, колкото строежа на цветето, възплътило пролетта. Която обича не самата любов, а един мъж, приел образа на любовта.

Затова пречиствам или приобщавам тази съпруга, разтворена в мрака. Разполагам около нея като естествени граници мангала, чайника и позлатения меден поднос така, че малко по малко чрез познатото съчетание тя да открие близко, привично лице, само нему присъща усмивка. И това вече ще бъде за нея бавната поява на Бога. Детето ще изплаче, за да бъде накърмено, не разчепканата вълна ще привлече пръстите ѝ и жарта ще помоли да бъде раздухана. Тогава жената ще се покори и ще бъде готова да служи. Защото аз съм този, който затваря парфюма в урна, за да е траен. Аз съм навикът, който налива плода. Аз съм този, който застава жената да придобие облик и

да съществува, за да поверя след време на Бога от нейно име не този тих стон, разпиляван от вятъра, а пламенно усърдие, нежност, лично страдание...

Дълго съм размишлявал за смисъла на покоя. Той идва само от родените деца, от приключената жътва, от подредения вече дом. Идва от вечността, където се завръщат завършените неща. Покой на пълните хамбари, на запладните овце, покой на сдиплените дрехи, покой на всичко свършено, покой на онова, което, веднъж добре сторено, става дар за Бога.

Защото разбрах, че човекът е като цитаделата. Той срутва стените, за да си осигури свободата, но се превръща в разрушена крепост, открита за звездите. Тогава започва мъчителното безпокойство, че вече не представлява нищо. Нека черпи своята истина от миризмата на изгорялата лоза или от овцата, която трябва да стриже. Истината се дълбае като кладенец. Поглед, който се разсейва, не може да съзре Бога. Много по-близо до познаването на Бога е оня вгълбен мъдрец, знаещ само теглото на вълната, отколкото невярната съпруга, достъпна за обещанията на нощта.

Цитадело, ще те съградя в човешкото сърце.

Защото настъпва време да се отбере семето за посев, но настъпва и времето човек да се порадва на изкласилата нива, щом е направил избора веднъж завинаги. Настъпва време за съзидание, но и време за вече създаденото. Време за огненочервената мълния, която разцепва небесните диги, но и време за водоемите, където ще се съберат отприщените води. Време за завоевания, но и време за укрепналите империи: аз, който служа на Бога, имам чувство за вечност.

Мразя това, което се променя. Удушavam оня, който се надига в нощта и хвърля на вятъра своите пророчества, подобен на дърво, досегнато от небесния посев, което пука, сгромолясва се и подпалва гората. Ужасявам се, когато Бог се раздвижи. Нека Той, неизменният, си се върне във вечността! Защото е време за сътворение, но идва и време, щастливото време на обичая!

Трябва да умиротворяваме, да отглеждаме и да оглаждаме. Аз съм този, който слепя пукнатините на земята и скрива от хората следите от вулкана. Аз съм моравата над пропастта. Аз съм хранилището, където доузряват плодовете. Аз съм салът, получил едно поколение в залог, и го пренасям от единия бряг на другия. Бог на свой

ред ще го поеме от ръцете ми, такова, каквото ми го е поверил, може би по-зряло, по-мъдро и изваяло по-изкусно сребърните съдове, но непроменено. Аз затворих народа си в моята обич.

Ето защо покровителствувам оня, който се преражда в седмото поколение и го повежда на свой ред към съвършенството, към наклона на кила или извивката на щита. Покровителствувам този, който наследява безименната поема от своя праотец певеца, изпълнява я на свой ред и я изменя, като добавя към нея собствената си същност, отпечатък, човешки опит. Обичам бременната жена или жената, която кърми, обичам стадото, което се възобновява, обичам повторението на сезоните. Защото аз съм преди всичко този, който обитава. О, цитадело, мой дом, аз ще те спася от попълзновенията на пясъка и ще те обкича със звънки тръби отвсякъде, за да тръбят против варварите!

III

Защото открих една велика истина: че е присъщо на хората да обитават дом и че смисълът на нещата за тях се променя според смисъла на дома. И че пътят, полето с ечемик и извивката на хълма са различни за човека в зависимост от това дали са или не са съставна част от едно имение. Понеже изведнъж тази откъслечна материя се свързва в едно цяло и ляга на сърцето. И въобще не е обитател на един свят човек, който обитава — и същият човек, ако той не обитава — божие царство. И нека тънат в заблуждение неверниците, които ни се присмиват и вярват, че се стремят към осезаемите богатства, макар въобще да не е така. Защото ако те ламтят за това стадо, то е поради високомерие. А радостите на високомерието изобщо не са осезаеми.

Така е и за тези, които смятат, че откриват моята земя, като я делят на части. „Там има, казват те, овце, кози, ечемик, жилища и планини — и нищо друго?“ Чувствуват се бедни, щом не притежават нищо повече. Студено им е. Оприличих ги на оня, който разрязва труп на части. „Животът, твърди той, аз го показвам пред всички: той е смесица от кости, кръв, мускули и вътрешности.“ А животът е бил всъщност онази светлина в очите, която не съзираш в пепелта им. И моето владение е нещо съвсем различно от тези стада, поля, жилища и планини. То е онова, което властва над тях и ги свързва: то е родината на любовта ми. И ето, те са щастливи, когато го знаят, защото обитават моя дом.

А обредите са във времето това, което е домът в пространството. Защото е добре, когато нямаме усещането, че изтичащото време ни похабява и разпилява като шепа пясък, а съзнаваме, че ни усъвършенствува. Добре е, че времето може да е градеж. Тогава аз вървя от празник към празник, от годишнина към годишнина, от гроздобер към гроздобер, тъй както в детството отивах от залата на Съвета до стаята за почивка — сред масивността на бащиния ми дворец, където всяка стъпка имаше смисъл и цел.

Наложих моя закон, който следва формата на зидовете и наредбата на дома ми. Безумецът дойде да ми каже: „Избави ни от твоите принуди, тогава ще станем по-достойни.“ Но аз знаех, че те биха изгубили познанието за един образ, а щом вече не го тачат — и познанието за самите себе си, и реших пряко волята им да ги обогатя с тяхната обич. Защото те ми предлагаха, за да се разхождат по-удобно, да изравня със земята двореца на баща ми, където всяка стъпка имаше смисъл и цел.

Дворецът беше просторна сграда с отделно крило за жените и тайна градина с пеещ водоскок. (И аз заповядвам по такъв начин да се създава сърце на дома, за да може човек и да се приближава, и да се отдалечава от нещо. Да може и да излиза, и да се връща. Иначе все едно, че си никъде. А да бъдеш свободен съвсем не значи въобще да не бъдеш.) Имаше също и хамбари и обори. И се случваше хамбарите и оборите да са празни. Но баща ми беше против употребата на едните по предназначението на другите. „Хамбарът, казваше той, е преди всичко хамбар и ти вече не обитаваш дом, ако не знаеш къде се намираш. Не е толкова важно, добавяше той, колко пълноценно ще го използваш. Човекът не е добитък за угояване и обичта е по-ценна за него от употребата. Не можеш да обичаш дом, който няма свой облик, където всяка стъпка няма смисъл и цел.“

Там беше и залата, отредена единствено за височайшите пратеници, която отваряха за слънцето само в дните, когато конниците вдигаха облаци прах в пясъка и на хоризонта изплуваха онези огромни хоругви, набраздявани от вятъра като морска шир. А друга една оставяха необитавана, на разположение на дребните незначителни владетели. Имаше зала, където раздаваха правосъдие, и още една, където отнасяха мъртвите. Там беше и празната стая, онази, чието предназначение никой никога не узна — може би тя въобще нямаше предназначение, освен да ни посвещава в смисъла на тайното и в това, че човек никога не прониква във всички неща.

И робите, които прекосяваха коридорите, понесли товарите си, преместваха тежки топове дамаска, които тегнеха на плещите им. Изкачваха стъпала, отваряха врати, слизаха по други стъпала и според това дали се приближаваха или отдалечаваха от централния водоскок, ставаха повече или по-малко мълчаливи, докато се превърнат в тревожни сенки при пределите на женското отделение, навлизането в

което дори по грешка би им струвало живота. А и самите жени: кротки, предизвикателни или потайни според мястото им в дома.

Чувам гласа на безумеца: „Колко похабено място, колко неоползотворени богатства, колко изгубени от небрежност удобства! Трябва да се разрушат тези ненужни стени и да се изравнят тези къси стълбища, които затрудняват вървежа. Тогава човекът ще бъде свободен.“ Аз пък отговарям: „Тогава хората ще се превърнат в добитък на градски площад и от страх да не започнат да се отегчават, ще измислят глупави игри, които пак ще се ръководят от правила, но правила, лишени от величие. Защото дворецът може да вдъхновява поеми. Ала каква поема ще напишеш за нелепостта на заровете, които те хвърлят? Може би още дълго те ще живеят от сянката на стените, за които поемите ще напомнят с носталгия, после даже и сянката ще изчезне и те вече няма да ги разбират.“

И какво ще ги радва тогава?

Така е и с човека, изгубен в седмица без дни или в година без празници и без всякакъв облик. Също и с човека без йерархия, който следи ревниво да не би съседът му да го превъзхожда с нещо и се заема да го снижи до своята мярка. Каква радост ще извличат тогава от застоялото благо, което ще образуват?

Аз създавам наново силовите полета. Градя бентове в планините, за да задържат водите. Така противостоя — несправедлив — на естествените наклони. Възстановявам йерархиите там, където хората са се събирали както вече смесените в блатото води. Обтягам тетивата на лъковете. От днешната несправедливост създавам утрешната справедливост. Възобновявам посоките там, дето някои засядат на място и наричат „щастие“ този застой. Презирам застоялите води за тяхната справедливост и освобождавам човека, изграден от някоя хубава несправедливост. И с това облагородявам моята империя.

Понеже познавам техните възражения. Бяха преизпълнени с възхищение към човека, изграден от баща ми. „Как ще дръзнеш да се отнасяш несправедливо, казваха си те, с една толкова съвършена сполука?“ И в името на човека, създаден от такъв род принуди, те премахнаха тези принуди. А веднъж заемали трайно място в сърцето, те продължаваха да въздействат. После, малко по малко, бяха забравени. И оня, когото искаха да спасяват, вече бе мъртъв.

Ето защо мразя иронията, присъща не на човека, а на рака. Защото ракът им казва: „Вашите обичаи на други места са различни. Защо да не ги промените?“ Както би им казал: „Кой ви кара да прибирате овършаното зърно в хамбара и стадата в оборите?“ Но тъкмо той е заблуден от думите, понеже не знае онова, което думите не могат да обхванат. Не знае, че хората обитават дом.

И жертвите му, вече неспособни да разпознаят своя дом, започват да го рушат. Така хората разпиляват най-ценното си богатство: смисъла на нещата. И смятат за голяма своя заслуга, че в празнични дни не зачитат обичаите, че изневеряват на традициите си, че честват врага си. И разбира се, изпитват някакви душевни вълнения по време на светотатствените си действия. Докато има светотатство. Докато въстават срещу нещо, което още тегне върху им. И живеят от това, че врагът им още диша. Сянката на законите все още ги притеснява достатъчно, за да усещат, че са против законите. Но скоро самата сянка изчезва. Тогава те вече не изпитват нищо, дори вкусът на победата е забравен. И започват да се прозяват. Те са обърнали двореца на градски площад, но веднъж изчерпали удоволствието да тъпчат площада с безочливо самохвалство, вече не знаят какво правят тук, на това тържище. И ето че смътно мечтаят да съградят наново един дом с хиляди врати, с топове дамаска, които тегнат на плещите, с просторни преддверия. Ето че замечтават за една тайна стая, която би обгърнала с тайнственост целия дом. И без да го знаят, тъй като вече не пазят спомен за него, те оплакват двореца на моя баща, където всяка стъпка имаше смисъл и цел.

Ето защо, вече осъзнал това, аз издигам неограничената си власт срещу разпадането на нещата и отказвам да слушам онези, които ми говорят за естествени наклони. Твърде добре зная, че естествените наклони препълват блатата с вода от ледниците, оглаждат планинските стръмнини и преустановяват движението на реката при разливите ѝ към морето, разделена там на хиляди разнопосочни въртопи. Твърде добре зная, че естествените наклонности правят така, че властта се разделя на части и хората се изравняват. Но аз управлявам и правя избор с ясното съзнание, че кедърът също превъзмогва въздействието на времето, което би трябвало да го превърне в прах, и от година на година изгражда, дори пряко силата, теглеща го надолу, гордия си храм от зеленина. Аз съм животът и градя порядък. Издигам ледниците

против интересите на блатата. Не се интересувам от това, че жабите ще крякат срещу несправедливостта. Аз въоръжавам наново човека, за да пребъде.

Затова пренебрегвам глупавия бърбарец, тръгнал да укорява палмата, че не е кедр, и кедр — че не е палма, тъй като, смесвайки книгите, той води към хаоса. И зная добре, че бърбарецът има право в абсурдното си познание, защото, преминали в неживото, кедр и палма биха се уеднаквили и биха се превърнали в прах. Но животът устоява на безпорядъка и на естествените склонности. Тъкмо от праха той извлича кедр.

Истината на моите заповеди е в човека, който ще се роди от тях. И обичаите, и законите, и езикът на империята ми — аз въобще не търся смисъла им в тях самите. Знам добре, че съчетавайки камъни, човек създава мълчание, което не се съзира в камъните. Знам добре, че чрез бreme и заслепления съживяваме любовта. Знам добре, че нищо не разбира оня, който е разделил на части трупa и е претеглил костите и вътрешностите. Понеже кости и вътрешности сами по себе си не служат за нищо — не повече от мастилото и хартиената каша на книгата. Ценна е единствено мъдростта, която носи книгата, но тя няма нищо общо с естеството им.

Отказвам да споря, защото тук няма нищо за доказване. Език на моя народ, ще те избавя от похабяване. Спомням си за неверника, който посети баща ми:

— Ти заповядваш хората в твоите земи да се молят с броеници с тринадесет зърна. Защо точно тринадесет — казваше той, — спасението на душата не е ли същото, ако промениш броя им?

И приведе тънки доводи в полза на молитвените броеници с дванадесет зърна. Аз, невръстен и податлив към ловкостта на разсъжденията, наблюдавах баща си, усъмнен, че ще даде блестящ отговор, до такава степен изложените аргументи бяха ми се сторили ослепителни:

— Кажи ми — подхващаше другият, — с какво повече натежава броеницата с тринадесет зърна...

— Броеницата с тринадесет зърна — отвърна баща ми — тежи толкова, колкото всички глави, които в нейно име вече съм отсякъл...

Бог просветли неверника, който прие нашата вяра.

IV

О, човешки дом, кой би положил основите ти върху умуването? Кой би бил способен да те съгради според логиката? Ти съществуващ и не съществуващ. Има те и те няма. Граден си от разнородни материали, но трябва да те създадем, за да те открием. Така, както оня, който е разрушил дома си в стремежа си да го опознае, притежава вече само купчина камъни, тухли и керемиди, ала не намира нито сянката, нито безмълвието, нито задушевността, за които те са служили, и не знае каква полза да очаква от тази купчина тухли, камъни и керемиди, защото на тях им липсва обединяващото ги творческо начало, душата и сърцето на архитекта. Защото на камъка му липсват душата и сърцето на човека.

И тъй като възраженията опират само до тухлата, камъка и керемидата, а не до душата и сърцето, които ги обединяват и превръщат чрез своята власт в мълчание, и тъй като душата и сърцето убягват на правилата на логиката и законите за числата, аз трябва да се появя с неограничената си власт. Аз, архитектът. Аз, който нося душа и сърце. Аз, който единствен си присвоявам властта да превръщам камъка в мълчание. Аз идвам и омесвам това тесто, което е само материал, според образа на творението, вдъхнат ми от самия Бог извън пътищата на логиката. Аз градя моята цивилизация, запленил от единствения вкус, който тя ще носи, тъй както други градят своята поема, изменят фразата и поправят думата, без да са принуждавани да доказват правотата на поправката и промяната, запленили единствено от усетения със сърцето вкус, който тя ще носи.

Защото аз съм предводителят. Пиша законите, създавам празниците, заповядвам жертвоприношенията и от техните овце, кози, жилища и планини извличам тази цивилизация, подобна на двореца на моя баща, където всяка стъпка има смисъл и цел.

Защото какво биха направили те без мен с купчината камъни, докато ги местят отдясно наляво, освен друга купчина камъни в още по-голям безпорядък? Аз управлявам и правя избора. И единствено аз

съм овластен да управлявам. И ето, че те могат да отправят молитви в мълчанието и сянката, които дължат на моите камъни. Моите камъни, подредени според образа в сърцето ми.

Аз съм владетелят. Аз съм господарят. Аз съм отговорният. И ги приканвам да ми помогнат. Тъй като добре съм разбрал, че човекът начело не спасява другите, а ги призовава да го спасят. Защото чрез мене, чрез образа, който нося, се създава единството, което само аз съм извлякъл от моите овце, кози, жилища, планини, и те са заплениени от него, както при вида на някое младо божество, което би разтворило свежите си обятия под слънцето и което те отначало не биха разпознали. Ето че те обикват дома, който съм създал, воден от моето желание. А чрез него обикват и мен, архитекта. Тъй както човекът, обикнал статуя, не се влюбва в глината или в бронза, а в творбата на скулптора. Приобщавам хората от моя народ към дома им, за да се научат да го разпознават. А те ще го разпознават само ако са го напоявали с кръвта си. И украсявали с жертвоприношенията си. Той ще изисква от тях даже кръвта им, даже плътта им, защото ще се е превърнал в тяхна същност. Тогава не могат да не го разпознаят — това божествено образуване с формата на лице. Тогава те ще изпитат любов към него. И нощите им ще са пламенни. И бащите ще се заемат да го открият на синовете си, едва отворили очи и уши за света, за да не потъне то в разпокъсаността на нещата.

И ако съм съумял да съградя моя дом достатъчно просторен, за да придаде смисъл дори на звездите, тогава, поспирайки се нощем на прага, те ще вдигнат глава и ще отправят благодарност към Бог, че направлява така добре тези кораби. И ако го съградя тъй траен, че да съдържа живота в неговата продължителност, тогава те ще напредват от празник към празник, както от зала към зала, узнали накъде отиват и открили в разноликия живот образа на Бога.

Цитадело! Аз те съградих по подобие на кораб. Обковах те, съоръжих те, после те тласнах във времето, което вече е само попътен вятър.

Кораб на хората, без теб те биха били лишени от вечността!

Но аз познавам заплахите, които тегнат над моя кораб, връхлитан всякога от мрачното море отвън. И от другите възможни образи. Защото винаги е възможно да изравниш със земята храма и да употребиш камъните му наново за друг храм. А другият не е нито по-

истинен, нито по-лъжлив, нито по-праведен, нито по-грешен. И никой не ще разпознае бедствието, защото качеството на мълчанието не се съдържа в купчината камъни.

Ето защо желая те да укрепят здраво подпорните греди на кораба. За да ги спася от поколение за поколение, защото не ще направя по-красив един храм, ако всеки миг го започвам отначало.

V

Затова желая те да укрепят здраво подпорните греди на кораба. Човешки градеж. Защото корабът е обграден от сляпата природа, още неусвоена и могъща. И рискува да бъде премного спокоен оня, който забравя мощта на морето.

Те смятат за непоклатим сам по себе си дома, който им е предоставен — дотолкова очевидното наподобява реалното, щом веднъж се е проявило. Когато човек живее на кораб, престава да вижда морето. Или ако забелязва морето, то вече е само красив декор за кораба. Така е устроен разумът. Морето му се струва създадено, за да носи кораба.

Но разумът греши. Един скулптор им е показал чрез камъка определен образ. Но друг би им показал друг образ. Ти самият си наблюдавал същото при съзвездията: това тук е лебед. А някой би могъл да открие на същото място полегнала жена. Но той идва прекалено късно. Ние никога вече не ще се освободим от лебеда. Измисленият лебед ни е завладял.

Но ако по грешка го приемем за абсолютен, вече не мислим да го опазим. Аз добре зная откъде ме застрашава безумецът. И илюзионистът. Оня, който моделира образи с ловкостта на пръстите си. Зрителите на играта му изгубват смисъла на своя дом. Затова заповядвам да го хванат и разчекнат. Не, разбира се, заради моите правници, които ми доказват, че е виновен. Той няма вина. Но няма и право, и затова аз не приемам да се счита за по-умен, по-справедлив от моите правници. Заблуждава се, като мисли, че е прав, защото той също предлага за абсолютен новите си изображения — създадени от ръцете му, ефимерни и бляскави, но на тях им липсва тежестта, времето, древната верига на религиите. Неговият порядък още не е създаден. А моят беше. Затова осъждам илюзиониста и така спасявам от тлен моя народ.

Защото оня, който вече нехае и не знае, че обитава кораб, предварително е обречен на гибел и скоро ще види развихрянето на

морските вълни, които ще отмият глупавите му игри.

Този образ на моята империя ми се яви, когато вече бяхме навлезли в открито море — аз самият и хора от моя народ, тръгнали на поклонение.

И тъй, те бяха затворени на борда на един презморски кораб. Понякога мълчаливо се разхождах сред тях. Наклякали около подноси с храна, кърмейки децата или хванати във въртележката на молитвената броеница, те бяха станали обитатели на кораба. Корабът се беше превърнал в дом.

Но ето че една нощ първичните стихии се надигнаха. И понеже отидох да ги навестя в мълчанието на моята обич, видях, че нищо не се бе променило. Те извайваха пръстените, предяха вълната и разговаряха тихо, изтъкавайки неуморно онази човешка общност, онази мрежа от връзки, която прави така, че ако един от тях после умре, той изтръгва по нещо от всекиго. Слушах разговорите им в мълчанието на моята обич, като пренебрегвах съдържанието на думите им, приказките им за чайници или болести, защото знаех, че смисълът на нещата се крие не в предмета, а в порива. И оня, който се усмихваше с тежест, принасяше в дар себе си... и другия, който се отегчаваше, без да знае, че то е от страх или поради отсъствие на Бога. Така ги гледах в мълчанието на моята обич.

А междувременно тежкото рамо на морето, за което нищо не знаех, проникваше в тях с тласъците си, бавни и ужасни. Случваше се на гребена на някоя вълна всичко да се потапя в някакво отсъствие. Тогава скелетът на кораба като че се разцепваше, сякаш се разпиляваше на части, и докато траеше това размиване на реалностите, те прекъсваха разговорите, молитвите, кърменето на децата или гравирването на чистото сребро. Но всеки път един-единствен трясък, силен като гръмотевица, преминаваше от край до край по дървото. Корабът пак пропадеше като че ли вдън самия себе си, натежал до счупване върху всичките си подпори, и това премазване изтръгваше от хората повръщане.

И те се притискаха един в друг като в пращящ обор под отвратителното люлеене на маслените лампи.

От страх да не изпаднат в паника, наредих да им кажат:

— Нека тези от вас, които обработват среброто, ми гавират кърчаг. Нека тези, които приготвяват ястията за другите, вложат

повече старание. Нека здравите се погрижат за болните. Нека молещите се още повече се вдълбочат в молитвата...

А на оня, когото заварих пребледнял, облегнат на една греда и вслушан през дебело запушените с коноп дупки на кораба в забранения напев на морето, рекох:

— Върви в трюма да ми изброиш мъртвите овце. Случва се те да се задушат една друга от ужас.

Той отвърна:

— Бог омесва морето. Загубени сме. Чувам пукането на подпорните греди. Те въобще не трябва да напомнят за себе си, понеже са рамки и арматура. Както и каменните основи на земното кълбо, на което поверяваме домовете си и процесията на маслиновите дръвчета, и нежността на дългорунните стада, които бавно преживят привечер тревата на Бога. Хубаво е да си зает с маслиновите дръвчета, с овцете, с вечерята и любовта у дома. Но е лошо, когато самата рамка ни застрашава. Когато вече завършеното отново става суровина. Ето че тук онова, което трябва да мълчи, проговаря. Какво ще стане с нас, ако планините замълвят? Чувал съм това мълвене и вече не бих могъл да го забравя...

— Какво мълвене? — попитах го аз.

— Господарю, някога живеех в село, построено върху спокойния гръб на един хълм, здраво закрепено за земята и нейното небе — градено, за да е трайно, и наистина беше трайно. Чудесна патина блестеше по стубелите на нашите кладенци, по камъните на праговете ни, по извитите корита на чешмите ни. Но ето че една нощ нещо се пробуди в подземната ни каменна основа. Разбрахме, че под нозете ни земята отново оживява и започва да се гъне. Вече завършеното пак ставаше суровина. И ние се уплашихме. Уплашихме се не толкова за нас самите, колкото за плодовете на нашите усилия. Онова, за което се заменяхме, докато сме живи. Аз бях ваятел и се уплаших за големия сребърен съд, над който се трудох от две години. За който бях заменил две години бдение. Друг трепереше за килимите си от дълго влакнеста вълна, които с радост беше изтъкал. Всеки ден ги раздипляше на слънце. Беше горд, че е заменил част от съсухрената си плът за тази вълна, която изглеждаше дълбока. Трети се боеше за маслиновите дръвчета, които беше засадил. И аз твърдя, че никой от нас не се боеше от смъртта, а всички треперехме за дребни глупави предмети.

Откривахме, че животът има смисъл само ако човек постепенно го заменя за нещо. Смъртта на градинаря с нищо не вреди на едно дърво. Но ако застрашиш дървото, два пъти умира градинарят. Сред нас имаше и един стар разказвач, който знаеше най-хубавите приказки на пустинята. И сам ги беше доукрасил. Той беше единственият, който ги знаеше, защото нямаше синове. И докато земята започваше да се изплъзва, той трепереше за осиротели приказки, които никога вече нямаше да бъдат изпети от някого. А земята продължаваше да оживява и да се гъне и огромен жълтеникав облак дим се заизвива и запуска. Но какво от себе си може да замени човек, за да украси един движещ се облак, който бавно се обръща и поглъща всичко наоколо? Какво да съградиш върху това движение?

Под тежестта му къщите бавно се завъртаха и под напора на почти невидимо усукване гредите пукаха рязко като буре с чер барут. Или стените затреперваха, за да се срутят с трясък. А оцелелите от нас изгубваха своето значение, освен разказвача, който полудя и продължаваше да пее.

Къде ни отнасяш ти? Този кораб ще потъне ведно с плода на нашите усилия. Усещам, че отвън времето тече напусто. Усещам как времето тече. То не бива да тече така, осезаемо, а да ни отвежда към крепкостта, към зрелостта и старостта. То трябва постепенно да приема в себе си изделието. Но какво укрепва то отсега нататък, което да идва от нас и да пребъде?

VI

И отидох при моя народ, мислейки за невъзможната вече замяна, щом нищо трайно не се пренася през поколенията, и за времето, което изтича безплодно като в пясъчен часовник. И си мислех: тази сграда не е достатъчно просторна и творението, за което той се заменя, все още е нетрайно. Мислех за фараоните, заповядали някога да им издигнат грамадни мавзолеи, ъгловати, неразрушими, които порят океана на времето, а то постепенно ги превръща в прах. Мислех за безбрежните девствени пясъци на керваните, сред които понякога стърчи древен храм, наполовина потънал и с мачти, изтръгнати сякаш от невидима синя буря — още плаващ, но вече обречен. Размислях: още не е дълготраен този храм с товара си от позлата и скъпоценности, стрували векове човешки живот, с меда, събиран от толкова поколения, със златните филиграни и сърмените одежди, за които бавно са се заменили стари занаятчийски, и с бродираните покривки, над които старици са вадели очите си цял живот, ден след ден, и най-сетне съсухрени, кашлящи, повалени от смъртта, са оставили след себе си тази царствена диря. Тази нацъфтяла поляна. Онези, които я виждат днес, си казват: „Колко е хубава тази бродерия! О, колко е хубава...“ И откривам, че с коприната си тези старици са изпрели своето преображение. Без да съзнават, че са вълшебници.

Но трябва да приготвим раклата, която да съхрани оставеното от тях. И талигата — да го пренесем. Защото почитам най-вече това, което е по-дълговечно от хората. И поставям дарохранителницата, на която да поверят всичко съкровено.

Така все още срещам отново тези бавни кораби сред пустинята. Продължаващи пътя си. И научих най-важното: първо трябва да се построи корабът, да се стегне керванът и да се съгради храмът, който ще е по-дълготраен от хората. И ето че после, изпълнени с радост, те се заменят за нещо по-скъпо от себе си. И се раждат гравьорите, скулпторите, златарите, живописците. Но не възлагай надежди на оня, който работи, за да осигури живота си, а не своята вечност. Съвсем

безполезно е да ги уча тогава да ценят архитектурата и законите ѝ. Ако си строят къщи, за да живеят в тях, има ли смисъл да заменят живота си за своята къща? Тъй като къщата трябва да служи само за живеене и нищо повече. А те смятат, че къщата им е полезна и въобще не я оценяват заради нея самата, а за удобството ѝ. Тя им служи и ето че те се заемат да забогатяват в нея. Но умират ограбени, понеже не оставят след себе си нито бродирана покривка, нито златоткана одежда, запазена в някой кораб от камък. Подканени да се заменят, те са предпочели да бъдат обслужвани. И щом си заминат, не остава нищо от тях.

И както се разхождах сред моя народ в делтата на вечерта, когато всичко замира, аз виждах дрипави хора, насядали пред прага на скромните си барачки — отморяващи се пчели — работнички — и се интересувах по-малко от тях, отколкото от пълната пита мед, над която цял ден са се трудили. И дълго размислях пред един от тях, сляп и освен това еднокрак. Престарял, вече пътник, ден и нощ стенещ като стар скрин при всяко помръдване, той отговаряше бавно, понеже от старостта смисълът на думите му убягваше, но той ставаше все по-светъл и лъчезарен, и все по-ясно съзнаваше естеството на своята замяна. А треперещите му пръсти все още добавяха труда му, превърнал се в чист еликсир. И така, докато чудодейно се освобождаваше от старата си съсухрена плът, той ставаше сякаш все по-щастлив, все по-недосегаем. Все по-нетленен. И умирайки, не си даваше сметка за това, прегърнал звезди...

Така те бяха се трудили цял живот за едно неоползотворимо богатство, бяха се заменили напълно за тази скъпоценна бродерия... като само една част от техния труд принасяше полза, а всичко останало бе за гравирането, за безполезното украсяване на метала, за съвършенството на рисунъка, за изящната извивка, неслужещи за нищо, освен да приемат в себе си заменената част, по-дълготрайна от плътта.

Тъй крача бавно привечер сред моя народ, затворил го в мълчанието на моята обич. Разтревожен само за тези, в които гори безсмислена светлина — за поета, който е изпълнен с любов към стиховете, но оставя своите все ненаписани, за жената, която е влюбена в любовта, но е неспособна да избере и не успява да се осъществи, за всички измъчвани от тревога, съзнаващи, че бих могъл

да ги изцерея от нея, ако им позволя да принесат оня дар, който изисква избор, самоотречение и отричане от света. Защото това цвете е преди всичко отказ от всички други цветя на света. Само при такова условие то е красиво. Както и предметът на замяната. А безумецът, дошъл да упреква старицата, че бродира, вместо да изтъче нещо друго, предпочита всъщност небитието пред създанието. И вървя така, и чувствам молитвата да възлиза над благоуханията на стана, където всичко узрява и се оформя бавно, безмълвно, почти неусетно. Понеже много преди да се осъществят, плодът, цветето или бродерията са били потопени във времето.

И в течение на дългите си разходки разбрах, че достойнствата на цивилизацията в моята империя съвсем не зависят от качеството на храната, а от висотата на изискванията и от всеотдайния труд. Тя съвсем не се основава на притежанието, а на дарението. Цивилизован е първо занаятчията, който се пресъздава в предмета и увековечен в замяна, вече не се бои от смъртта. Цивилизован е също този, който воюва и заменя живота си за империята. Но оня, който се заобикаля с ненужен лукс, купен от търговците, даже цял живот да съзерцава само съвършени неща, е живял напразно, след като той самият никога нищо не е създал. Аз познавам онези изродени племена, които вече не пишат поемите си, а ги четат, и не обработват вече земята си, а разчитат на робския труд. И точно против тях пясъците на Юга вечно приготвят в животворната си оскъдица живите племена, които ще се надигнат да завладеят техните мъртви богатства. Не обичам хората с лениви сърца. Онези, които не се заменят за нищо, не стават за нищо. И животът въобще не е помогнал за узряването им. А времето изтича за тях като шепа пясък и ги погубва. И какво ще поверя на Бога от тяхно име тогава?

Така опознах неволята им, когато съсъдът се счупваше, преди още да е напълнен. Защото смъртта на стареца, превърнал се в пръст, след като се е заменил изцяло, е само тайнство и те погребват единствено вече ненужното сечиво. Но съм виждал сред моите племена онези белязани от смъртта деца, които едва си поемат дъх, без да продумват, склопили очи и спотайващи едно още тлеещо въгленче под предългите си ресници. Защото се случва понякога тъй, че Бог, както жътвалят, покосява цветя, разцъфнали сред узрялата ечемичена

нива. И когато отнесе снопа, натегнал от зърно, в него намира този никому ненужен разкош.

„Детето на Ибрахим умира“, говореше народът. И поех с бавната си походка, незабелязан от тях, към дома на Ибрахим, знаейки, че човек прониква отвъд илюзиите на езика, щом се затвори в мълчанието на своята обич. И те не ми обърнаха никакво внимание, погълнати от усилието да слушат как то умира.

В къщата шепнеха, пристъпваха безшумно с чехлите, сякаш там имаше някой много изплашен, когото и най-слабият отчетлив звук би накарал да побегне. Не смееха да помръднат, да отворят и затварят вратите, като че бдяха над мъждукащия пламък на кандило. Щом го различих, усетих, че е побягнало — както се бе вкопчило в галопиращата треска, дишаше пресечено, стиснало юмручета, а очите му, упорито склопени, отказваха да гледат. После забелязах хората около него, които се мъчеха да го опитомят, както се мъчим да опитомим малките диви животни. Подавах му с трепереци пръсти чашата с мляко. Може би ще му се прииска мляко, ще се спре заради сладкия дъх на млякото, ще отпие. И щяха да могат да общуват с него така, както с газелата, която приема храна от ръката ви. Но то оставаше тъй сериозно, тъй безразлично. Не му трябваше мляко. Тогава стариците съвсем тихичко, съвсем тихичко, както говорим на яребиците, му запяха едва чуто песента, която бе обичало — за деветте звезди, които се къпят в кладенеца, — но несъмнено то беше много далече и не чуваше. Даже не се обръщаше в своя бяг. Тъй вероломно в готовността си да умре. Тогава те просека от него поне оня жест, оня поглед, който пътникът хвърля към приятеля, без да забавя ход...; един знак на признателност. Обръщаха го в леглото му, изтриваха потта от челото му, давах му да пие — и вършеха всичко това навярно, за да го събудят от смъртта.

И аз ги оставих заети да му поставят примамки, за да оживее — о, толкова лесно им убягваше това деветгодишно дете! — и да му подават играчки, за да го оковат чрез щастието. Но малката му ръка неумолимо ги отблъскваше, щом ги сложеха прекалено близо до него, подобно на човек, който отстранява храстите, забавящи бързия му бяг.

Станах и се обърнах към прага. То беше останало само миг, един лъч светлина, един изглед от града измежду многото други. Едно дете, повикано по грешка, се бе усмихнало, беше откликнало на зова. То

току-що се бе извърнало към стената. Присъствие на дете, вече по-крехко от присъствие на птиче... и ги оставих да пазят мълчание, за да опитомят детето, което умираше.

Вървах по уличката. През вратите чувах как смъмряха слугините. Слагаха в ред къщата, приготвяха се за прекосяването на нощта. Не се интересувах дали мъмренето е справедливо или незаслужено. Усещах само усърдието. И по-нататък, до чешмата, едно момиченце плачеше, заровило лице в трапчинката на лакътя си. Погалих леко косите му и обърнах лицето му, но не попитах защо тъгува, понеже то не би могло да знае. Защото тъгата винаги идва от усещането за времето, което изтича, преди да остави нещо завършено: тъга по отлитащите дни, по изгубената гривна, която е време, изплъзнало се от нас, или по смъртта на брата — време, вече негодно за употреба. А щом това дете стане девойка, тъгата ѝ ще бъде тъга по отишлия си любим, който, без тя да знае, ще бъде изгубен път към реалното, към чайника и спокойната залостена къща, към детето, което ще кърми. И отведнъж времето започва да изтича ненужно през нея като в пясъчен часовник.

И ето че една жена се показва на прага сияеща и ме погледна право в очите, с тръпна радост навярно за приспаното вече дете, за ароматната супа или просто заради близко завръщане. И за времето, отведнъж станало нейно. И минах край моя еднокрак обуцар, който обшиваше със златен филигран своите чехли, и ясно разбрах, че пееше, макар и да нямаше глас:

— Нещо станало ли е, обуцарю, от какво си толкова весел?

Но не изслушах отговора, тъй като знаех, че той ще сбърка и ще заговори за спечелените пари, за вечерята, която го чакаше или за почивката. Той и не подозираше, че щастието за него бе да се преобразява в златовезани чехли.

VII

Защото аз открих и една друга истина: че е напразна илюзията на уседналите, които смятат, че могат спокойно да обитават своя дом, тъй като всеки дом е застрашен. Както и храмът, който си издигнал в планината, изложен на северния вятър, постепенно се е напукал като древен вълнорез и вече започва да потъва. И оня обсаден от пясъците храм неусетно ще бъде погълнат от тях. Ти ще намериш отново върху тези основи пустиня, гладка като морска шир. Така е и с всеки градеж и най-вече с моя неделим дворец, съставен от овце, кози, жилища и планини, преди всичко порив на моята обич; но ако умре владетелят, възплътил този образ, дворецът отново ще се разпадне на планини, кози, жилища и овце. И наново изгубен в разпокъсаността на нещата, ще бъде вече само безредно струпан материал, предоставен на други скулптори. И ще дойдат хората от пустинята наново да създадат един образ. Ще дойдат с образа, който носят в сърцата си, да наредят според новия смисъл древните букви на книгата.

Така съм постъпвал и аз самият. О, великолепни нощи на военните ми походи, не ще съумея да ви възхваля достатъчно. Разположил върху девствения пясък моя триъгълен стан, аз изкачвах едно възвишение, за да дочакам падането на нощта и премервайки на око черното петно, малко по-голямо от селски площад, където бях установил воините, впряговете и снаряжението си, размишлявах за крехкостта им. Каква по-окаяна гледка, наистина, от тази шепа хора, полуголи под сините си наметки, застрашени от нощния мраз, вече стегнал звездите, застрашени от жаждата, защото трябва да пестим меховете с вода до кладенеца, отдалечен на девет дни път, застрашени от пясъчния вятър, който, ако се надигне, придобива могъществото на бунт, застрашени накрая от изстрелите, които разкашкват човешката плът като гнил плод. И човекът вече е годен само за изхвърляне. Какво по-окаяно от тези вързопи син плат, едва втвърдени от стоманата на оръжията, положени на голо върху едно пространство, което ги отхвърля?

Но какво значение имаше за мен тази крехкост? Аз ги свързвах в едно цяло и ги спасявах от разпиляване и гибел. Само с това, че нареждах за през нощта моята триъгълна фигура, аз я отграничавах от пустинята. Станът ми се затваряше като юмрук. Виждах съм кедъра да се настанява така сред камънака и да спасява от тлен широтата на своите клони, защото и за кедъра няма нито миг покой, той се бори ден и нощ в собствената си плътност и се храни сред един враждебен свят даже с ферментите на своето разпадане. Кедърът се изгражда всеки миг. Всеки миг аз градах моя дом, за да е траен. И от купчината, която и най-слабият повей би разпилял, аз изтръгвах тази ъгловата каменна основа, неразрушима като кула и трайна като вълнорез. И от страх моят стан да не заспи и да не се провали в забравата, аз поставях часовои от всички страни, които приемаха слухове от пустинята. И тъй както кедърът всмуква камънака, за да го превърне в кедър, моят стан се подхранваше с идващите отвън заплахи. Благословена да е нощната смяна, безшумно пристигналите мълчаливи вестonosци, които изневиделица изникваха край огньовете и приклекли, разказваха за придвижването на ония, които напредват на север, или за преминаването на племена, поели на юг по следите на откраднатите си камили, или за ропота на други по повод убийство, а най-вече за намеренията на тези, дето мълчат под сините си наметки и съзерцават идването на нощта. Ти си слушал вестonosците, дошли да разкажат своето мълчание! Благословени да са тия, които ненадейно изникват край огньовете ни с тъй злокобни думи, че огньовете веднага биват потушени в пясъка и хората се хвърлят по корем върху пушките си, увенчали стана с корона от прах.

Понеже нощта, едва спуснала се, става извор на чудеса!

Така всяка нощ аз обглеждах моята войска, все така неизменна, макар и обхваната от необятността като кораб, като знаех добре, че денят ще я разкрие непокътната и преизпълнена като петлите с ликуването на пробуждането. Тогава, докато се стягат за път впряговете, се чуват ония избликващи гласове, които звънят в свежата утрин като фанфари. Тогава хората, сякаш опиянени от виното на зараждащия се ден, издуват обновени дробове и вкусват горчивата наслада на простора.

Водех ги към оазиса, който трябваше да покорим. Неразбиращият хората би търсил в самия оазис религията на оазиса.

Но неговите жители не познават своя дом. Струва си да я откриеш тъкмо в сърцето на един пустинник, разяден от пясъка. Защото аз ги приучвах на тази обич.

Казвах им: „Там ще намерите уханна трева, пеещи извори и жени с дълги цветни покривала, които ще побегнат изплашени като стадо пъргави сърни, но вие лесно ще ги уловите, защото са кротки и създадени за плен...“

Казвах им: „Те ще мислят, че ви мразят, и за да ви отблъснат, ще си послужат с нокти и зъби. Но ще се укротят, стига да увиете около юмрука си синкавите къдри на косите им!“

Казвах им: „Достатъчно ще е да проявите кротко силата си и да ги задържите неподвижни. Те все още ще присвиват очи, за да ви отхвърлят, но вашето мълчание ще натежи над тях като сянката на орел. Тогава ще отворят очи за вас и вие ще ги напълните със сълзи.

Вие ще въплъщавате за тях безкрайността, как ще ви забравят?“

И завършвах, за да ги преизпълня с опиянение по пътя към този рай:

„Там вие ще познаете палмови горички и пъстроцветни птици... Оазисът ще се предаде в ръцете ви, защото носите в сърцето си религията на оазиса, докато тези, които прогонвате оттам, вече не са достойни за него. Жените им, докато перат на ручея, който пее по кръгли бели камъчета, мислят, че изпълняват едно тъжно общоприето задължение, а всъщност те честват един празник. Но вие, съсухрени от пясъка, изсушени от слънцето и солени от нагорещената кора на солените езера, вие ще се ожените за тях и с ръце на кръста, докато ги гледате как перат в синята вода, ще вкусвате своята победа.

Днес сте трайно укрепени върху пясъка, подобно на кедъра, благодарение на враговете, които ви обграждат и ви закаляват; вие ще запазите властта си над оазиса и след като сте го завладели, ако за вас оазисът не е подслон, където човек се затваря и забравя, а едно постоянно побеждаване на пустинята.

Вие ги победихте, защото те се затваряха в егоизма си, задоволени от своите запаси. Те виждаха във венеца от пясък, който ги обсажда, само украшение за оазиса и се надсмиваха над досадниците, които се мъчеха да ги разтревожат, да ги накарат да сменят спящите часовои на прага на тази родина на изворите.

Те тънеха в илюзията за щастие, което извличаха от притежанието на богатства, докато щастието е въодушевление от делата и удовлетворение от създанието. Онези, които не заменят вече нищо от себе си и получават от друг храната си, дори да е най-добре избраната и най-изисканата, същите онези, изтънчените, които слушат чуждите поеми, без да пишат свои собствени, черпят от благата на оазиса, без да поддържат живота в него, използват химни, предоставени им от други, такива хора сами се привързват към яслите си в обора и приели ролята на добитък, са готови за поробване.“

Казвах им: „Щом веднъж сте завладели оазиса, нищо съществено не ще се е променило за вас. Това е само една различна форма на стануване в пустинята. Защото моята империя е застрашена отвсякъде. Нейната същност е само едно познато съчетание от кози, овце, жилища и планини, но ако се разкъса възелът, който ги свързва в едно цяло, от тях не ще остане нищо друго, освен разхвърляни материали, предоставени за разграбване.“

VIII

Стори ми се, че те грешат по отношение на уважението. Понеже аз самият се бях занимавал изключително много с божествените права, вложени у човека. И просяка, разбира се, без да преувеличавам значението му, винаги съм възприемал като пратеник на Бога.

Но правата на просяка, и тези на язвата на просяка или на грозотата му, почитани самоцелно като идоли, не признавам.

Нима съм се докосвал до нещо по-отблъскващо от оня градски квартал, строен по склона на един хълм, който се стичаше като помия към морето? Коридорите, които извеждаха до уличките, изхвърляха на пресекулки зловония. Изметът на обществото се подаваше от тези гъбясали подземия само за да си разменя ругатни с прегракнал глас и без истински гняв, подобно на мехурите, които постоянно се пукат на повърхността на блатата.

Там съм виждал оня прокажен, мазно ухилен и триещ очи с мръсна дрипа. Той бе преди всичко вулгарен и се надсмиваше на самия себе си от низост.

Баща ми взе решение да опожари квартала. И тази сган, която държеше на мръсните си плесенясали бърлоги, кипна, предявявайки искания в името на правата си. Правото на проказата сред плесента.

— Това е естествено — ми каза баща ми, — защото според тях е справедливо да се увековечава това, което е.

А те крещяха за правото си на разложение. Защото, рожби на разложението, те бяха за разложението.

— И ако ти оставиш да се наплодят хлебарките — каза баща ми, — тогава се пораждат правата на хлебарките. Които са очевидни. И ще се народят венцехвалители, които да ги превъзнасят. И ще ти запечат колко е велик патосът на хлебарките, заплашени от изстребление.

— Да си справедлив... — каза баща ми, — трябва да избираш. Справедлив за архангела или справедлив за човека? Справедлив за раната или за здравата плът? Защо да слушам оня, дошъл да ми говори в името на своето зловоние? Но аз ще се погрижа за него заради Бога.

Тъй като той също е божия обител. Но не според желанието му — желание, изразено чрез язвата.

Когато го изчистя, измия и просветя, тогава желанието му ще се промени и той сам ще се отрече в себе си от това, което е бил преди. Защо да ставам съюзник на този, когото той сам ще отрече? Защо да му преча, според желанието на вулгарния прокажен, да се възроди и разхубави?

Защо да вземам противната страна на това, което ще пребъде? Страната на вегетиращото, противна на могъщо разцъфтялото?

— Справедливостта според мен — ми каза баща ми — се състои в това: да уважаващ човека заради онова, което съхранява в себе си. Толкова, колкото се уважавам аз самият. Защото той отразява същата светлина. Колкото и трудно забележима да е тя у него. Справедливо е да го разглеждаш като талига и като път. Моето милосърдие се изразява в това: да му помогна да се роди от самия себе си.

Но сред тази нечистотия, която се излива към морето, аз се натъквам пред разложението. Толкова е похабена вече божествената искра у тях... Чакам от тях знака, който ще ми покаже човека, и не го получавам.

— Все пак съм виждал тоя или оня — казах на баща ми — да поделя хляба си и да помага на по-окаян от себе си да разтовари чувал или да се смили над някое болно дете...

— Те струпват всичко закуп — отговори баща ми — и раздаването на тази каша представят за милосърдие. Те правят подялба. Но в това съглашение, което постигат и чакалите около мършата, те искат да отдадат почит към едно велико чувство. Искат да ни накарат да повярваме, че е дар! Но ценността на дареното зависи от оня, когото даряваш. А тук даряваш най-низкия. Все едно даваш алкохол на пияницата, който се пропива. Така дарът всъщност е болест. Но ако аз дарявам здраве, тогава дълбая в тази плът... и тя ме мрази.

— Те стигат до там в милосърдието си — добави баща ми — да предпочитат разложението... Но ако аз предпочитам здравето?

— Когато в бъдеще някой ти спаси живота — каза още баща ми, — никога недей благодари. Не показвай прекомерна признателност. Понеже, ако очаква от теб признателност, твойт спасител е низък — какво си мисли той? Че ти е направил услуга? Когато всъщност той е служил на Бога, опазвайки живота ти, ако ти имаш някаква стойност. И

ако изразиш премного признателността си, ти си лишен и от скромност, и от гордост. Защото същественото, което той е спасил, не е случайният ти човешки жребий, а създанието, в което влагаш усилията си и което се крепи и на теб. И тъй като и той е подчинен на същото творение, ти няма за какво да му благодариш. Той е възнаграден чрез положения от него труд за твоето спасение. Това е неговият принос в създанието.

Ти си лишен от гордост и щом се поддадеш на най-ниските му страсти. Ако ласкаеш дребнавостта му, превръщайки се в негов роб. Защото, ако е благороден, би отказал твоята благодарност.

— Не виждам нищо, достойно за внимание — казваше баща ми, — освен възхитителното обединяване на усилията на единия чрез тези на другия. Аз си служа с теб или с камъка. Но кой е благодарен на камъка за това, че е послужил за основа на храма?

Те не обединяват усилията си за нещо друго, освен за тях самите. И тази нечистотия, която изтича към морето, не подхранва химни, нито е извор на мраморни ваяния или казарма за бъдещи завоевания. При тях става дума само за това как да се спогодят възможно най-добре, когато потребяват запасите. Но не се заблуждавай. Запасите са необходими, ала по-опасни от глада.

Те разполовиха всичко на два етапа, лишени от значение: завоюване и потребление. Нима си виждал дървото да расте, а после, веднъж израснало, да се възгордее, че е дърво? Дървото просто расте. Казвам ти го: тези, които веднъж постигнали завоевание, стават уседнали, вече са мъртви...

Милосърдието според смисъла на моята империя — това е обединяването на усилията.

Хирургът — аз му заповядвам да предприеме изнурителното прекосяване на една пустиня, щом може да поправи сечивото на оня, който живее в такава отдалеченост. Даже когато се отнася за някой прост каменоделец, който се нуждае от мускулите си, за да троши камъни. Дори и хирургът да е от висока класа. Понеже тук не става дума да се почете посредствеността, а да се поправи сечивото. И те двамата имат един и същ водач. Както и тези, които оказват покровителство и помощ на бременните жени. Преди всичко заради сина, на когото тези жени служат с болките и повръщането си. Но няма защо да благодариш на жената, освен в името на нейния син. Ето че

днес тя иска помощта ти в името на болките и повръщането си. Но ако бяха само те, бих премахнал жените, понеже повръщането е грозно. Защото същественото в тях е онова, което си е послужило с тях, и жените нямат заслуга, за която да им благодариш. А притеклият се на помощ, както и те самите, просто служи на раждането и благодарностите са без значение.

Така е с генерала, дошъл при баща ми:

— Ти си посмешище за мен! Велик си само благодарение на империята, на която служиш. Заповядвам да ти отдават почит, за да почитат чрез теб империята.

Но аз усещах и добротата на баща ми. „Който е изпълнявал важна роля, казваше той, който е бил почитан, не може да бъде принизен. Който е царувал, не може да бъде лишен от своята царственост. Не можеш да превърнеш в просяк човек, който е раздавал милостиня на просяците, защото тук покваряваш нещо, подобно на арматурата и формата на твоя кораб. Затова прилагам наказания по мярката на провинените. Екзекутирам хората, които съм считал, че е трябвало да облагородя, но никога не ги принизявам до положението на роби в случай на провинение. Един ден срещнах някаква принцеса, която бе станала перачка. И другарките ѝ се надсмиваха: «Къде е твоята царска власт, перачке? По твоя заповед можеха да падат глави, а ето че накрая можем безнаказано да те скверним с ругатните си... И това е справедливост!» Защото справедливостта за тях беше възмездие.

И перачката мълчеше. Оскърбена може би заради самата себе си, но най-вече заради нещо, по-висше от себе си. Принцесата се навеждаше преbledняла и опъната като струна над коритото си. А другарките ѝ безнаказано я блъскаха с лакти. Нищо в нея не предизвикваше ожесточение, защото беше хубава в лице, съдържана в жестове и мълчалива — осъзнах, че другарките ѝ осмиваха не жената, а детронираната владетелка. Понеже, ако се удаде случай да попадне в ноктите ти оня, комуто си завиждал, ти го разкъсваш. Тогава издадох заповед да се яви пред мен:

— Нищо не зная за теб, освен че си царувала. От днес нататък ще имаш правото на живот и смърт на другарките ти от пералнята. Връщам ти твоята царска власт. Върви.

И щом зае отново мястото си над грубата тълпа, тя справедливо презреш спомена за обидите. Дори и жените от пералнята, вече лишени

от възможността да подхранват душевните си вълнения със злочестата ѝ участ, ги подхраниха с нейното благородство и започнаха да я боготворят. Те устройха големи празненства в чест на завръщането ѝ на престола и се просваха по очи, когато минаваше — самите те облагородени от това, че някога са я докосвали с пръст.“

„Ето защо, казваше баща ми, не ще изложат принцовете на ругатните на простолюдието, нито на грубостта на тъмничарите. Но ще заповядам да им отсекаат главите в голямо празненство под звуците на златни тръби.“

„Който унижава другите, казваше баща ми, сам е низък.“

„Никога един владетел, казваше баща ми, няма да бъде съден от своите подвластни.“

IX

Така ми говореше мойт баща:

— Накарай ги да съградят заедно кула и ще ги превърнеш в братя. Но ако искаш да се намразят, хвърли им зърно.

Казваше ми още:

— Нека първо ми донесат плодовете на труда си. Нека излеят в хамбарите ми реката на своите жътви. Нека съградят в мен хранилищата си. Искам да служат на моята слава, когато вършеят житото и наоколо се пука златната му обвивка. Защото тогава трудът, който беше потребен само заради прехраната, се превръща в химн. Ето че вече не будят голямо съжаление тези, чийто кръст се огъва под тежестта на чувалите, когато ги носят към мелницата. Или пък ги отнасят обратно, побелели от брашно. Тежестта на чувалите ги възвисява като молитва. И те се смеят от радост, понесли снопа сякаш е някакъв канделабър от зърно с връхчетата му и пурпурния му блясък. Защото една цивилизация се основава на онова, което изисква от хората, а не на онова, което им дава. А после, разбира се, те черпят от житото и се изхранват с него. Но за човека това не е съществена страна на нещата. Подхранва сърцето му не онова, което получава от житото, а това, което той му отдава.

Защото, повтарям, достойни за презрение са племената, които изпълняват чужди поеми и се хранят с чуждо жито или довеждат платени архитекти да строят градовете им. Тях аз наричам уседнали. И вече не откривам наоколо им като ореол златния пращец на вършаното жито.

Понеже, щом дарявам, справедливо е едновременно и да получавам, за да мога преди всичко да продължа да дарявам. Благословена да е тази замяна между дареното и възврънатото, която позволява да продължиш пътя и да даряваш още и още. И ако възвръщането на този дар позволява да се възобнови плътта, то само даряването подхранва сърцето.

Виждам съм танцьорки, които съчиняват танца си. И щом танцът е вече създаден и изпълнен, никой друг не отнасяше плода на труда им, за да трупам запаси. Танцът преминава като пожар. И все пак наричам цивилизован народа, който създава сам танците си, макар танците да не дават нито реколта, нито пълни хамбари. А недодялан и груб е за мен оня народ, който подрежда по лавиците си предмети, плод на чуждия труд, макар да са най-изтънчените — дори и да се окаже способен да се опива от съвършенството им.

— Човекът — казваше баща ми — е преди всичко творец. И само хората, обединили усилията си, са братя. И животът тече пълнокръвно само у тези, които не са се настанили удобно в покоя на струпаните запаси.

Един ден му възразиха:

— Какво наричаш съзидание? Понеже ако имаш предвид едно значимо откритие, то малцина са способни за него. И в такъв случай ти говориш само за единици, а другите?

Баща ми отговори:

— Да създаваш — значи да пропуснеш може би ей тази стъпка в танца. Веднъж да забиеш накриво длетото в камъка. Не е важна съдбата на отделното движение. Това усилие ти изглежда безплодно — на теб, незрящия, забил нос в него, — но я се поотдръпни. Прецени поотдалеч оживлението на този градски квартал. Там ще откриеш само пламенно усърдие и златен пращец от труда. И вече не забелязваш несполучилите усилия. Понеже този народ, приведен над изделията си, волю-неволю гради своите дворци, водохранилища или просторните си висящи градини. Творенията му сякаш по необходимост се раждат от чудото на движещите се пръсти. И казвам ти, те се раждат толкова от несполучилите в своите усилия, колкото и от преуспелите, защото не можеш да разделиш хората и ако спасяваш само големите скулптори, ще бъдеш лишен от големи скулптори. Кой ще е чак толкова безразсъден да избере занаят, даващ нищожни възможности да преживява от него? Великият скулптор се ражда от чернозема на лошите скулптори. Те му служат за стъпала и го въздигат. И красивият танц се поражда от пламенното усърдие на танцуващия. А пламенното усърдие изисква всички да танцуват — даже и тези, които танцуват лошо — иначе няма нито плам, нито усърдие, а заучени движения и безсмислен спектакъл.

Не осъждай грешките им като историка, оценяващ някоя отминала епоха. Та кой ще упрекне кедъра, че още е само семчица, или стъбълце, или накриво израснала вейчица? Остави го да се развие. От грешка на грешка ще избуява кедровата гора, от която — щом се развихри могъщият вятър — ще се разнесат химните на нейните птици.

И баща ми завършваше:

— Вече ти казах. Един ще пее — ти не се тревожи от това разделение. Плодотворно е само обединеното усилие на единия и другия. И неувенчаното с успех усилие служи на онова, което ще сполучи. А успешната творба показва целта, към която са се стремили заедно, показва я на оня, който не е достигнал съвършенство в своята. Този, който открива божественото, го открива за всички. Понеже моята империя наподобява храм и аз призовах хората. Приках хората да го съградят. Така той е техният храм. И раждането на храма изтръгва от тях най-възвишеното им значение. Те изобретиха позлатата. И оня, който безуспешно я бе търсил, също я откри. Защото новото откритие преди всичко е рожба на пламенното усърдие.

Другаде казваше:

— Не създавай империя, в която всичко е съвършено. Защото добрият вкус е добродетел, присъща на пазач на музей. А презираш ли лошия вкус, никога не ще имаш нито живопис, нито танц, нито дворци, нито градини. Ти би проявил отвращение от страх пред нечистия труд на земята. И ще бъдеш лишен от тях поради пустотата на своето съвършенство. Създай империя, където всичко е просто плам и усърдие.

Х

Морни бяха воините ми, сякаш носеха тежко бреме. Моите капитани дойдоха да ме видят:

„Кога ще се върнем у дома? Жените от покорените оазиси нямат вкуса на нашите жени.“

Един от тях заговори:

„Господарю, копнея за тази, която създадох от моето време, от моите спорове. Бих желал да се върна и да садя на воля. Господарю, има истина, в която не успявам да проникна. Позволи ми да израствам в мълчанието на моето село. Животът ми — имам нужда да го съзерцавам.“

И аз разбрах, че те имаха потребност от мълчание. Защото само в мълчанието истината на всеки човек покълва и пуска корени. Защото първоначално времето е от значение, както при кърменето. И майчината обич първо се изразява в кърменето. А кой вижда как детето расте в мига? Никой. Само онези, които идват от другаде, възкликват: „Колко е пораснало!“ Но нито майката, нито бащата го виждат как расте. Станало е с времето. И във всеки миг то е било това, което е трябвало да бъде.

Ето, че на моите хора им беше потребно време, дори само за да разгадаят едно дърво. Да присядат всяка вечер на прага срещу същото дърво, със същите клони. И ето че постепенно дървото се разкрива.

Защото една вечер край огъня в пустинята някакъв поет разказваше за своето дърво. Моите хора го слушаха, като мнозина от тях никога не бяха виждали друго, освен камилска трева, палми — джуджета и тръни. „Ти не знаеш, казваше той, какво представлява дървото. Видях едно — случайно израснало в изоставен дом, в подслон без прозорци, то бе поело да дири светлината. Както е нужно на човек да е потопен във въздуха, както е нужно на рибата да е потопена във водата, така и дървото трябва да е потопено в светлината. Защото, побило корени в земята, побило клони в небето, то е връзката между нас и звездите. Това сляпо по рождение дърво беше развило в

мрака мощната си мускулатура, беше се лутало пипнешком от една стена до друга, бе залитало и драмата се беше запечатала в усуканата му като въже снага. После, счупило в тавана кръгло прозорче по посока на слънцето, бе избликнало право като ствол на колона и аз присъствах, с дистанцията на историка, при движенията на неговата победа.

Великолепен бе контрастът между масивния възлест ствол, усукан от усилието да се изтръгне от ковчега си, и пълния разцвет, който постигаше в покоя — разстлало нашироко клони и листа, кърмено от самото небе, разкошно угощавано от боговете, сякаш трапеза за слънцето.

И аз виждах всеки ден как то се пробужда от върха до подножието. Защото бе отрупано с птици. И още от зори оживяваше и запяваше, после, след изгрев-слънце пущаше на воля своите запаси в небето като добродушен стар пастир. Моето дърво — дом, моето дърво — дворец, който оставаше празен до свечеряване...”

Така разказваше той и ние знаехме, че трябва дълго да сме гледали дървото, за да го родим в себе си. И всеки завиждаше на оня, който носеше в сърцето си тази плетеница от клони, листа и птици.

„Кога, питаха те, кога ще свърши войната? Ние също бихме искали да разгадаем нещо. Време ни е да се осъществим...”

И ако някой от тях уловеше лисичка сред пясъците, която можеше да храни от ръката си, той я хранеше, или пък газели, когато благоволяваха понякога да не умрат. И лисичката с всеки изминал ден му ставаше все по-скъпа, като го обогатяваше с копринената си козина, с хитрината си и най-вече с тази потребност от храна, която изискваше така властно съпричастието на войника. А той живееше с напразната илюзия, че влага нещо свое в животинчето, сякаш то беше хранено, формирано и създадено от неговата обич.

Но идваше ден, когато, откликнала на любовта, пясъчната лисица побягваше и внезапно пустота обземаше сърцето на човека. Имаше един, когото видях да умира, понеже съвсем вяло се защитаваше при една засада. И щом научихме за смъртта му, в паметта ми изплува тайнствената фраза, отронила се от него след бягството на лисичката му, когато неговите другари, отгатнали тъгата му, бяха го подсетили да си улови друга. „Трябва много търпение, бе отвърнал той, не за да я уловиш, а да я обикнеш.“

И ето, че те бяха уморени от лисици и газели, осъзнали суетата на своите замени, понеже една побягнала поради зова на любовта лисица не влага нищо ценно от тях в пустинята.

„Имам синове, казваше друг, и те растат, и аз не ще съумея да ги науча на нищо. Така аз не влагам в тях нищо от себе си. И къде ще отида, щом ме отнесе смъртта?“

Затваряйки я в мълчанието на моята обич, аз наблюдавах моята войска, започнала да се топи сред пясъците и да се губи като поройните реки, стигнали до глинени подземни пластове, които умират безплодни по пътя си сред бреговете, без да успеят да се превърнат в дървета, да се превърнат в трева и в храна за хората.

Моята войска беше пожелала да се превърне в оазис за доброто на империята, за да украси двореца ми с далечните си резиденции — така че, говорейки за него, да казват: „Какъв вкус му придават тези палми, тези гори от палми на юг, тези села, където ваят слоновата кост...“

Но ние воювахме, без да влагаме себе си, и всеки мечтаеше за завръщане. И образът на империята се рушеше в тях като лице, което вече не поглеждаш и то изчезва в разпокъсаността на света.

„Има ли значение, казваха те, дали сме повече или по-малко богати с този непознат оазис? С какво ни извисява той? С какво ще ни обогати, когато се върнем у дома и се затворим в селото? Той ще служи само на оня, който ще го обитава, ще събира фурмите от неговите палми или ще пере дрехите си в животворните води на реките му...“

XI

Те грешаха, но какво можех да сторя? Угасне ли вярата — значи Бог умира и се оказва непотребен. Изчерпи ли се пламенното усърдие — значи руши се самата империя, защото тя се крепи върху плам и усърдие. Не че сама по себе си е измама. Но ако аз наричам имение тази върволица маслинови дръвчета и колибата, в която намирам подслон, а онзи, който ги съзерцава, изпитва любов и ги слива в едно цяло в сърцето си, ако същият започне да вижда в тях само маслинови дръвчета измежду много други и сред тях загубена колиба, лишена от друг смисъл, освен да го подслонява в дъжда, кой би могъл да спаси имението от разпродаване и разпокъсване? Защото тази продажба не би променила нито колибата, нито маслиновите дръвчета.

Вижте господаря на имененията — поел сам по пътищата в утринната роса, той не носи никое от своите богатства със себе си. Не се ползва от никаква тяхна облага. Сякаш не ги притежава, защото те не му служат в момента, стъпките му затъват в калта след дъжд като стъпките на каторжник, а с тоягата си разгръща мокрите тръни като най-празно бродещ скитник. От ниското сред изровения път той дори не обгръща с поглед имението си, а просто знае, че е негов владетел.

И все пак, ако го срещнеш и те погледне, си казваш: това е той и никой друг. Спокоен и самоуверен, той се осланя на фундаменталния залог, който не му служи в момента. Нищо не ползва, но и нищо не му липсва. Опира се на непоклатимата основа на пасищата, ечемичените ниви и палмовите горички, които му принадлежат. Нивите са в покой. Хамбарите още спят. Хората, които вършеят житото, още не са им отнели светлината. Но той ги побира всички в сърцето си. Тук крачи не кой да е, а господарят, разхождащ се бавно сред своите люцерни...

Сляп е оня, който гради представи за човека само от делата му, вярвайки, че само делото го показва такъв, какъвто е, или осезаемият опит, или пък ползваните облаги. Същественото за човека не е това, с което разполага в момента, защото моят владетел, тръгнал на разходка, разполага единствено с шепата класове, които би могъл да орони в

дланите си, или с плода, който би могъл да откъсне. Оня, който ме следва във войната, е изпълнен със спомена за своята любима, която не може нито да види и докосне, нито да притисне в обятията си; тя дори не мисли за него, защото в този час на разсъмване, когато той вдишва простора и усеща привличането, което го тегли, любимата му даже не е жива за света. А сякаш отсъства и е мъртва. Заспала е. И все пак човекът е преизпълнен с усещането, че тя съществува, преизпълнен е с нежност, която спи спотаена, забравила за себе си като семената в хранилището; изпълнен е с благоухания, които не вдишва, и с ромон на водоскок — сърцето на неговия дом, — който не чува; преизпълнен е и с тежестта на една империя, която го прави различен от другите.

Или оня приятел, когото срещаш, носещ в себе си болното си дете. Боледуващо някъде далече. Треската не пари ръката му, в ушите му не кънти жалният детски плач. В този момент то не променя с нищо живота му. И все пак ще ти се стори смазан от тежестта на детето, което носи в сърцето си.

Така е и с оня, който идва от империята и не съумява да я обгърне с поглед, нито да използва запасите ѝ, нито да извлече най-малка облага, но е извисен в сърцето си като владетеля на имението, бащата на болното дете или осенения от любовта, когато любимата е не само далечна, но и спяща. Само смисълът на нещата е съществен за човека.

Познавам го, разбира се — ковачът от моето село, който идва при мен и ми казва:

— Безразлично ми е всичко, което не ме засяга лично. Ако имам чай, захар, назобено магаре и жена ми е до мене, ако децата ми растат на години и на добродетел, тогава съм напълно щастлив и не искам нищо повече. Защо са тези страдания?

Щеше ли да е щастлив обаче, сам в света и в своя дом? Ако обитаваше със семейството си изгубена из пустинята шатра? Тъй че го карам да се поправи:

— Представи си, че вечер намираш приятели в другите шатри, че те имат какво да ти кажат и ти разправят новините от пустинята...

Понеже съм ви виждал, не го забравяйте. Виждал съм ви край нощните огньовете, заети да печете овца или коза, и съм чувал бликащите ви гласове. И с бавни стъпки, в мълчанието на моята обич, съм се приближавал до вас. Говорехте, разбира се, за синовете си —

кой пораснал, кой заболял, говорехте за дома си, но някак между другото. И се оживявахте само когато присядаше странникът, разпрегнал далечния си керван, и раздипляше пред вас чудесата отвъд — белите слонове на някой си принц и сватбата на принцесата на хиляди километри оттук, дето едва сте й чували името. Или за придвижването на неприятелите. Или пък разказваше за онази комета, за онази обида, онази любов или безстрашие пред смъртта, омраза към вас или голяма загриженост. Тогава се чувствувахте преизпълнени с необятност и свързани с толкова много неща, тогава придобиваше смисъл вашата обичана и ненавиждана шатра, застрашавана и закриляна. Тогава ставахте частица от чудодейна мрежа, преобразила ви в нещо по-просторно от вас самите.

Защото само езикът отключва у вас простора, който ви е потребен.

Спомням си какво се случи, когато баща ми затвори трите хиляди берберски изгнаници в лагер северно от града. Не искаше те да се смесват с нашите. Тъй като беше добър, той ги хранеше и ги снабдяваше с тъкани, чай и захар. Но не изискваше да се трудят като замяна за даровете на щедростта му. Така те нямаше защо повече да се тревожат за съществуването си и всеки би могъл да каже: „Безразлично ми е всичко, което не ме засяга лично. Ако имам чай, захар, назобено магаре и жена ми е до мене, ако децата ми растат на години и на добродетел, тогава съм напълно щастлив и не искам нищо повече...“

Но кой ли би могъл да помисли, че са щастливи? Посещавахме ги понякога, когато баща ми искаше да ме поучи.

— Виж — казваше той, — те се превръщат в добитък и се отдават бавно на тлен... не в плътта, а в сърцето си.

Понеже за тях всичко губеше смисъл. Даже да не залагаш богатството си на зарове, добре е все пак в мечтите ти заровете да означават стада, имения, пръчки злато, диаманти, които не притежаваш. Които са от друг свят. Но идва часът, когато заровете вече не могат да означават нищо. И самата игра става невъзможна.

И ето че нашите храненици вече нямаха какво да си кажат. Бяха изчерпали семейните си истории, които до една си приличаха. Бяха изчерпали разказите си за своята шатра, тъй като всички шатри бяха еднакви. Бяха престанали да се страхуват, да се надяват и да създават.

Все още си служеха с езика за елементарни цели. „Подай ми чайника си“, можеше да каже единият, „Къде е синът ми?“, можеше да попита другият. Какви желания би могло да има човечество, изтегнато на постелката под яслата си? В името на какво би воювало? За хляба? Получаваха го. За свободата? Та в рамките на своята вселена те бяха безкрайно свободни. Дори удавени в тази безмерна свобода, която изтръгваше същността на някои богаташи. Да побеждават враговете си? Но те вече нямаха врагове.

Баща ми каза:

— Можеш да дойдеш с камшик и да прекосиш лагера сам, шибайки ги в лицето — ти не ще предизвикаш у тях нищо повече, отколкото в кучешка глутница, когато с ръмжене отстъпва и би искала да хапе. Но никой не се жертвува за другите и така и не си ухапан. Тогава скръстваш ръце пред тях. И ги презираш.

Казваше също:

— Това тук са човешки останки. Но човекът в тях вече го няма. Те могат да те убият подло, откъм гърба, защото сбирщината се оказва опасна. Но не ще издържат твоя поглед.

Междувременно сред тях плъзнаха като болест раздорите. Нелепи раздори, които не ги разделяха на два лагера, а изправяха всички срещу всеки един, понеже той ги ограбваше, изяждайки своя пай от запасите. Дебнеха се едни други като кучета край копанята и ето че в името на своята справедливост извършиха убийства, защото справедливостта за тях значеше преди всичко равенство. И който се различаваше с каквото и да било, биваше смазан от мнозинството.

— Масата — заключи баща ми — мрази образа на човека, понеже масата е нееднородна, тегли едновременно във всички посоки и унищожава творческото усилие. Лошо е, разбира се, когато човекът смазва стадото. Но не търси там голямото робство: то се явява, когато стадото смазва човека.

И тъй, в името на неясни права, ножовете, които пронизваха вътрешности, всяка нощ наплодяваха трупове. Призори ги влачеха до границата на лагера, както се изхвърля смет, откъдето нашите гальоти ги товареха като служба по чистота. Спомних си думите на баща ми: „Ако искаш да ги превърнеш в братя, накарай ги да съградят кула. А поискаш ли да се намразят, хвърли им зърно.“

Забелязахме, че постепенно те губеха навика да говорят и словото не им служеше вече. Баща ми ме развеждаше сред отсъстващите сякаш лица, които ни гледаха, без да ни познаят, затъпели и празни. Издаваха само неясното ръмжене, с което се иска храна. Вегетираха, без да изпитват съжаления, желания, омраза или любов. И ето, че скоро престанаха дори да се мият и да изстребват паразитите си. Те се наплодиха. Тогава започнаха да се появяват шанкърът и язвите. И лагерът почна да трови въздуха. Баща ми се боеше от чума. И несъмнено размишляваше над човешката участ.

— Ще се реша да събудя архангела, който дреме задушен под тяхното бунце. Защото аз не изпитвам почит към тях, но през тях почитам Бога...

XII

„Защото това е, казваше баща ми, голяма човешка загадка. Те губят същността, а не знаят какво са загубили. Не го знаят и уседналите от оазисите, клечащи над своите запаси. Наистина изгубеното не се разчита в материалните неща, които остават непроменени. И хората все така съзерцават същото съчетание от овце, кози, жилища и планини, но те вече не съставляват едно имение...

Ако изгубят смисъла на империята, отнемайки стойността на нещата, те не съзнават, че закоравяват и се изпразват от съдържание. Нещата запазват привидността си, но какво са един диамант или една перла, ако никой не ги пожелае: просто шлифовано стъкло. И детето, което люлееш, е изгубило нещо от себе си, ако вече не е дар за империята. Но ти не го знаеш, понеже усмивката му с нищо не се е променила.

Те не виждат обедняването си, защото предметите, с които си служат, остават същите. Но за какво служи един диамант? И какво е един накит, ако въобще няма празници? Какво е едно дете, ако не съществува вече империя и ако ти не мечтаеш да направиш от това дете завоевател, владетел или пък архитект? Ако е принудено да бъде само парче месо.

Те не познават кърмещата ги ден и нощ невидима гръд, защото империята подхранва сърцето ти — както те подхранва с любовта си и променя за теб смисъла на нещата спящата любима, която си почива далеч оттук, сякаш е мъртва. Оттам идва неуловим полъх, който не можеш дори да вдъхнеш, и светът за теб се превръща в чудо. Така и владетелят на имението, докато се разхожда в утринната роса, носи в сърцето си дори съня на изполиচারите.

Но загадката у човека, който изпада в отчаяние, ако любимата се отдръпне от него, е, че ако той самият престане да обича или да почита империята, не подозира дори, че е обеднял. Просто си казва: «Тя не беше тъй хубава, както в мечтите ми, нито тъй ласкава...», и тръгва доволен накъдето го отвее вятърът. Но светът за него вече не е чудо. И

зората вече не е зората на завръщането или зората на събуждането в нейните обятия. Нощта вече не е великото светилище за любовта. Не е вече, благодарение на тази, която диша в съня си, онова огромно наметало на пастира. Всичко е помръкнало. Всичко се е сковало. А човекът, незнаещ за това бедствие, не оплаква изгубената си цялост. Задоволен е от свободата си — свободата да не бъдеш.

Така е и с оня, у когото империята вече е мъртва: «Моето пламенно усърдие, казва си той, беше глупаво заслепление.» И, разбира се, има право. Извън него не съществува нищо, освен разпокъсано съчетание от кози, овце, жилища и планини. Империята беше творение на сърцето му.

Красотата на една жена — къде ще я приютиш, ако няма мъж, който да е трогнат от нея? А великолепието на диаманта — ако никой не пожелае да го притежава? А империята — ако няма вече кой да ѝ служи?“

„Защото човек, който умее да разчете образа и го носи в сърцето си, ако е така свързан, че да живее от него както кърмачето — от майчината гръд, оня, за когото този образ е основополагащ принцип, за когото е смисъл и значение, повод за величие, усещане за простор и цялост, ако същият човек бъде откъснат от своя извор, той бива сякаш разединен, опустошен като разрушена крепост и умира от задушаване като дърво с подсечени корени. Не ще може вече да се съвземе. И все пак, докато умиращият в него образ го води към погибел, той не страда и се приспособява към несъзнаваната си посредственост.

Затова добре е постоянно да се поддържа будно у човека онова, което го извисява, и да се приобщава той към вярата в собственото му величие.

Понеже живителните за него сокове не идват от нещата, а от възела, който свързва нещата. Не от диаманта, а от онова отношение между диаманта и хората, което може да ги насити. Нито от пясъка, а от онова спояване между пясъка и племената. Не от думите в книгата, а онази връзка между думите в книгата, която е любов, поезия и мъдрост от Бога.

И ако аз ви призова да сплотите усилията си, да бъдете заедно и да съставите един величествен образ, който да направи богат всеки от вас, който да обедини чертите на всички и детето на империята, ако ви затворя в имението на моята обич, как не бихте се извисили от това и

как бихте могли да устоите? Красотата на лицето съществува единствено чрез отзвука на всяка част, съотнесена към всички останали. И появата ви покъртва. Така е и с поемата, изтръгнала сълзи в очите ви. Взех звезди, извори, съжаления. В нея няма нищо друго. Но аз ги смесих, воден от моя гений, и те послужиха за пиедестал на божество, което ги превъзхожда и не се съдържа в нито едно от тях.“

И баща ми изпрати един певец при отдадената на тлен човешка общност. Певецът приседна по залез на площада и запя. Възпя нещата, които отекват едно на друго. Възпя чудната принцеса, която можеш да достигнеш само след двеста дни път в пясъка без кладенец под слънцето. И отсъствието на кладенец се превръща в саможертва и опиянение от любовта. Водата от меховете се преобразява в молитва, понеже те отвежда при любимата. Той казваше: „Жадувах палмовата горичка и нежните капки на дъжда... но най-вече тази, която — надявам се — би ме приела в своята усмивка... и вече не различавах треската си от моята любов...“

И те жагадуваха за жажда и размахваха юмруци по посока на баща ми: „Злодей! Ти ни лиши от жаждата, която е пиянство от саможертвата в името на любовта!“

Той възпя заплахата, която се възцарява, щом войната е обявена и пясъкът се превърне в змийско гнездо. Всяка дюна придобива власт на живот и смърт. И те жагадуваха за смъртната опасност, която оживява пясъка. Възпя достолепието на врага, когато го очакваш от всички страни и той се търкулва от единия до другия край на кръгозора подобно слънце, което не знаеш откъде ще се появи! И те жагадуваха за враг, който би ги обгърнал с великолепието си като морето.

И щом жагадуваха за любовта, зърната като лице, ножовете бликнаха от ножниците. И ето че те плачеха от радост, милвайки сабите си! Забравените им, ръждясали, покрити с позор оръжия, които сега им напомняха изгубена мъжественост, защото само те позволяват на мъжа да сътворява света. И това бе сигналят на бунта, който лумна красив като пожар!

И всички срещнаха смъртта като мъже!

XIII

Така изпитахме песента на поетите върху тази войска, която започваше да се разединява. Но ставаше чудо: усилията на поетите бяха безплодни и воините им се присмиваха.

— Нека възпеят нашите истини — отговаряха те. — Водоскокът в дома ни и благоуханието на супата за вечеря. Какво ни засягат тези брътвежи?

Точно тогава научих друга истина: че изгубената власт не се възвръща. И че образът на империята беше станал неплодотворен. Тъй като образите загиват като растенията, щом се изчерпи силата им и преди да се разпилеят, се превръщат в мъртви вещества и в хумус за новите растения. И се отдръпнах настрана, за да размисля над тази загадка. Защото нищо не е по-вярно или по-невярно. А само по-резултатно или по-безрезултатно. Вече не държах в ръце чудодейния възел на тяхното многообразие. Той ми се изплъзваше. И империята ми рухваше сякаш от само себе си, понеже за кедъра — когато ураганът ломи клоните му, а пясъчната буря го изтръгва из корен и той отстъпва пред пустинята — това значи не че пясъкът е станал помогъщ, а че кедърът вече се е отказал и сам е отворил вратите си на варварите.

Когато някой певец запееше, упрекваха го, че преувеличава чувствата си. Наистина патетичността звучеше фалшиво и ни се струваше отживяла времето си. Самозалъгва ли се той, казваха, изразявайки любов към кози, овце, жилища и планини, които са само разпръснати предмети? Самозалъгва ли се, изразявайки любов към извивките на реките, които не са застрашени от превратностите на войната и не са заслужили кръвта? И наистина — самите певци изпитваха угризения, сякаш бяха разказали груби басни на деца, вече не чак толкова доверчиви...

Моите генерали, с непоклатимата си глупост, дойдоха да ме упрекнат заради певците ми. „Те пеят фалшиво!“, казваха. Но аз разбирах фалшивата им нотка, понеже славеха един мъртъв бог.

Моите генерали, с непоклатимата си глупост, ме питаха тогава: „Защо хората ни вече не искат да воюват?“ Както биха казали, засегнати заради занаята си: „Защо вече не искат да косят житата?“ А аз променях въпроса, който, така поставен, не водеше доникъде. Въобще не ставаше и дума за занаят. И се питах в мълчанието на моята обич: „Защо вече не искат да умират?“ А мъдростта ми диреше отговор.

Защото човек не умира за овце, нито за кози, за жилища или за планини. Защото предметите съществуват и без да жертвуваш нещо за тях. А умираш, за да спасиш невидимия възел, който ги свързва и ги превръща в имение, в империя, в познато и близко лице. За тази цялост човек се заменя, понеже я гради и когато умира за нея. Смъртта е отплата за любовта. И оня, който би заменил живота си за изкусното изделие, което е по-дълготрайно от живота, за храма, поел пътя си през вековете, приема и да умре, ако погледът му успява да различи двореца от разхвърляните материали, ако е омаян от великолепието му и копнее да се разтвори в него. Защото е приет в нещо по-голямо от себе си и се отдава на любовта си.

Но как биха приели те да заменят живота си за груби интереси? Интересът първо повелява да си жив. Каквото и да правеха моите певци, те предлагаха на хората ми фалшива монета в замяна на саможертвата им. Тъй като не успявах да разкрият пред тях лицето, което би ги развълнувало. Моите хора бяха лишени от правото да умрат в любов. За какво тогава да умират?

И онези от тях, които все пак умираха по силата на неумолим дълг, който приемаха, без да разбират, умираха тъжно, вцепенени и с втрещен поглед, скъпи на думи, непреклонни в отвращението си.

Затова дирех в сърцето си ново знание, което би могло да ги обхване, после с ясното съзнание, че не съществува нито разумен довод, нито мъдрост, които да водят натам — тъй като става дума да се сътвори един образ по подобие на скулптора, налагащ на камъка тежестта на неограничената си власт, — аз молах Бог да ме просветли.

И цялата нощ прекарах в бдение над хората си под скриптенето на пясъка, който се надигаше и се втурваше косо през дюните, за да ги изравни и навее отново малко по-далече. В тази нощ на безвремие, под луната, която се появяваше и чезнеше сред червеникавия дим, разнасян от ветровете. И слушах часовите да се зоват все още от трите вишки

на триъгълния стан — но гласовете им вече бяха само протяжни обезверени викове, тъй патетично кухи от пустота.

И се обръщах към Бога: „Не съществува нищо, което да ги приеме в себе си... Предишният им език се изхаби. Заключениеците на баща ми бяха неверници, но в допир с една силна империя. Баща ми им изпрати певец, зад когото стоеше тази империя. Ето защо само в една нощ чрез всемогъществото на словото си той ги приобщи към вярата. Но това могъщество идеше не от него, а от империята.

Липсва ми певец и нямам никаква истина, нямам наметало, за да стана пастир. Трябва ли тогава да се избиват помежду си и да се отдават на тлен в нощта на извадените ножове, които пронизват вътрешности и са непотребни като проказата? В името на какво ще ги обединя?“

И тук и там се надигаха лъжепророци, които насъбраха неколцина. И повярвалите, макар и малобройни, се чувствуваха въодушевени и готови да умрат за вярата си. Но вярата им не струваше и грош за другите. И всяка една вяра се противопоставяше на останалите. Така се градяха малки църкви, които се ненавиждаха поради обичая си да делят всяко нещо на заблуда и истина. Кое не е истина — е заблуда, а което не е заблуда — е истина. Но аз, който добре знаех, че заблудата съвсем не е обратното на истината, а друго едно подреждане, друг храм, съграден със същите камъни — нито по-истински, нито по-лъжовен, а друг, — откривайки, че те са готови да умрат за илюзорни истини, кървах в сърцето си. И се обръщах към Бога: „Не можеш ли да ми изпратиш истина, която да надделее над техните отделни истини и да приеме всички в лоното си? Понеже, ако би могло от тези треви, които се задушават взаимно, да създам дърво с една-единствена душа, тогава тази клонка ще расте от благоденствието на другата клонка и цялото дърво вече ще бъде само чудодейно съучастие и разцвет под слънцето.

Сърцето ми няма ли да е достатъчно широко да ги побере?“

Добродетелните също бяха в смешно положение, а търговците ликуваха. Търгуваха. Превъзнасяха девствениците. Плякосваха запасите ечемик, които пазех за гладни времена. Убиваха. Но не бях чак толкова наивен да помисля, че гибелта на империята се дължи на краха на добродетелта, а ясно съзнавах, че този крах на добродетелта е следствие от гибелта на империята.

„Господи, казвах, дай ми образа, за когото те ще се заменят в сърцето си. И всички, чрез всеки един, ще стават по-силни. И добродетелта ще бъде знак за това, което са.“

XIV

В мълчанието на моята обич издадох заповед да екзекутират много от тях. Но всяка смърт подхранваше подземната лава на бунта. Защото човек е склонен да приема очевидното. А нямаше и помен от него. Трудно беше да разберат в името на каква неоспорима истина отново някой умира. Точно тогава почерпих от мъдростта на Бога познания за властта.

Понеже властта въобще не може да се обясни със строгостта. А единствено с простотата на езика. И строгостта, разбира се, е необходима, за да се наложи новият език, понеже за него няма никакви нагледни доказателства — той не е нито по-истински, нито по-фалшив, а друг. Но как строгостта би наложила език, който би разделил хората, оставяйки ги да си противоречат? Защото да наложиш такъв език, значи да наложиш разделение и да разрушиш строгостта.

Постигам го чрез неограничената си власт, като опростявам нещата. Тогава принуждавам човека да стане друг — и по-освободен, и по-просветлен, и по-щедър, и по-усърден; да придобие най-сетне вътрешно единение със самия себе си в своите стремежи и щом веднъж се самопостигне — понеже проглежда и отрича ларвата, която открива, че е бил преди, понеже се удивлява на собственото си великолепие, — той е очарован и става мой съюзник и воин на строгостта ми. А строгостта ми няма друго основание, освен неговата роля. Тя е монументална порта, през която ударите с камшик навярно принуждават стадото да мине, за да смени козината си и да се преобрази. Но всички тези хора съвсем не са заставени: те са приобщени.

А и строгостта е напълно безрезултатна, ако, веднъж прекосили преддверието, оголени от обвивката на предишната си същност и напуснали пашкула си, хората не усещат в тях да се разтварят крила и далеч от мисълта да прославят страданието, което ги е изградило, откриват, че са осакатени и печални, и се извързват към другия бряг, който са напуснали.

Тогава, скръбно и ненужно, реките преливат от човешка кръв.

Тези, които екзекутираха — а това значи, че не съм успял да ги приобща, — бяха доказателство за моята заблуда. Тогава измислих тази молитва:

„Господи, наметалото ми е много късо и аз съм лош пастир, който не съумява да приюти своя народ. Откликвам на нуждите на едни, а вредя на интересите на други.

Господи, зная, че всеки стремеж е хубав. И стремежът към свободата, и стремежът към дисциплината. И поривът към хляба за децата, и този към пожертвованието на хляба. И този към науката, която изследва, и оня към почитта, който приема и създава устои. И стремежът към йерархиите, който обожествява, и оня към подялбата, който разпределя. Към времето, което позволява съзерцанието, и към труда, който запълва времето. Към любовта чрез духа, която наказва плътта и извисява човека, и към милосърдието, което превързва раните на плътта. Към бъдещето, което трябва да съградим, и към миналото, което трябва да опазим. Към войната, която посява семената, и към мира, който прибира реколтата.

Но зная също, че тези спорове са само спорове относно езика и че всеки път, когато човек се извисява, той ги наблюдава от малко по-високо. И споровете вече ги няма.

Господи, искам да съградя благородството на моите воини и красотата на храмовете, за които те да се заменят и което би придало смисъл на живота им. Но тази нощ, докато се разхождах в пустинята на моята обич, срещнах разплакано момиченце. Обърнах лицето му, за да прочета в очите му. И тъгата му ме заслепи. Откажа ли, Господи, да я узная, отказвам една част от света и съвсем не съм завършил делото си. Не че се отвърщам от висшите си цели, но нека това момиченце бъде утешено! Защото само тогава светът върви добре. Това момиченце също е знак на света.“

XV

Войната е трудно нещо, когато вече не е естествена наклонност, нито израз на желание. Моите генерали, в непоклатимата си глупост, изучаваха ловки тактики, спореха и търсеха съвършеното решение, преди да предприемат действия, понеже не бяха осенени от Бога, а само честни и работливи. Тъй че се проваляха. И аз ги събрах, за да ги наставлявам:

— Вие не ще победите, защото търсите съвършенството. Но то е музеен експонат. Вие запрещавате грешките и изчаквате да узнаете дали жестът, който бихте се осмелили да направите, е безспорно резултатен, за да действате. Но къде сте прочели доказателство относно бъдещето? Тъй както бихте възпрепятствали по вашите земи появата на художници, скулптори и на всеки плодовит изобретател, така ще възпрепятствате и победата. Аз вече ви казах: кулата, градът или империята растат като дървото. Те са прояви на живота, понеже за да се появят, е необходим човекът. А човекът мисли, че прави изчисления. Мисли, че разумът управлява издигането на тези камъни, когато възнасянето на тези камъни е породено преди всичко от неговия копнеж. И градът се съдържа в него, в образа, който той носи в сърцето си, както дървото се съдържа в семчицата. А изчисленията само обличат в цифри неговото желание. И го онагледяват. Защото вие не разкривате същината на дървото, ако покажете водата, която е пило, минералните сокове, които е почерпило, и слънцето, което му е вляло силата си. Не разкривате и същината на града, казвайки: „Ето защо този свод не пада... ето изчисленията на архитектите...“ Понеже щом градът трябва да се създаде, винаги ще се намерят хора, които изчисляват правилно. Но те са само обслужващи. И ако избутате такъв човек отпред, мислейки, че градовете произлизат от ръцете му, никакъв град не ще се появи сред пясъците. Той знае как се раждат градовете, но въобще не знае защо. А невежият завоевател — хвърлете го с народа му върху суровата земя и камънака и се върнете по-късно да видите как блести на слънцето градът с тридесетте купола... И

куполите ще се извисяват право нагоре като клоните на кедъра. Защото желанието на завоевателя ще се е въплътило в град с куполи и той ще е намерил като средство, като посока и път всички изчислители, които е пожелал.

— Така ще изгубите войната — казвах им, — защото нищо не желаете. И никакъв наклон не ви примамва. Вие не обединявате усилията си, а се унищожавате взаимно чрез разнородните си решения. Вижте как тежи камъкът. Той се търкаля към дъното на урвата. Той е обединеното усилие на всички пращинки, от които е съставен, и всички те натежават в една и съща посока. Вижте водата във водохранилището. Тя упражнява натиск върху стените и чака благоприятен случай. Защото идва ден, когато благоприятният случай настъпва. И водата неуморно натежава ден и нощ. Привидно е в покой, но при все това е жива. Защото при най-малкото пропукване потегля на път, криволичи, среща препятствие, заобикаля го, ако е възможно и ако пътят е без изход, замира наглед, до новото пропукване, което ще отвори нов път. Тя въобще не пропуска новия благоприятен случай. И по неразгадаеми пътища, които никой не би могъл да изчисли, един обикновен натиск би изпразнил водохранилището с вашите запаси.

Вашата войска прилича на море, което сякаш не натежава върху дигата си. Вие сте тесто без мая. Земя без семена. Тълпа без копнежи. Вие разпореждате, вместо да предвождате. Не сте нищо друго, освен глупави свидетели. А мрачните сили, които оказват натиск върху стените на империята, ще минат и без чиновници, за да ви удавят в приливите си. След което вашите историци, по-глупави и от вас, ще обяснят причините за бедствието, ще нарекат мъдрост, пресмятане и наука на противника средствата на неговата сполука. Но аз твърдя, че не съществува нито мъдрост, нито пресмятане, нито наука у водата, когато тя подкопава дигите и поглъща градовете на хората.

Аз ще извая бъдещето като твореца, който изтръгва творбата си от мрамора чрез ударите на длетото си. И една по една падат люспите, които скриваха божествения образ. А другите ще кажат: „Този мрамор съдържаше в себе си този бог. Той го намери. И жестът му беше средство за това.“ Но аз твърдя, че той въобще не е пресмятал, а е дялал камъка. Усмивката на лицето не представлява смесица от пот, искри, удари с длето и мрамор. Усмивката не е сътворена от камъка, а от твореца. Избави човека и той ще стане творец.

С непоклатимата си глупост моите генерали се събраха: „Трябва да разберем, казваха си те, защо нашите хора се разединяват и се мразят.“ И ги призоваваха да се явят пред тях. Изслушваха и едните, и другите, мъчейки се да примирят тезите им и да установят правдата, да върнат на единия дължимото и да отнемат от другия незаконно присвоеното. И ако те се мразеха, водени от ревност, генералите се опитваха да определят кой е крив и кой е прав. И скоро вече не разбираха, абсолютно нищо — дотолкова проблемите бяха заплетени, дотолкова едно и също деяние показваше различни лица в зависимост от това в каква светлина ще го видиш — ту благородно, ту низко, едновременно жестоко и великодушно. И се съвещаваха по цели нощи. И тъй като вече не спяха, глупостта им прогресираше. Тогава дойдоха при мен: „Има само един изход, заявиха те, от тази бъркотия. И той е еврейският потоп!“

Но аз си спомних за баща ми: „Когато плесента обхваща житото, търси я извън житото, премести го от хамбара. Когато хората се мразят, не слушай глупавото изложение на причините, които изтъкват за омразата си. Защото освен изложените те имат още много други, за които не са и помислили. Имат и също толкова, за да се обичат. И също толкова, за да живеят в безразличие. И аз, който никога не отдавам значение на думите, знаейки, че онова, което носят, е труден за разчитане знак, както и камъните на постройката не показват нито сянката, нито мълчанието, както съставните части на дървото въобще не обясняват същността му — защо да се задълбочавам в естеството на омразата им? Те я градят като храм със същите камъни, които биха им послужили да съградят любовта.“

Тъй че просто бях свидетел на тази омраза, която те обличаха в злостните си доводи, и не вярвах, че ще ги изцерея от нея, въздавайки безплодна справедливост. Тя само би затвърдила доводите им и би послужила за основание на грешките или предимствата им. За ненавистта на тези, които бих признал за виновни, и за надменността на другите, на които бих дал право. И така бих издълбал пропастта. Но си спомнях за мъдростта на баща ми.

Случи се така, че след завладяването на нови територии, тъй като бяха все още несигурни, той бе поставил там генерали, за да подкрепят губернаторите. Но странниците, които постоянно пътуваха между тези нови провинции и столицата, идваха да предупредят баща ми:

— В тази провинция — казваха му те — генералът оскърби губернатора. Вече не си говорят.

Дохождаше друг от друга провинция:

— Господарю, губернаторът възненавидя генерала.

После от другаде идеше трети:

— Господарю, хората там молят да станете арбитър в решаването на труден спор. Генералът и губернаторът се съдят.

И баща ми първо изслуша причините за разприте. А тези причини всеки път бяха очевидни. Всеки, който би понесъл подобни оскърбления, би решил да си отмъсти за тях. Ставаше дума все за срамни предателства и непримирими спорове. И за похищения и обиди. И всеки път, съвсем очевидно, трябваше да има един, който има право, и друг, който греша. Но това многоглаголствуване уморяваше баща ми.

— Имам по-важни дела — рече ми той — от това да разследвам глупавите им караници. Те се роят от единия до другия край на територията, всеки път различни и все пак си приличат. По силата на какво чудо всеки път съм избирал губернатори и генерали, които не могат да се понасят?

Когато животните в един обор измират едно след друго, не се заемай в тях да търсиш причината за злото. Заеми се с обора и го изгори.

И тогава той извика пратеник:

— Очевидно зле съм разграничил техните пълномощия. Те не знаят кой от двамата има предимство пред другия на угощенията. И се дебнат злобно. И се движат и двамата редом до момента на сядането. Тогава по-наглият изпреварва, за да заеме мястото, или по-хитрият. Другият го намразва. И се заклева следващия път да не е толкова глупав и да ускори крачка, за да седне пръв. И ето че после, естествено, те си задигат жените, грабят стадата си или се ругаят. И това са само празни приказки, но те страдат от тях, понеже им вярват. Но аз не искам да слушам вярвата, която вдигат.

Ти искаш да се обичат? Не им хвърляй зърното на властта, за да го делат. Но нека единият да служи на другия. А другият да служи на империята. Тогава ще се обичат за това, че се поддържат един друг и градят заедно.

И тъй, той ги наказва жестоко за празната вява на разприте им: „Империята, говореше им той, няма полза от вашите скандали. Един генерал, съвсем очевидно, трябва да се подчинява на губернатора. Ще накажа последния за това, че се е показал неспособен да командва. И другия — че се е оказал неспособен да се подчинява. И ви съветвам да замълчите.“

И от единия до другия край на територията хората се помириха. Откраднатите камили бяха върнати. Неверните съпруги бяха прибрани обратно или изпъдени. Обидите бяха изкупени. И оня, който се подчиняваше, се чувствуваше поласкан от похвалите на началника си. В душата му се отприщваха потоци от радост. А командувачият беше щастлив да покаже силата си, като окаже чест на подчинения си. И му правеше път в дните на угощения, за да седне пръв.

— Причината не беше в това, че бяха глупави — казваше баща ми. — А във факта, че думите в езика не пренасят нищо, което да е достойно за внимание. Научи се да слушаш не вятъра на думите, нито доводите, които им дават възможност да грешат. Научи се да гледаш по-надалече. Защото омразата им въобще не беше абсурдна. Ако никой камък не е на мястото си, не съществува храм. Ако пък всеки камък тежи на мястото си и служи на храма, съществено е само мълчанието, породено от тях, и избликналата в него молитва. Да си чувал някой някога да говори за камъни?

Ето защо не обръщах внимание на проблемите на моите генерали, дошли с молба да подиря в делата на хората причините за раздорите им, за да въдворя ред, въздавайки справедливост. Но в мълчанието на моята обич прекосях лагера и ги гледах как се мразят. После се оттеглях, за да отправя молитва към Бога.

„Господи, ето че се разединяват, понеже не са вече строители на империята. Погрешно е да мислим, че престават да градят, защото са разединени. Просветли ме каква кула да ги накарам да иззидат, която би им позволила да се заменят за нея в разнородните си стремежи. Която ще ги призове в цялото им величие и ще удовлетвори всеки един, подбуждайки го да вложи всичко от себе си. Наметалото ми е много късо и аз съм лош пастир, неспособен да ги приеме под крилото си. И те се мразят, понеже зъзнат от студ. А омразата винаги е неудовлетвореност. Всяка омраза има дълбок скрит смисъл, който взема връх над нея. Различните треви се мразят и се задушават една

друга, но не и единното дърво, където всяка клонка израства от благоденствието на другите. Дай ми къс от твоята мантия да побера под нея моите воини и моите орачи, моите учени, моите съпрузи и съпруги, и даже плачещите деца...”

XVI

Така е и с добродетелта. Моите генерали, с непоклатимата си глупост, идваха да ми говорят за добродетелта:

— Ето че нравите им се покваряват — казваха ми те. — Затова империята се разпада. Потребни са по-сурови закони и да се измислят по-жестоки санкции. И да се секат главите на дръзналите да ги нарушават.

А аз размислях:

„Може би наистина е важно да се секат глави. Но добродетелта е преди всичко следствие. Разложението сред моите хора е първо разлагане на империята, която създава хората. Ако тя беше здрава и жизнена, би подбудила благородството им.“

И си припомнях думите на баща ми:

„Добродетелта — това е съвършенството на човека в битието му на човек, а не липса на недостатъци. Ако искам да построя град, вземам измета на обществото и го облагородявам чрез властта. Предлагам им други опиянения, различни от опиянението на грабежа, лихварството или блудството. И ето че с възлестите си ръце те започват да строят. Гордостта им се превръща в кула, храм и крепостни стени. Жестокостта им става извисеност и строга дисциплина. И те служат на един град, роден от самите тях, за който са се заменили в сърцето си. И за да го спасят, ще умрат на укрепленията му. И у тях ти ще откриеш само най-блестящи добродетели.

Но ти, който се извъръщаш с погнуса от могъществото на земята, от суровия хумус, от разлагането и нейните червеи, ти искаш от човека да не съществува и да не издава никаква миризма. Ти осъждаш у тях израза на силата им. И поставяш скопци начело на империята си. И те преследват порока, който е не друго, а неупотребена мощ. Тъкмо мощта и силата преследват те. И на свой ред стават пазачи на музей и бдят над една мъртва империя.“

„Кедърът, казваше баща ми, се храни с калта на земята, но я превръща в гъсти листа и клони, които се хранят със слънце.“

„Кедърът, добавяше понякога баща ми, това е съвършенството на калта. Кал, превърната в добродетел. Ако искаш да спасиш империята си, създай в нея пламенно усърдие. Тя ще обсеби човешките движения. И същите дела, същите движения, същите стремежи, същите усилия ще съградят твой град, вместо да го разрушат.

А сега ти казвам:

Твоят град ще загине, ако бъде завършен. Защото те живееха не от това, което получавах, а от това, което давах. Почнат ли да си оспорват вече натрупаните запаси, те пак ще станат вълци във вълчи бърлоги. Ако ли пък жестокостта ти успее да ги подчини, ще станат добитък в обора. Един град никога не е завършен. Казвам, че делото ми е завършено просто когато ме напусне пламенното ми усърдие. Тогава те умират, понеже вече са били мъртви. Но съвършенството не е цел, която да постигнеш. То е замяна в лоното на Бога. И аз никога не завърших моя град...”

Затова се съмнявах, че е достатъчно да се секат глави. Ако някой очевидно се е покварил, важно е да го отстраним от страх да не развъртава другите, както изхвърляме гнилия плод от хранилището или болното животно от обора. Но по-добре да преместим хранилището или обора, защото първо те носят отговорност.

Защо да наказваме оня, когото можем да приобщим? Затова отправих молитва към Бога: „Господи, дай ми къс от твоята мантия, за да приютя под нея всички хора с товарите им от големи копнежи. Уморих се да удушавам — от страх да не съсипят делото ми — тези, които не съумявам да обгърна. Съзнавам, че застрашават другите и спорните благодеяния на моята преходна истина, но познавам също и благородството им — те също са носители на истина.“

XVII

Ето защо винаги съм презирал празния шум на вятъра от думи. И съм бил нащрек спрямо изкусните уловки на езика. И когато моите генерали, с непоклатимата си глупост, идваха да ми кажат: „Народът се бунтува, предлагаме ти да действаш ловко...“, аз отпращах генералите. Понеже ловкостта е само куха дума. А шикалкавенето е невъзможно при съзиданието. Създаваме това, което правим, и нищо друго. И ако твърдиш, че докато преследваш една цел, ти се стремиш към друга, различна от първата, само заслепеният от думите би помислил, че си ловък. Тъй като създаваш в крайна сметка онова, към което вървиш, и нищо друго. Даже и когато влагаш усилия в нещо, с което после ще воюваш. Аз създавам устоите на врага си, ако воювам с него. Закалявам го и той укрепва. И ако твърдя напразно, че в името на бъдещи свободи засилвам моята принуда, аз създавам принуда. Понеже не можем да хитруваме с живота. Не можеш да измамиш дървото: то расте така, както го направляваш. Останалото е вятър от думи. И ако твърдя, че жертвувам моето поколение за щастието на бъдещите поколения, хората са пожертвувани. Не тези или онези, а всички. Просто всичките ги затварям в нещастията. Останалото е вятър от думи. И ако водя война, за да постигна мир, натворявам война. Мирът не е състояние, което се постига чрез войната. Ако вярвам в мира, завоюван с оръжие, и слагам оръжие, аз загивам. Понеже мога да наложя мира само ако творя мир. Тоест ако приемам или попивам, и ако всеки човек намери в моята империя израз на собствените си желания. Защото образът може да е един и същ, а всеки да го обича посвоему. Само един несъвършен език противопоставя хората, тъй като желанията им не се различават съществено. Никога не съм срещал някой, който да желае хаос, низост или пък разруха. Образът, който не им дава покой и който биха искали да създадат, си прилича от единия до другия край на света, но те се опитват да го постигнат по различни пътища. Един вярва, че свободата ще позволи на човека да достигне разцвет, друг — че принудата ще го изгради възвишен, но и двамата

желаят неговото величие. Този смята, че милосърдието ще ги сплоти, онзи презира добротата, която е само почит към язвата, и заставя човека да съгради кула, в която ще се обединят усилията на единия и на другия. А и двамата работят за любовта. Един вярва, че благоденствието е най-важният от всички проблеми, понеже човекът, освободен от материални тегоби, намира време да развива сърцето, душата и интелекта си. Но другият счита, че качествата на душите, сърцата и интелекта съвсем не са свързани с храната, нито с удобствата, които им се предоставят, а с даровете, които са били призовани да поднесат. Той вярва, че единствено красиви са храмовете, породени от възискателността на Бога и предадени в откуп. Но и двамата желаеха да разхубавят душата, сърцето и интелекта. И двамата имат право, понеже нима може да се извиси някой в робството, в жестокостта и в затъпяването на един непосилен труд? Но кой ли пък може да се извиси в слободията, в почитта към разложението и безсмислени дела, които служат само на безделници, за да убият времето си?

И ето ги, грабнали оръжията заради безплодни думи в името на една и съща любов. И започва войната, която е търсене и борба и хаотично движение в неотменната посока, подобно дървото на моя поет, което, сякаш по рождение, бе блъскало стените на своя затвор, докато счупи прозорче в тавана, за да избликне към слънцето, най-сетне право и гордо.

Мирът — аз не го налагам. Създавам устоите на врага си и неговата ненавист, ако се задоволя да го покоря. Но велико дело е да приобщиш някого към вярата си, а приобщаване значи приемане. То е да предложиш на всеки дреха по негова мярка, за да се чувства удобно в нея. И една и съща дреха за всички. Защото всяко противоречие е просто липса на умение.

Затова повтарям молитвата си:

„Господи, просветли ме. Изпрати ми мъдрост, за да помирявам чрез нов образ, който би им се сторил познат, без да изисквам от едните или от другите да се откажат от желания, вдъхнати им от тяхното пламенно усърдие. Така е и с кораба, Господи! Онези, които, без да разбират, дърпат въжетата отляво на борда, се борят срещу тези, които дърпат отдясно. Те биха се намразили поради невежество. Но

ако го знаят, обединяват усилията си и всички дружно служат на вятъра.“

Мирът е дърво, което израства бавно. Потребно ни е, както на кедъра, да всмучем още много камънак, за да го изградим в целостта му...

Да градиш мир значи да построиш достатъчно широк обор, за да може цялото стадо да си отпочива в него. Значи да построиш двореца достатъчно просторен, така че всички хора да могат да се съберат в него, без да са принудени да изоставят нещо от своите товари. Не става дума да ги осакатяваме, за да ги задържим вътре. Да градиш мир значи да измолиш Бог да даде своето пастирско наметало, за да приемеш хората с цялата необгледност на техните желания. Подобно на майката, която обича синовете си: и първия — свенлив и ласкав, и втория, неудържим и жизнен, и третия — може би гърбав, хилав и недоразвит. Но всички те, толкова различни, вълнуват сърцето й. И всички те, с многоликата си любов, служат на нейната слава.

Но мирът е дърво, което се изгражда бавно. Потребна е повече светлина, а аз я нямам. И нищо още не е очевидно. И аз избирам и отхвърлям. Би било твърде лесно да установим мира, ако те вече си приличаха.

Така пропадна ловкостта на моите генерали, понеже с непоклатимата си глупост те дойдоха да ми излагат доводи. И си спомних думите на баща ми: „Изкуството на умуването, което позволява на човека да изпада в заблуда...“

— Ако нашите хора изоставят повинностите към империята, то значи са се размекнали. Затова ще им подготвим засади и те ще заякнат, а империята ще бъде спасена.

Така говорят учителите, чиято мисъл се движи от следствие към следствие. Но животът просто е. Както е дървото. И стъблото не е изнамерен от кълна начин да стане клонка. Стъбло, кълн и клонка представляват един и същ разцвет.

Тъй че ги поправих:

— Ако нашите хора са се размекнали, то е защото империята в тях е мъртва, а тя подхранваше жизнеността им. Така е и с кедъра, когато изчерпи дарбата си за живот. Той вече не превръща камънака в кедър. И започва да се разпилява из пустинята. Затова е важно да ги приобщим, за да се въодушевят отново...

Въпреки това, поради моята снизходителност — тъй като генералите не можеха да ме разберат — аз ги оставях да играят играта си и те изпратиха хора да ги избият край един кладенец, който никому не бе притрябвал, понеже бе пресъхнал, но точно там случайно бе разположил стана си неприятелят.

Хубава е, разбира се, престрелката около кладенеца, този танц покрай цветето, понеже оня, който завладее кладенеца, се венчава със земята и преоткрива вкуса на победите. И врагът кръжи изотзад с широкия размах на гарваново ято, вдигнато от твоя ход, и описва своя кръг, за да кацне там, където вече не ще го застрашаваш. Тогава пясъкът, който ги е всмукал зад тебе, натежава от барут. И ти играеш на живот и смърт в своята мъжественост. И танцуваш около един център, отдалечаваш се и се приближаваш към нещо.

Но ако там има само пресъхнал кладенец, играта вече не е същата. И ти знаеш, че е ненужен този кладенец, че е лишен от смисъл, както зарове в играта, когато не залагаш на тях богатството си. Моите генерали, забелязали, че хората играят на зарове и се убиват заради измама, бяха повярвали в зарове. И бяха разиграли кладенеца като празен зар. Но никой не убива заради измама при празен зар.

Моите генерали никога не са разбирали добре любовта. Виждат влюбения как прелива от възторг пред зората, която със събуждането носи неговата любов. Виждат и воина, въодушевен от зората, която със събуждането му донася победата в поход. Тази, която вече се обтяга в него и го гъделичка. И те вярват, че зората е могъща, а не любовта.

Но аз казвам, че нищо не може да се направи без любов. Понеже зарът те отегчава, щом не е натоварен с желан смисъл. И зората те отегчава, ако просто те връща в твоята нищета. И смъртта заради ненужния кладенец е тегоба.

Колкото по-тежък е трудът, с който се изтощаваш в името на любовта, толкова повече се разпалваш. Колкото повече даваш, толкова повече израстваш. Но е потребен някой, който да приеме твоя дар. Защото да даваш не значи да хвърляш на вятъра.

Моите генерали, видели някой да дава с радост, просто не бяха проумели, че има и някой, който получава. И не разбираха, че не е достатъчно да смъкнеш кожата от гърба на човека, за да го въодушевиш.

Но оня ранен бе изненадан от мен в огорчението си. И той ми каза:

— Ще умра, господарю. Аз отдадох кръвта си. И не получавам нищо в замяна. Повалих врага с куршум в корема и го наблюдавах, докато умираше, преди друг един да отмъсти за него. Стори ми се, че се самопостига в смъртта си, изцяло отдаден на вярата си. И смъртта му беше откупена. А аз — затова, че изпълних заповедта, дадена от моя ефрейтор, а не от някой друг, чието обогатяване би я откупило — аз умирам с достойнство, но в отегчение.

Колкото до останалите, те бяха побягнали.

XVIII

Ето защо през тази нощ, от висотата на черната скала, където възлязох, аз наблюдавах черните петна на моя стан в пространството — все така оформен според триъгълната фигура, все така украсен със стражи на трите вишки, все така запасен с пушки и барут, но въпреки това той скоро щеше да бъде издухан, разпилян и разнесен от вятъра като мъртвото дърво — и простих на хората.

Понеже бях проумял. Гъсеницата умира, щом пригответи пашкула. Растението умира, когато се превърне в семчица. Всеки, който търпи преображение, опознава тъгата и мъчителното безпокойство. Всичко в него изведнъж става непотребно. Всеки, който търпи преображение, е само гробище и съжаления. И тази тълпа очакваше да се преобрази, след като бе изчерпала старата империя, която никой не успя да обнови. Ние не изцеляваме нито гъсеницата, нито растението, нито детето, което мутира и жадува — за да се почувствува пак щастливо — да се върне в детството и да види как се възвръщат ярките цветове на игрите, които го отегчават, и нежността на майчините прегръдки, и вкуса на млякото, — но вече няма цветове в игрите, нито убежище в майчините прегръдки, нито вкус на мляко, и то тръгва натъжено. След като бяха похабили от употреба старата империя, без да го съзнават, хората жадуваха за нова. Детето, вече възмъжало и отделено от майката, не ще намери покой, докато не познае жената. Единствено тя отново ще му възвърне усещането за цялост. Но кой може да покаже на хората тяхната империя? Кой може, в разпокъсаността на света, единствено чрез качеството на своя гений, да извае един образ, да ги накара да обърнат поглед в неговата посока и да го познаят? И разпознавайки го, да го обикнат? Това не е дело на човек на логиката, а на творец и скулптор. Понеже само оня, който не е длъжен да доказва правотата си, дълбае мрамора и вдъхва на мрамора силата да буди любов.

XIX

Наредих да повикат архитектите и им казах:

„От вас зависи бъдещият град — не като духовно значение, а като външен облик, който ще показва и изразява неговата същност. И аз като вас мисля, че става дума хората да са добре настанени. Да разполагат с градските удобства и да не пилеят сили в напразни усложнения и безплодни разхищения. Но винаги съм се учил да разграничавам същественото от неотложното. Неотложно е, разбира се, човекът да се храни, понеже ако не е нахранен, няма човек, няма и проблем. Но любовта, смисълът на живота и вкусът към Бога са по-важни. А порода, която се угоява, никак не ме интересува. Аз не си поставям въпроса дали човекът ще бъде щастлив, благоденстващ и удобно настанен или не. Питам се първо какъв човек ще е щастлив, благоденстващ и удобно настанен. Защото пред забогателите ми, обезпечени и надути търговци предпочитам номада, който вечно се изплъзва и гони вятъра, тъй като от ден на ден се разхубавява, служейки на тъй необятен господар. Ако бях принуден да избирам и узная, че Бог отказва Своего великодушие на първия, а го дарява само на втория, бих хвърлил народа си в пустинята. Обичам човек да отдава светлината си. И не ме вълнува дебелата вощеница. Пламъкът е единственото мерило за качеството ѝ.

Ала не съм виждал принцът да е подчинен на докера, нито генералът — на сержанта, нито началникът — на надничарите, макар те да използват по-голямата част от богатата. А онези, които строят бронзови укрепления, не са по-долу според мен от тези, които издигат стени от кирпич. Не отричам възходящата стълба на завоеванията, която позволява на човека да се изкачи по-високо. Но винаги съм отличавал средството от целта, стълбата от храма. Неотложно е да се построят стъпала, отвеждащи в храма, иначе той ще остане безлюден. Важен е обаче единствено храмът. Неотложно е човек да преживява и да открива край себе си средства да се извиси. Ала тук става дума само

за стъпала, които отвеждат до човека. Душата, която ще му изградя, ще е светилище и само то ще е съществено.

Тъй че ви осъждам не за това, че предпочитате насъщното, а че го възприемате като цел. Необходими са, разбира се, дворцовите готварници, но в крайна сметка същественото е дворецът, който готварниците трябва да обслужват. И ви свиках да ви попитам:

«Коя е съществената част от вашата работа? Покажете ми я.» И вие стоите пред мен безмълвни.

И ми казвате: «Ние откликваме на човешките потребности. Ние подслоняваме хората.» Да. Както се откликва на нуждите на добитъка, като го настаняваме в обора върху постелка. На човека, разбира се, са му потребни стени, за да се зарови под тях и да се превърне в семе. Но са му потребни и големият Млечен път, и морската шир, въпреки че нито съзвездията, нито океанът му служат за нещо в момента. Ала какво значи «да му служат»? Познавам хора, които дълго и мъчително катерят планината, ожулват колене и лакти, изтощават се по време на изкачването, за да достигнат преди изгрев-слънце върха и да се опият от дълбоката, още синкава долина там долу, както търсим езерната вода, за да утолим жаждата си. И те седат и гледат, след като вече са се озовали там, и дишат. И сърцето им радостно бие, и тук намират върховен лек срещу отвращението.

Познавам хора, които търсят морето с бавния ход на кервана си и изпитват потребност от море. И когато стъпят на високия скалист нос и се изправят над тази безпределна шир — безмълвна и плътна, закрила от погледа им запасите си от водорасли или корали — те вдишват горчивия дъх на сол и застиват очаровани пред един спектакъл, който не им служи за нищо в момента, понеже не можем да обсебим морето. Ала то отмива от сърцето робството на дребните неща. Навярно те са присъствали с отвращение, сякаш иззад затворнически решетки, на домашните сцени с чайника, с кухненските съдове, с хленча на жените им — сцени от всекидневния живот, през които може да се прозре смисълът на нещата, но понякога те се превръщат в гробница, сгъстяват се и те зазидват отвсякъде.

Тогава те скътват запаси от необгледна шир и отнасят в дома си блажения покой, който са намерили тук. И домът се преобразява от това, че съществува някъде равнината в прегръдката на изгрева и на

морето. Всичко се отваря към нещо по-просторно от самото себе си. Всяко нещо става път, друм и прозорец към нещо друго, отвъд себе си.

И не настоявайте, че вашите обичайни стени са му достатъчни, защото, ако човекът никога не бе виждал звездите и ако беше във ваша власт да му съградите един Млечен път с гигантски пространства между колоните, дори построяването на подобен купол да погълне цяло състояние, щяхте ли да кажете, че това богатство е било пропиляно?

Затова аз ви казвам: Ако съградите безполезния храм — понеже не служи нито за готвене, нито за почивка, нито за събиране на първенците, нито за водните запаси, а просто за извисяване на човешкото сърце, за омиротворяване на сетивата и за времето, което доузрява, тъй като много прилича на хранилище за сърцето, където се разполагаш, за да се потопиш за няколко часа в мир и покой, уталожени страсти и справедливост без лишени от наследство — и така, ако съградите храм, където болката от язвите се превръща в химни дароприношение, където смъртната заплаха става пристан, зърнат сред най-сетне укротените води, щяхте ли да мислите, че сте пропилили усилията си?

Ако онези, които разраняват ръцете си, като направляват платната в дни на буря, които се борят с вълните ден и нощ и вече са само жива плът, жестоко оцавена от солта, ако беше възможно да ги приемате от време на време в спокойните светещи води на едно пристанище — там, където вече няма нито движение, нито тласък, нито усилие, нито ожесточеност на борбата, а безмълвни води, едва докосвани при навлизането на големия кораб, плъзгащ се по инерция, — щеше ли да мислиш, че си пропилял труда си? Тя е тъй кротка за тях, тази вода на залива, след всички коси от пяна, разпилени по гребена на вълните, след всички ония гриви на морето.

Ето нещо, което е по силите ти да подариш на човека и което зависи само от твоя гений. Тъй като ти създаваш вкуса на водата в пристанището, на тишината и на приказните надежди единствено чрез подреждането на твоите камъни.

Така твоят храм ги притегля и те идват да изпитат себе си в мълчанието му. И тук откриват своята същност. Понеже в противен случай те биха били привлечени единствено от дюкяните. Единствено купувачът в тях би бил подбуден от търговците. И те не биха се родили

във величието си. И не биха познали безпределната шир, която носят в душата си.

Навярно, ще ми кажеш ти, тези охранени дюкянджии са напълно задоволени и не искат нищо повече. Лесно е обаче да удовлетвориш оня, който не носи простор в сърцето си.

И наистина, един глупав език представя вашия труд като безполезен. Но човешкото поведение опровергава със сигурност подобни твърдения! Виждате как хора от всички краища на света се впускат в търсене на тези шедьоври от камък, които вие вече не произвеждате. Тези хранилища за душата и сърцето. Къде сте виждали човек, изпитващ потребност да обикаля света, за да посещава складове? Естествено, човек използва стоки, но ги използва, за да преживява и греши по отношение на самия себе си, ако вярва, че на първо място стои желанието да ги притежава. Техните пътешествия имат други цели. Виждал си как хората пътуват от едно място на друго. Вниквал ли си в целите им? Несъмнено някой благодатен малък залив или някоя отрупана със сняг планина или оня вулкан, който се уголемява от втвърдените си курешки, но преди всичко тези потопени кораби, които единствено отвеждат някъде.

Те ги обхождат и оглеждат, мечтаейки, без да го съзнават напълно, да бъдат пасажери на борда им. Понеже не са устремени към нищо. А тези храмове вече не приемат тълпите, вече не ги отнасят и не ги преобразяват в по-благородна раса, подобно на пашкула. Всички тези преселници вече не притежават кораб и не могат да се преобразят, и — в началото бедни и слаби духом — да придобият, по време на това пътуване на борда на тези каменни кораби, богати и щедри души. Затова всички посетители обикалят потъналия храм, обхождат и търсят и пристъпват по огромните грейнали плочи, излъскани от множество стъпки, слушайки как само техните гласове отекват сред величаво мълчание — изгубени в гората от гранитни колони и вярващи както историците, че просто се образуват, докато по биенето на сърцето си те биха осъзнали, че всъщност от колона на колона, от зала на зала, от кораб на кораб търсят капитана и че всички те са тук, зъзнеци в сърцето си, без да го знаят, зовящи за помощ, която не идва, в очакване на преображение, което им се отказва, отново натикани дълбоко в себе си, понеже вече няма друго, освен мъртви храмове, наполовина погребани в пясъка, понеже вече няма друго, освен заседнали кораби,

чийто запас от мълчание и сянка е зле защитен, и които се пълнят с вода отвсякъде с тези огромни пространства синьо небе, прозиращо през рухналите сводове или онова скриптене на пясъка през отворите на стените. И жадуват с жажда, която не ще бъде утолена...

Казвам ви, тъй вие ще съзидате, защото гъстата гора е добра за човека, и Млечният път, и синята долина, гледана от висотата на планините. Но какво е безкрайността на Млечния път, на сините долини и на морето пред това, което предлага нощта сред камъните, когато архитектът е съумял да ги преизпълни с мълчание? И самите вие, архитектите, ще се извисите, изгубили вкуса към практичното. Вие ще се родите само ако се посветите на създаването на истинската творба, тъй като тя ще ви обсеби, тъй като вече не тя ще ви служи, а вас ще застави да ѝ служите. И ще ви изтръгне от вас самите. Как биха се родили велики архитекти, ако създават творения, лишени от величие?

Вие ще станете велики само ако камъните, за които твърдите, че зареждате със сила, вече не са предмети за тълпата, убежища за удобствата или предназначени за доказана всекидневна употреба, а пиедестали, стъпала и кораби, които отвеждат към Бога.“

XX

Моите генерали, с непоклатимата си глупост, ме уморяваха с доводите си. Събрани като на конгрес, те спореха относно бъдещето. По този начин се стремяха да придобият ловкост и хитрост. Моите генерали първо бяха учили история и знаеха, една по една всички дати на моите победи и всички дати на моите поражения, тези на ражданията и на смъртите. Затова им се струваше очевидно, че събитията произтичат едно от друго. И те виждаха човешката история под образа на дълга верига от причини и следствия, която водеше началото си от първия ред на учебника по история и се разпростираше чак до главата, където бе отбелязано за бъдещите поколения, че сътворението благополучно е увенчано с това съзвездие от генерали. И така, получили голям тласък, от следствие към следствие, те доказваха бъдещето. Или идваха при мен, въоръжени с тежките си доводи: „Така трябва да постъпиш заради благополучието на хората или заради мира, или заради благоденствието на империята. Ние сме капацитети, казваха те, изучавали сме историята...“

Но аз знаех, че съществува наука само за онова, което се повтаря. Този, който посажда семка от кедър, предвижда извисяването на дървото, както и оня, който хвърля камък, предвижда падането му, макар хвърленият камък и заровеното семе никога още да не са служили за нещо. Но кой твърди, че предугажда участието на кедъра, преобразяващ се от семе в дърво и от дърво в семе, от пашкул в пашкул? Тук става дума за родословие, за което още не съм срещал пример. И кедърът е нов вид, изграждащ се, без да повтаря нищо, което да ми е известно. И аз не зная накъде отива той. Не зная и накъде отиват хората.

Моите генерали упражняват логиката си, разбира се, търсейки и откривайки една причина по следствието, което се е проявило. Понеже, казват ми те, всяко следствие си имало причина и всяка причина си имала следствие. И от причина към следствие, преливащи от многословие, те стигат до грешката. Тъй като друго нещо е да се

издигаш от следствията към причините или да се спускаш от причините към следствията.

Аз също бях разчел впоследствие по девствения пясък, посипан като талк, историята на моя враг. Знаех, че една стъпка винаги се предхожда от друга, която я предопределя, и че веригата върви от брънка към брънка и никоя брънка не бива да липсва. Ако не беше се извил вятърът и набраздявайки пясъка, не бе изтрил надменно изписаната страница, сякаш е ученическа плоча, бих могъл да достигна — от следа към следа — до произхода на нещата или, проследявайки кервана, да го изненадам в урвата, където е намерил за добре да се установи. Но докато разчитах написаното, не разполагах с никакви знания, които биха ми позволили да го предшествувам в пътя му. Понеже истината, която го направлява, е различна по естество от пясъка, с който разполагам. И разчитането на следите е познаване само на едно безплодно отражение, от което не ще науча нищо за омразата, за ужаса или за любовта, която преди всичко властва над хората.

— Тогава — ще ми кажат моите генерали, непоклатимо укрепени в глупостта си — още веднъж всяко нещо си има доказателство. Ако познавам омразата, любовта или ужаса, който ги направлява, ще предвидя действията им. Тъй че бъдещето се съдържа в настоящето...

Но аз ще им отвърна, че винаги съм в състояние да предвидя следващата крачка на кервана, преди той да я направи. Тази нова крачка несъмнено ще повтори предишната в нейната посока и големина. Наука има за онова, което се повтаря. Но скоро керванът се изплъзва извън пътя, начертан от моята логика, понеже е обладан от друго желание.

И тъй като те въобще не ме разбираха, разказах им за голямото преселение.

Това се случи край солните мини. И хората се спасяваха кой както може, за да преживеят сред минералния свят, понеже тук всичко отричаше живота. Слънцето тежеше и изгаряше, и лоното на земята, вместо да отдава чиста вода, доставяше само пръчки сол, които биха отровили водата, ако кладенците не бяха пресъхнали. Притиснати между звезди и каменна сол, хората, дошли от другаде с пълните си мехове, се втурваха на работа и откъртваха с кирки тези прозрачни кристали, въплътили живота и смъртта. После се завръщаха обратно,

привързани сякаш с пъпна връв към плодородните земи и техните благодатни води.

Слънцето тук беше бяло, горчиво и непосилно като глада. И скалите разпукваха пясъка на места, издигнали от двете страни на солните мини основите си от абанос, твърд като чер диамант, чиито върхове бяха напусто брулени от ветровете. И оня, който би могъл да бъде свидетел на столетните традиции на тази пустиня, би предвидил, че те ще са дълготрайни и установени тук навеки. Планината бавно би продължила да се рони като под зъбите на едва доловима пила, хората биха продължили да добиват сол, керваните биха продължили да докарват вода и храна и да сменят тези каторжници...

Но дойде утро, в което хората обърнаха поглед към планината. И несъзряното досега се появи.

Защото случайните игри на ветровете, подронвали скалата от векове насам, бяха издълбали едно исполинско, разкривено от гняв лице. И над пустинята, и над подземните солници, и над племената, прикрепени към каменна основа, по-нечовешка от солената вода на океаните, към основа от вкаменена сол, се издигаше някакво черно лице, изсечено в скалата, побесняло и разтворило уста за проклетие под дълбокото чисто небе. И обзети от ужас, хората побягнаха, щом го познаха. Случката се разпространи до дъното на кладенците и когато работниците се подаваха на повърхността на рудницата, първо се извърщаха към планината, после със свито сърце избързваха към шатрите, събираха надве-натри покъщнината, ругаеха жената, детето и роба и подкарвайки пред себе си обреченото си богатство, поемаха под неумолимото слънце по пътищата на север. И тъй като липсваше вода, всички загиваха. И се оказаха напразни предсказанията на логиците, които виждаха как непрекъснато се рони планината и как се възобновяват хората. Как биха могли да предвидят онова, което щеше да се роди?

Когато се връщам назад към миналото, аз разделям храма на камъни. И операцията е проста и предвидима. Същото е ако раздробя на кости и вътрешности разнебитеното тяло, разрушения храм на дребни останки или имението на кози, овце, жилища и планини... Но ако се движа към бъдещето, ще трябва винаги да имам предвид раждането на нови същности, които ще се прибавят към материалите и ще са непредвидими поради различното си естество. Аз наричам тези

същности прости и неделими, понеже умират и изчезват, ако нарушиш целостта им. Защото мълчанието е нещо, което се прибавя към камъните, но изчезва, ако ги разхвърлиш. Изражението е нещо, което се прибавя към мрамора или към чертите на лицето, но умира, ако го разбиеш или ги разединиш. Имението е нещо, което се прибавя към козите, жилищата, овцете и планините...

Не ще мога да предвиждам, но ще мога да създавам. Понеже бъдещето се създава. Ако слея в един-единствен образ разединението на моята епоха, ако имам божествени ръце на скулптор, моето желание ще се сбъдне. И ще сгреша, ако кажа, че съм съумял да предвидя. Понеже ще съм го създал. В заобикалящото ме разединение ще съм показал един образ, ще съм го наложил и той ще властва над хората. Както имението, което понякога изисква дори и кръвта им.

Така ми се яви нова истина: напразно и илюзорно е да се занимаваш с бъдещето. Единственото значимо действие е да изразяваш света в настоящето. А да изразяваш значи да строиш с днешната раздробена цялост единия образ, който се издига над нея, значи да създаваш мълчанието чрез камъните.

Всяка друга претенция е само вятър от думи...

XXI

Разбира се, всички ние знаем, че разсъжденията въвеждат в заблуждение. Наблюдавах хора, които и най-ловките доводи, и най-неоспоримите доказателства не можеха да убедят. „Да, казваха те, имаш право. И все пак не мисля като теб...“ Хора от този тип минаваха за глупави. Но аз разбрах, че те съвсем не бяха глупави, а напротив, най-мъдрите. Те почитаха една истина, чийто смисъл думите не успяваха да пренесат.

Тъй като другите си въобразяват, че светът се съдържа в думите и че човешкото слово изразява вселената и звездите, щастието и залеза на слънцето, имението и любовта, архитектурата, болката и мълчанието... Но аз опознах човека, изправен пред планината, който имаше за задача да я преобърне лопата по лопата.

Мисля, че геометрите, когато са начертали крепостите, държат в ръцете си истината за своите крепости. И че те ще могат да бъдат издигнати съгласно чертежите им. Защото в крепостите се крие истина за геометри. Ала кой геометър осъзнава истинското им значение? Къде в чертежите им можете да прочетете, че крепостните стени съставляват дига? Кой ви дава възможност да откриете, че те наподобяват кората на кедъра, във вътрешността на която се изгражда живият град? Къде виждате, че крепостните стени са кора за пламенното усърдие и позволяват смяната на поколенията в лоното на Бога сред вечността на крепостта? Те виждат в тях камък, цимент и геометрия. Несъмнено крепостните стени са камък, цимент и геометрия. Но те са и подпорни греди на кораб, и подслон за отделните човешки съдби. Те не стават незначителни от това, че са така ограничени. Понеже това единствено цвете е откряхнат прозорец към опознаването на пролетта. То е пролетта, приела образ на цвете. Нищо не струва за мен пролетта, ако не се е въплътила в цветя.

Може би наистина не е от значение любовта на жената, очакваща завръщането на съпруга си. Няма значение ръката, с която му маха на тръгване. Но е знак за нещо значимо. Не е толкова важна отделната

светлинка, затрептяла във вътрешността на крепостта като фенер на кораб, ала все пак, ето един разцъфнал живот, на който не мога да претегля тежестта.

Крепостните стени му служат за обвивка. И този град е като ларва, защитена в пашкула си. И този прозорец: цвят на дървото. И зад този прозорец навярно едно бледо дете, което още пие мляко и не си знае молитвата, играе си и бърбори, ала ще стане утрешен завоевател и основател на нови градове, които ще укрепят с крепостни стени. И ето семчицата на дървото. По-значително, по-незначително — как бих могъл да зная? И този въпрос за мен е безсмислен — защото, вече го казах, не трябва да делиш дървото на части, за да го опознаеш.

Ала кой геометър знае тези неща? Той вярва, че разбира от крепости, тъй като ги строи. Вярва, че те изцяло се побират в неговата геометрия, защото му стига да я наложи на цимента и на камъка, за да се укрепят градът. Но има нещо друго, което доминира над тях и ако пожелаех да покажа какво наистина е крепостна стена, бих ви събрал край себе си и година след година бихте се научили да ги откривате, без никога да довършите тази работа, понеже няма дума, съдържаща ги в същината им. Аз показвам само знаци за тях, както и геометрията е техен знак, но така също и ръцете на съпруга, обгърнали бременната съпруга, натежала от един свят, който те закрилят.

Както и оня, дошъл с оскъдните си думи да покаже на някой друг, че греши, като тъгува — къде сте видели другият да се промени? Или че греши, като ревнува, греши, като обича? И къде сте видели другият да се излекува от любовта? Думите се стремят да се слеят с естеството и да го отнесат. Така аз изрекох „планина“ и отнасям планината в себе си с нейните хиени и чакали, с нейните урви, изпълнени с мълчание, с извисяването ѝ към звездите чак до брулените от ветровете хребети... ала това е само дума, която трябва да запълним. И когато изричам „крепост“, също трябва да запълним думата. Геометрите прибавят нещо към нея, както поетите и завоевателите, и бледото дете, и майката, която благодарение на крепостта може да се заеме с раздухването на жарта, за да стопли млякото за вечеря, без някое клане да я отвлече от работата. И ако ми е възможно да разсъждавам върху геометрията на крепостта, как бих разсъждавал за самата крепост, която моят език не успява да обхване? Защото което за един знак е вярно, за друг е невярно.

За да ми покажат града, понякога ме водеха на върха на планина. „Погледни го, нашия град!“, ми казваха. И аз се възхищавах от разположението на улиците и от плана на крепостта. „Ето кошера, казвах си, в който отдъхват пчелите. По изгрев те се разпръсват из равнината да черпят от запасите ѝ. Така хората отглеждат реколта и я прибират. И върволица от дребни магарета отнася към хамбарите, към пазарите и към хранилищата плода на дневния труд... Градът разпръсва хората си в утрото, после ги прибира в себе си с техните товари и запаси за зимата. Човекът е този, който произвежда и който потребява. Ще му помогна, като преди всичко проуча проблемите му и като управлявам мравуняка.“

Други пък, за да ми покажат града си, ме караха да премина реката и да го съзерцавам от отсрещния бряг. Тогава откривах къщите му, открити на великолепието на здрача — някои по-високи, други пониски, едни малки, други големи и стрелата на минаретата, сграбчили като мачти дима от пурпурни облаци. Той се разстилаше пред очите ми подобно отплаваща флотилия. Този път истината за града не беше установен стил и истина на геометър, а шурмуване на сушата от човека сред мощния вятър на морската му експедиция. „Ето, казвах си, гордостта от завоеванието в ход. Начело на моите градове ще сложа капитани, защото човек черпи радостите си от творчеството и от могъщия вкус на приключението и победата.“ И това не беше нито по-вярно, нито по-невярно, а друго.

А трети, за да ме накарат да се полюбувам на града им, ме повличаха със себе си във вътрешността на крепостта и ме отвеждаха първо в храма. И влизах, завладян от мълчанието, сянката и прохладата. И потъвах в съзерцание. И моето съзерцание ми се струваше по-важно от храната или от завоеванието. Защото бях се хранил, за да живея, бях живял, за да завладея, и бях завладял, за да се върна, да съзерцавам и да усетя сърцето си по-просторно в почивката на своето мълчание. „Ето, казвах, истината за човека. Той съществува само с душата си. Начело на моя град ще сложа поети и духовници. И те ще направят така, че да се разтвори като цвят човешкото сърце.“ И това не беше нито по-вярно, нито по-невярно, а друго...

И сега, в мъдростта си, ако използвам думата „град“, аз не си служа с нея, за да умувам, а просто, за да определя всичко, с което той изпълва сърцето ми и което опитът ме е научил за него — и самотата

ми по неговите улички, и поделения хляб в домовете, и славата му, откrojена на фона на равнината, и стилът му, бъдещ възторг от върха на планината. И как бих използвал и думата за умуване, щом като това, което е вярно за един знак, е невярно за друг...

XXII

На всичко отгоре, яви ми се нещо насъщно, свързано с наследството на човечеството — наследство, което от поколение на поколение хората си предават един на друг; понеже, когато в мълчанието на моята обич бавно вървя през града и гледам девойката, говореща на годеника си с усмивка на боязлива нежност, или жената, която очаква завръщането на воина, или може би другата, заета да мъмри слугинята си, или проповядващия примирение и справедливост, както и тоя, който се врязва в тълпата, възправя се в отмъщението си и поема закрилата на слабия, или пък майстора, изваял изделието от слонова кост и започнал го пак отначало, като стъпка по стъпка се приближава към някакво съвършенство, което носи в душата си. Като се вглеждам внимателно в моя град в часа, когато заспива и издава оня постепенно замиращ звук — напомнящ звука на ударен цимбал, който още отеква и който стихва, — сякаш слънцето го е раздвижило, както раздвижва рояк пчели, после идва вечерта, уморила крилцата им, за да прибере аромата на цветята, и вече няма благоуханни следи да ги водят в руслото на ветровете. Когато виждам как гаснат светлините и всички тези огнища се унасят в сън под пепелта, като всеки е прибрал своето притежание — кой жътвата в хамбара, кой децата си, играещи на прага, кой кучето, магарето си или пък старческото столче; когато моят град най-сетне си отдъхва, уреден като огнище под пепелта, и всички мисли, всички молитви, всички планове, всички пориви, всички опасения, всички душевни вълнения, приети или отхвърлени, всички нерешени проблеми, очакващи своето разрешение, всички омрази, които не ще умъртвят преди утрото, всички амбиции, които не ще открият нищо преди зората, всички съхранени, непотребни като стълби в магазин молитви, свързващи човека с Бога, са получили отсрочка, сякаш са мъртви, но не са угаснали — понеже това колосално, наследено от предците богатство, което не служи за нищо в момента, съвсем не е изгубено, а съхранено и пренесено — и слънцето, щом раздвижи пчелния рой, ще го върне като наследство и

всеки ще поднови своето дирене, своята радост, мъка, омраза или пък амбиции, а моето пчелно семейство ще се върне към лилиите и тръните си, тогава аз се питам: какво остава от тези хранилища с образи?...

Струва ми се очевидно, че ако разполагах с едно още неодушевено човечество и поисках да го обуча, да го образовам и да го преизпълня със същите хиляди различни душевни движения, прехвърленият от езика мост изобщо нямаше да е достатъчен.

Тъй като, несъмнено, ние общуваме, но при все това думите в нашите книги не съдържат в себе си наследеното от предците богатство. И ако взема деца, ако насоча и обуча всяко едно в произволно избрана посока, тогава ще изгубя част от наследството. Така е и с моята армия, щом между воините не съществува постоянна приемственост, която превръща една армия в непреривна династия. Те, разбира се, ще получат обучение от ефрейторите. И несъмнено ще изпитат влиянието на капитаните. Но думите, с които разполагат и ефрейтори, и капитани, са само хранилища, безкрайно недостатъчни да предадат от единия на другия едно достойние, което не може да се изрази нито в цифри, нито във формули. И е напълно невъзможно да го пренесеш чрез словото или чрез книгата, тъй като става дума за вътрешни нагласи, за собствени гледни точки, за пориви и съпротиви, за системи за свързване на мислите или на нещата... И поискам ли да ги обясня или да ги изложа, аз ги разчленявам на съставните им части и нищо не остава от тях. Така е и с имението, което буди любов — не ще кажа нищо за него, ако заговоря за кози, овце, жилища и планини, тъй като неговото вътрешно богатство не се предава чрез думите, а чрез връзките на любовта. И от една любов в друга те си предават това наследство. Но ако един-единствен път прекъснете нишката, свързвала поколение с поколение, тогава тази любов загива. Веднъж прекъснете ли общуването между младите и старите войници в армията, вашата армия става просто фасада на празна къща и ще се срути при първия удар; прекъснете ли общуването между мелничаря и сина му, губите най-ценното от мелницата: нейния морал, пламенното усърдие и безбройните неизразими движения на ръцете, хилядите отношения, които трудно намират разумно обяснение, но съществуват — понеже повече интелигентност е скрита в нещата, такива, каквито са, отколкото в думите — все едно да искате от тях да съградят наново

света единствено с четенето на книжка, която е само сбор от безплодни образи и безполезна отражения пред натрупания човешки опит. И вие превръщате човека в голо и примитивно животно, забравили, че в развитието си човешкият род повтаря развитието на дървото, като израства и намира продължение от единия в другия, както могъществото на дървото е трайно съхранено чрез неговите възли, изкривен ствол и разклонените гранки. А тук имам работа с едно огромно тяло и гледайки от висотата на моя град, не разбирам какво значи да умираш, понеже тук-там капят листа, тук-там покарват пъпки, като в това време чрез тях якият ствол се обновява. Но при тези отделни болки нищо съществено не е накърнено и виждаш как този храм продължава да се съгражда, този хамбар продължава да се изпразва и пълни, поемата да се разхубавява, патината — да блести по извитото корито на чешмата. Но разлъчиш ли поколенията, все едно искаш да започнеш самия човек отначало, само че от средата на живота му, и — след като си заличил в него всичко научено, почувствувано, проумяно, желано и изстрадано — да подмениш тези превърнати в жива плът знания с мършави книжни формули, когато вече е пресушена всичката мъзга, която е прииждала към стъблото, и у хората не се пренася вече нищо, освен онова, което се поддава на систематизиране. И тъй като словото преиначава, за да обхване, опростява, за да покаже, и умъртвява, за да разбере, те вече престават да черпят хранителни сокове от живота.

Но аз казвам: добре е да се подпомага в града зараждането на династии. И ако моите лечители произхождат от една-единствена малка група, но разполагат с цялото наследство, а не само с няколко думи, то в крайна сметка аз ще разполагам с по-надарени лечители, отколкото ако разпростра избора си над целия народ и наема войнишки и мелничарски синове. И това не значи, че спъвам дарованията, понеже този ствол ще завърже достатъчно твърда семка, за да мога да присадя към него чужди издънки. И моята династия ще поеме и ще преработи новите сокове, които дарованията ще влеят в нея.

Понеже за пореден път получих урок, че логиката умъртвява живота. И че тя не съдържа нищо съществено сама по себе си.

Но съставителите на формули сгрехиха по отношение на човека. И объркаха формулата, която е едноизмерна сянка на кедъра, с кедъра в

неговия обем, тегло, цвят, листа и отрупани с птици клони, които не биха могли да се изразят и поберат в безсилния вятър от думи...

Те бъркат формулата, която обозначава, с обозначения предмет.

Също така ми се яви, че е напразно и опасно да запрещаваме противоречията. Това отговарях на моите генерали, които идваха да ми приказват за ред, но объркваха реда, който е могъщество, с подредбата на музеите.

Защото аз казвам, че дървото е ред. Но тук редът е единство, което надделява над разпокъсаността. Защото този клон носи своето птиче гнездо, а другият не го носи. Защото тази гранка е завързала плод, а другата изобщо не е родила. Тази тук се извисява към небето, а онази се е свела към земята. Но моите генерали се поддават на образа, създаван от армейските списания, и казват, че в ред са само предметите, които вече не се различават едни от други. По такъв начин, ако ги оставех на самите себе си, те щяха да усъвършенствуват свещените книги, които показват ред, въплътил божията мъдрост, слагайки в ред буквите, които за първото срещнато дете са очевидно разбъркани. И тъй, всички „А“ заедно, всички „Б“ заедно, всички „В“ заедно... и те щяха да разполагат с една наистина приведена в ред книга. Книга за генерали.

А как ли биха понесли те онова, което не се поддава на формулиране, или още не е завършено, или пък влиза в противоречие с друга истина? Откъде биха могли да узнаят, че в един език, който формулира, но изобщо не схваща, две истини може да са противоположни една на друга? И че аз мога да говоря, без да си противореча, за гората или за имението, въпреки че гората ми настъпва към много имения, без да покрива някое от тях изцяло, а имението ми има много гори, без да обхваща никоя изцяло? И едното съвсем не отрича другото. Но ето че моите генерали, ако честват именията, заповядват да бъдат обезглавени поетите, които биха възпели гората.

Защото едно са противоположностите, а друго — противоречията и аз познавам само една истина — живота, признавам само един ред, който е единството, когато то надделява над материалите. И няма значение дали материалите са разхвърляни. Моят ред е участието на всички през всеки един в едно всеобщо дело и този ред ме принуждава към непрекъснато съзидание. Тъй като ме задължава да сътворя езика, който ще погълне противоречията. И

който е живот. Никога не става дума да отхвърлиш, за да създадеш ред. Ако отхвърля живота и наредя хората от моето племе като стълбове покрай пътя, ще съм постигнал съвършен ред. Както и ако ги доведе до състоянието на колония термити. Но с какво биха ме привлекли термитите? Обичам човека, освободен чрез своята религия и съживен чрез боговете, които влагам в него: дом, имение, империя, Божие царство, за да може винаги да се заменя за нещо по-голямо от себе си. И защо да не ги оставя да спорят помежду си, щом знам, че увенчаният с успех жест включва всички, които не постигат целта си, щом знам, че за да се извиси, човек трябва да създава, а не да повтаря. Защото в противен случай той само изяжда готови запаси. Щом знам най-сетне, че всичко, даже формата на кила, трябва да се развива, да живее и да се променя, иначе се превръща в смърт, рутина или музеен експонат. А аз разграничавам непрекъснатото от рутинното. Различавам и устойчивото от мъртвото. Нито стабилността на кедъра, нито стабилността на империята се основават върху тяхната немощ. „Това е добре, казват моите генерали, и затова няма вече да се променя!“ Но аз ненавиждам уседналите и наричам мъртви завършените градове.

XXIII

Лошо е, когато сърцето надмогва душата.

Когато чувството взема връх над разума.

Така в моята империя ми се откри, че е по-лесно да споиш хората чрез чувството, отколкото чрез разума, който надделява над чувството. Несъмнен знак за това, че разумът трябва да стане чувство, но първоначално всяко чувство е без значение.

Откри ми се, че творецът изобщо не трябва да бъде подвластен на желанията на мнозинството. Понеже самото негово творение трябва да стане желание на мнозинството. Мнозинството трябва да приема и да превръща полученото от разума в чувство. То е само стомах. Храната, която получава, то трябва да преобрази в прелест и светлина.

Моят съсед изкова света, защото го усещаше в сърцето си. И направи от народа си химн. Но ето че сред неговия народ се побояха от самотата и разходката навръх планината, когато тя се разстила под нозете като плаща на пророка, а там горе — от беседата със звездите, от ледените въпроси и тишината, която цари наоколо, и този глас, който говори и говори само в мълчанието. И оня, който се завърне оттам, се връща закърмен от боговете. И слиза обратно, тих и натежал, понесъл неведомия си мед под наметалото. И ще донесат мед единствено тези, които са имали правото да напуснат тълпата. И медът винаги ще изглежда горчив на вкус. И всяко ново и плодносно слово ще изглежда горчиво, защото, казах го, никой не е познал радостно преображение. И като ви издигам, все едно ви изтръгвам от кожата ви, сякаш от ножница, за да ви облека като змия в нова кожа. И ето, че този напев ще породи начало на химн, както опожаряването на гората тръгва от една искра. Но човекът, който се отвръща от този напев, и сганта, която запрещава на един от своите да се освободи от нея, за да се укрепи навръх планината — те убиват духа. Защото пространството на духа — там, където той може да разтвори крилата си — е мълчанието.

XXIV

Бях наведен на размисъл за онези, които потребяват повече, отколкото произвеждат. Както и за лъжата на управниците, защото във вярата в думата им се крие силата на словото и властта им. И така аз извличам решителни преимущества от лъжата. И притъпявам оръжието си, докато си служа с него. И ако в началото взема връх над моя противник, ще дойде час, когато ще се изправя пред него без оръжие.

Така става и с оня, който пише поеми и постига безспорен ефект, нарушавайки възприетите правила. Защото скандалният ефект също е действие. Но този тук е злосторник, понеже — за да използва някакво лично предимство — разбива съсъда на едно общо съкровище. За да изрази себе си, той съсипва възможностите за изразяване на всички, подобно на оня, който подпалва гората, за да си свети. И остава само пепел за другите. И когато привикна към грешките на синтаксиса, вече не мога дори да предизвикам скандал и да прикова вниманието чрез неочакваното. Ала не мога да се изразявам и с красотата на стария стил, понеже съм обезсмислил условностите, всички онези знаци, онези намигания, цялото съглашение, целия тъй дълго изработван код, който ми позволяваше да предавам от себе си до най-тънките нюанси. Изразих себе си, изчерпвайки своето сечиво. И сечивото на другите.

Така е и с иронията, присъща не на човека, а на рака. Понеже чрез моя губернатор, който стои начело и е уважаван, аз постигнах комичен ефект, като го сравних с магаре, и никой не очакваше такава дързост от мене. Но идва ден, в който съм свързал магаре и губернатор така неразделно, че вече не разсмивам никого, като изразявам очевидното. И съм разрушил една йерархия, една възможност за издигане, плодотворни амбиции, един образ на величие. Прахосах съкровището, с което си служех. Ограбих хранилището и разпилях зърното. Грешката, предателството се състои в това, че си послужих с моя губернатор и го съсипах, докато други го бяха създали. Беше ми

предоставена възможност да се изразя. И аз се възползвах от нея, за да я унищожа. Така извърших предателство.

Ала оня, който пише по-строги правила и изковава своя инструмент, за да използва средството, заостря оръжието си чрез употребата му и така увеличава своите запаси едновременно и пропорционално на изразходването им. Оня, който въпреки трудностите или огорченията стои начело на своя народ чрез истината в словото си и увеличава своя залог едновременно и пропорционално на изразходването му, в крайна сметка ще бъде последван във войната. И оня, който създава чувството за величие. И гради оръжието, с което ще си послужи утре.

XXV

Затова поръчах да повикат възпитателите и им казах:

„Вие не сте натоварени да убивате човека в малките хора, нито да ги превръщате в мравки с оглед на живота в мравуняка. За мен не е от значение дали човекът ще бъде повече или по-малко задоволен. Важното е да бъде повече или по-малко човек. Не питам дали човекът ще бъде щастлив или не, а какъв човек ще бъде щастлив. И не ме е грижа за охолството на уседналите, охранени като добитък в обора.“

„Няма да им носите удовлетворение чрез празни формули, а чрез образи, които възпламват структури.

Няма да ги препълвате с мъртви знания. Но ще им изковете стил, за да могат да схващат.

Няма да съдите за способностите им по очевидната лекота, проявена в една или друга насока. Понеже най-далеч стига и най-много успява оня, който най-дълго е работил срещу самия себе си. Вие ще държите сметка първо за любовта.

Изобщо няма да се разпростирате върху потреблението, а върху създанието на човека, за да може той да рендосва дъската си сред вярън и честност, и тогава ще го прави по-добре.

Ще ги научите на уважение, защото иронията е от рака, тя е забрава на лицата.

Ще се борите против обвързването с материалните блага. И ще положите основите на човека у малкия човек, като първо го научите да се заменя за нещо, защото извън замяната има само закоравяване.

Ще ги учите на размисъл и молитва, защото дават простор на душата. И на приложението на любовта. Защото какво друго би я заместило? А себелюбието е обратното на любовта.

Ще наказвате преди всичко лъжата и доносничеството, което несъмнено може да служи на човека и привидно на града. Но единствено верността създава силните. Понеже не може да има вярън в единия лагер и да я няма в другия. Който е верен, е винаги верен. И съвсем не е верен човекът, способен да издаде другаря си по

бразда. Потребен ми е несъкрушим град и няма да оставя силата му да се опира на човешкото разложение.

Ще възпитаваме у тях вкус към съвършенството, тъй като всяко творение е стъпка към Бога и постига завършеност само в смъртта.

Няма да ги учите първо на прошка или милостиня. Прощката и милостинята могат да бъдат зле разбрани и да се превърнат в зачитане на язвата или ругатнята. Ала ще ги научите на чудодейното участие на всички в едно всеобщо дело чрез всеки един. Тогава хирургът ще бърза през пустинята да оправи коляното на един черноработник. Защото тук става дума за талига. А те и двамата имат един и същ водач.“

XXVI

Защото най-напред се надвесвах над великото чудо на преображението и на промяната в самия себе си. Тъй като в града имаше прокажен.

— Ето — ми каза моят баща — бездната.

И ме поведе в покрайнините до синора на една мръсна и неплодородна нива. Нивата беше оградена и в средата имаше ниска къща, където живееше прокаженият, откъснат по този начин от хората.

— Мислиш си — каза баща ми, — че той ще завие от отчаяние? Наблюдавай го, щом излезе, за да видиш как се прозява.

Ни повече, ни по-малко от оня, у когото любовта е мъртва. Ни повече, ни по-малко от оня, който е изтощен от изгнанието. Казвам ти: изгнанието не разкъсва, то изхабява. Вече се залъгваш единствено с блянове и играеш с празни зарове. Какво значение има за него разкошът? Той е цар в едно царство на сенките.

— Необходимостта — каза баща ми, — ето спасението. Не можеш да играеш с празни зарове. Не можеш да се задоволиш с мечтите си, поради едничката причина, че твоите мечти не ти се съпротивяват. Измамни са армиите, хвърлени в празните юношески блянове. Полезното е онова, което ти се съпротивява. И нещастieto на прокажения не е гниещата му плът, а това, че нищо не му се съпротивява. И ето го затворен, уседнал сред натрупаните си запаси.

Понякога хората от града идваха да го погледат. Струпваха се край нивата, подобно изкачилите върха на планината, които се надвесват над кратера на вулкана. И бледнеят, чувайки как под нозете им глобусът подготвя своите оригвания. И тъй те се скупчваха край квадратната нива на прокажения, сякаш привлечени от загадка. Но нямаше никаква загадка.

— Не си прави илюзии — говореше ми баща ми. — Не си представяй отчаянието му и сгърчените му ръце в безсънието, и гнева му към Бога, към себе си или към хората. В него няма нищо освен нарастващо отсъствие. Какво общо би могъл да има той с човеците?

Очите му изтичат и ръцете му окапват като мъртви клони. До него не достига нищо от града, освен звука на далечни скърцащи каруци. Животът вече го подхранва само с някакво неясно зрелище. Едно зрелище е нищо. Можеш да живееш само от това, което самият ти преобразяваш. Ти не живееш от това, което е складирано в теб като в бакалница. И този тук щеше да живее, ако можеше да шиба коня, да пренася камъни и да влага нещо от себе си за издигането на храма. Ала на него всичко му е дадено.

През това време се утвърди един обичай. Разчувствувани от нищетата му, жителите на града идваха всеки ден да хвърлят дарения отвъд подострените колове, очертаващи тази граница. И ето че той беше обслужван, украсяван и обличан като някакъв идол. Хранен с най-отбрани ястия. И дори почитан с музика в празнични дни. И все пак, докато всички му бяха потребни, той никому не беше потребен. Разполагаше с всички блага, но не можеше нищо да дари.

— Така е и с дървените идоли, които отрупваш с дарове — ми каза баща ми! — И срещу тях горят кандилата на вярващите. И се извива благовонният дим на приношенията. И косите им се окичват със скъпоценности. Ала ти казвам: тълпата, хвърляща на своите идоли златните си гривни и скъпоценности, се извисява, но дървеният идол си остава дървен. Понеже той нищо не преобразява. Впрочем, за дървото да живееш значи да вземаш пръст и от нея да оформяш цветове.

И видях как прокаженият излиза от бърлогата си и ни обхожда с безжизнен поглед. По-недостъпен за този шум, който при все това се стремеше да го поласкае, отколкото за морските вълни. Избавен от самите нас и недостъпен занапред. И ако някой в тълпата даваше израз на състраданието си, той го гледаше със смътно презрение... Никаква взаимност. Отвратен от една лишена от залог игра. Понеже що за състрадание е това, щом не те взема в прегръдките си, за да те утеши? И ако в ответ нещо животинско все още подклаждаше у него гняв, че се е превърнал в зрелище и панаирджийска атракция — бегъл гняв наистина, понеже ние не бяхме вече от неговия свят, както децата, надвесени над басейна, където кръжи единственият муден шаран, — то малко ни засягаше гневът му, тъй като що за гняв е това, щом не може да удря и само изпуска празни думи, отвявани от вятъра? Така той ми се яви ограбен от своето охолство. И си спомних за

прокажените на Юг, които поради законите за проказата изнудваха оазисите от седлото на коня си, лишени от правото да слизат от него. Подавайки просешката си паница, закачена на върха на прът. Гледаха с тежък, невиждащ поглед, защото щастливите лица за тях представляваха ловно поле. И защо ли биха се раздразнили от нечие щастие, когато в техния свят то беше тъй чуждо, както и тихите игри на дребни животни на поляна? Гледаха студено, без да виждат. После минаваха в бавен ход пред барачките и от височината на конското седло спускаха завързана с въже кошница. Търпеливо чакаха продавачът да я напълни. Мрачно търпение, което плашеше. Понеже, застанали неподвижно, те бяха за нас бавната вегетация на болестта. И пещ и аламбик на разложението. Те бяха за нас единствено места за разминаване, арени за двубой и обиталища на злото. Но какво очаквахте? Нищо. Понеже човек не очаква затворен в себе си, а очаква, освен от себе си и от някой друг. И колкото по-неразвит е езикът ти, толкова по-груби са отношенията ти с хората, толкова по-малко можеш да познаеш очакването и скуката.

Но какво ли биха могли да очакват от нас тези хора, съвършено откъснати от човешкия род? Не очаквах нищо.

— Погледни — каза баща ми. — Той вече не може дори да се прозява. Отказал се е даже и от скуката, която е очакване на хората.

XXVII

И тъй първо ми се откри, че те бяха нещастни. Нощта заприлича на кораб, където Бог отново затваря пасажерите без капитан. И ме осени мисълта да отделя хората. Имах желание да проумея щастието.

Наредих да ударят камбаните. „Елате тук, вие, преливащите от щастие.“ Защото щастието се усеща като плод, преливащ от сладост. И видях жена, която притискаше с две ръце гърдта си, наведена напред, сякаш препълнена догоре. И тогава те застанаха от дясната ми страна. „Елате тук, нещастни“, казах. И наредих да ударят камбаните за тях. „Елате от лявата ми страна“, казах им. И когато вече добре ги бях отделил, се мъчех да проумея. И се питах: „Откъде идва злото?“

Изобщо не вярвам в аритметиката. Нито покрусата, нито радостта се умножават. И ако сред моя народ един-единствен страда, страданието му е голямо колкото това на цял народ. И същевременно е лошо, че той не се жертвува, за да служи на народа.

Така е и с радостта. И когато дъщерята на царицата вдига сватба, ето че целият народ танцува. Това е дървото, което се отрупва в цвят. А аз съдя за дървото по върха му.

XXVIII

Безпределна ми се видя самотата ми. Мълчание и бавност жадувах за моя народ. И това отдръпване дълбоко в душата ми, и това отегчение навръх планината — изпивах ги до последните горчиви глътки. Долу в ниското съзрях вечерните светлини на града. Могъщ зов, който градът излъчва, докато всички се приберат, всички се затворят, всички се досегнат един друг. Във всеки угасващ прозорец виждах как един след друг се затварят, познавайки любовта им. После отегчението им. Освен ако любовта не се заменя за нещо по-голямо от любовта.

А последните светещи прозорци показваха болните. Имаше двама или трима болни от рак като запалени вощеници. После тая звезда ей там на оня, който навярно продължава да се бори с творението, понеже не може да заспи, ако не е свързал своя сноп. После още няколко прозореца в извънмерно очакване и безнадеждност. Тъй като Бог прибра дневната си реколта и има такива, които вече никога няма да се завърнат.

Тъй че имаше неколцина, подобни на часовои, застанали с лице към нощта, сякаш с лице към морето. „Ето ги, казвах си, наблюдателите на живота, изправени с лице към непрогледното море. В авангард. Ние сме неколцина бдящи над хората, на които звездите дължат отговор. Ние сме неколцина будни, избрали Бога. Измежду уседналите ние сме неколцина, понесли бремето на града, тежко шибани от ледения вятър, спуснал се като студена наметка от звездите.

Капитани, спътници мои, тежка ще е настъпващата нощ. Понеже останалите, които спят, не знаят, че животът е само промени, вътрешни пукания на кедъра и болезнено преображение. Ние сме неколцина, носещи заради тях това бреме, ние сме неколцина на границите, тези, които, изгаряни от болката, гребат бавно към изгрева, тези, които очакват, сякаш застанали на вахта, отговора на техните въпроси, тези, които още хранят надежда за завръщането на съпругата...”

Ала тогава ми се откри същата граница, която отделя безпокойството от пламенното усърдие. Тъй като безпокойство и усърдие съжителствуват у едни и същи хора. И двете са чувства, свързани с широтата и пространството.

„Единствено неспокойните и усърдните бдят с мене, казах си. Нека другите спят. Онези, които са творили през деня и които нямат призвание да остават в авангарда...“

При все това градът през тази нощ беше отсрочил съня си заради един мъж, който призори трябваше да изкупи някакво престъпление. Защото казваха, че е невинен. И обикаляха патрули, които имаха задача да попречат на струпването на тълпата, тъй като нещо теглеше хората извън домовете и ги караше да се събират.

„Страданието на един-единствен разпалва този пожар. Затворен в килията, него го размахват като главня над главите на всички.“

Изпитах потребност да го видя. И поех към тъмницата. Забелязах черните квадратни очертания, изрязани върху звездите. Стражите ми отвориха вратите, които бавно се завъртяха около пантите си. Зидовете ми се сториха необичайно дебели, решетки предпазваха прозорците. Там, по дължината на коридорите и в двора също имаше черни патрули, които сновяха или се надигаха като нощни животни, щом минех покрай тях... И този мирис на спарено и дълбокото ехо на подземие, когато изпуснеш ключ или крачиш по плочите. И си мислех: „Човекът трябва да е опасен, за да е необходимо той — тъй слаб, с толкова уязвима плът, която един гвоздей може да лиши от живот — да бъде премазан под цяла грамада!“

И всички стъпки, които чувах, премазваха корема му. И всички тези зидове, всички тайни входове, всички тези подпори на стени тежаха върху му. „Той е душата на затвора, казвах си, мислейки за него. Той е смисълът, центърът и истината на затвора. И при все това какво показва от себе си, освен купчина дрипи, легнал напреко на решетките и може би дори заспал и дишащ лошо. Такъв, какъвто е, той е маята на един град. И обръщайки се от една стена към друга, причинява това земетресение.“

Отвориха ми шпионката и надникнах. Знаех, че тук имаше нещо за проумяване. И го видях.

И си мислех: „Той навярно няма в какво да се упрекне, освен в любов към хората. Но оня, който гради дом, придава някаква форма на

дома си. И естествено всяка форма може да е желана. Ала не всичките заедно. В противен случай няма дом.

Едно изтръгнато от камъка лице съдържа всички лица, които си отхвърлил. Всички могат да бъдат хубави. Ала не всички заедно. Несъмнено неговата мечта беше хубава.

Ние — той и аз — сме на хребета на планината. Той и аз, сами. Тази нощ ние сме на хребета на света. Срещаме се отново и се свързваме един с друг. Защото на тази височина нищо не ни разделя. Той желае справедливост като мен. И въпреки това ще умре...“

Страдах в сърцето си.

Но за да се превърне едно желание в дело, за да прелее силата на дървото в клонка, за да стане жената майка, трябва да се направи избор. Тъкмо от несправедливостта на избора се ражда животът. Понеже тази жена, която беше хубава, хиляди я обичаха. И за да бъде себе си, тя ги хвърли в отчаяние. Винаги е несправедливо това, което е.

Разбрах, че всеки творчески акт е жесток.

Притворих вратата и поех по коридорите. Изпълнен бях с почит и обич: „Какъв смисъл да го оставиш да живее в робство, когато извисяването му е неговата гордост?“ И се разминавах с патрулите, с тъмничарите, с ранобудните метачи. И всички те обслужвах своя затворник. И тежките зидове пазеха своя затворник, както порутените развалини придобиват смисъл заради заровеното под тях съкровище. Още веднъж се обърнах към затвора с кулата му във формата на запратена към звездите корона — пътуващ кораб, понесъл своя товар, изцяло предназначен да служи — и си казвах: „Кой го отнася?“ После, когато бях вече далеч, морен в нощта, тази паст на барутен погреб...

Размишлявах за хората от града. „Сигурно ще го оплакват, мислех си. Но и това е добре — да поплачат.“

Защото размислях над песните, вълненията и бляновете на моя народ. „Ще го погребат. Но човек не се погребва, мислех си. Това, което заравяш в земята, е семе. Аз нямам никаква власт над живота и един ден той ще се окаже прав. Окачвам го на въже. Но ще чуя да възпяват смъртта му. И този зов ще отекне в оня, който иска да примири разединените. Но кого ще помиря аз?“

Имам потребност да се задълбоча в една йерархия, ала не и в някоя друга в същия момент. Не трябва да смесвам блаженството със смъртта. Стремя се към блаженството, но не бива да отричам

противоречията. Трябва да ги приемам. Добро или зло — изпитвам ужас от смесването им, което дава сироп за слабите и ги кастрира — но аз трябва да се извися от това, че приемам своя враг.“

XXIX

Размишлявах пред маската на танцърката. Изражение на непокорство, неотстъпчивост и умора. И си казах: „Ето че през славното време на империята това беше маска. А днес е само капак на празен съд. Вече няма въодушевление у човека. Вече няма несправедливост. Никой вече не страда за своята кауза. А какво е една кауза, ако не те кара да страдаш?

Той е искал да постигне нещо. Постигнал го е. Това ли е щастието за него сега? Щастието беше пътят за постигане на желаното. Погледнете разцъфналото растение. Нима е щастливо, че е разцъфнало? Не, просто е завършено. И вече няма какво друго да желае, освен смъртта. Понеже познавам желанието. Жаждата за работа. Вкусът на успеха. После почивката. Но никой не живее от почивката, тя не може да те подхрани. Не трябва да бъркаме почивката с целта. Този тук е бягал по-бързо. И е спечелил. Ала не би съумял да живее от спечеления етап. Нито другият, влюбен в морето — от единствената победена от него буря. Бурята, която побеждава, е само едно движение по време на плуването. То извиква друго движение. И удоволствието да се отрупаш в цвят, да победиш бурята, да съградиш храма, се различава от удоволствието да притежаваш цветя, укротена буря, издигнат храм. Илюзия е надеждата да им се наслаждаваш, служейки на нещо, което преди си осъждаш, надежда, че ти, воинът, ще извлечеш радост от радостите на уседналите. Но все пак привидно воинът воюва, за да придобие онова, което подхранва уседналия, ала няма право да бъде разочарован, ако после сам стане уседнал, понеже отчаянието на човека, повярвал, че удовлетворението вечно бяга пред желанието, е фалшиво. Защото тогава той греши спрямо предмета на желанието. Вечно преследваното от теб, казваш, вечно се отдалечава... Все едно дървото да се оплаква: «Отрупах се в цвят и ето че той се превръща в семчица, семката става дърво и дървото пак цъфти...» Така ти победи бурята и твоята буря се превърна в почивка, но почивката ти е само подготовка за буря. Казвам ти: не съществува божие

всеопрощение, способно да ти спести самоосъществяването. Ти би искал да бъдеш: ще пребъдеш единствено в Бога. Той ще те прибере в хамбара, когато бавно се само постигнеш и придобиеш облик чрез делата си, защото, виждаш ли, на човека му трябва много време, за да се роди.

Така, повярвали в притежанието и постигнатото, спрели на пътя, за да се наслаждават, както казват, на запасите си, те се бяха изчерпали. Защото няма запаси. Знам го — аз, който тъй дълго съм попадал в капана на нежни създания, осъзнал, че мога да завладее жената, оформена и разхубавена със свършени благовонни масла в чужда страна. И наричах «любов» това замайване. Струваше ми се, че ще умра от жажда, ако не я постигна.

Тогава годежът ставаше повод за шумни празненства, обагрени за целия народ с религията на любовта. Сипеха се кошници цветя, разнасяха се благоухания и горяха диаманти, които бяха стрували човешка пот, страдание и кръв, родени от тълпата като капката парфюм, получена от пълни коли цветя, и без много да разбира, всеки се стремеше да хвърли всички сили в любовта. Но ето я застанала на моята тераса — нежна пленница с развети от вятъра воали. И аз — мъжът, и аз — воинът завоевател, най-сетне държащ наградата за своята борба. И внезапно, лице в лице с нея, не знаех какво да правя...

«Гълъбице моя, заговорих, яребице, газелата ми дългонога...», понеже в думите, които измислях, се мъчех да я уловя, нея, неуловимата! Разтопена като сняг. Очакваният от мен дар не беше нищо. И виках: «Къде си?» Тъй като не я достигах. «Къде е границата?» И усещах как се превръщам в кула и крепост. А в града пламтяха празничните огньове в прослава на любовта. Сам в своята ужасяваща пустиня, аз я гледах — разсъблечена и спяща. «Объркал съм пляката, объркал съм се в моя бяг. Тя бягаше тъй бързо и аз я спрях, за да я задържа... Ала веднъж уловена, нея вече я нямаше...» Но разбирах и собствената си грешка. То беше заради устремния бяг и бях луд като оня, който напълнил стомната си и я затворил в долапа, защото обичал ромона на изворна вода...

Но ако не те докосна, аз те съграждам като храм. И те съзиждам в светлината. И мълчанието ти обгръща полята. Мога да те обичам отвъд мен и теб. И съчинявам химни в прослава на твоето царство. И се притварят очите ти, клепки на света. И те държа в прегръдките си

морна като град. Ти си само една стъпка от моето възлизане към Бога. Създадена да изгориш, да утолиш, но не и да задържиш... И ето че скоро дворецът избухва в плач и целият град се посипва с пепел, защото взех хиляда въоръжени мъже и преминах портите на града в посока към пустинята, неудовлетворен и измъчен.“

„Казах ти, болката на един-единствен струва колкото болката на света. И любовта на една жена, колкото и глупава да е тя, уравновесява Млечния път и звездите му. Притискам те в прегръдките си като извивката на моя кораб. Сякаш навлизам в открито море: опасно рамо на любовта...“

Така опознах границите на властта си. Самите граници я изразяваха, тъй като обичам това, което оказва съпротива. Дървото, човекът е този, който се съпротивлява. Затова сравнявах с капаци на празни ковчезета тези барелефи на своенравни танцьорки, които бяха маски, когато под тях се криеха непокорство, душевно раздвижване и поезия, дъщеря на споровете. Обичам човека, изразяващ себе си чрез съпротива, оня, който се затваря и мълчи, оня, който запазва твърдостта си, заключил уста по време на мъченията, оня, който устоява на мъченията и на любовта. Оня, който е несправедлив и предпочита въобще да не обича. Ти, подобна на опасна кула, непревземаема завинаги...

Ненавиждам леснината. Няма човек, ако той не се противопоставя. Има мравуняк, където не се вписва Бог. Човек без мая. И ето чудото, което ми се яви в моя затвор. По-силен от теб, от мен, от всички нас, от моите тъмничари, подвижни мостове и крепостни стени. Ето загадката, която ме измъчваше, както при любовта, когато я държах гола, покорена. Познавам величието на човека, но и неговата дребнавост, понеже той е велик във вярата си, а не в горделивостта на бунта си.

XXX

Яви ми се, че човекът не е достоен за внимание не само ако е неспособен за саможертва, да устоява на изкушенията и да приема смъртта — защото тогава той вече няма форма, — но и ако, разтворен в масата, управляван от масата, се подчинява на нейните закони. Така е и при глигана, при слона единак или при човека навръх планината, и масата трябва да позволи на всеки да запази мълчание и да не го изтръгва от него поради злоба към онова, което наподобява кедъра, когато той се извиси над планината.

Оня, който идва при мен, въоръжен със своя език, за да проумее и изрази човека в рамките на логично изложение, ми прилича на детето, настанило се в подножието на Атлас с кофичка и лопатка с намерение да грабне планината и да я премести другаде. Човекът е това, което е, а не онова, което може да се изрази. Естествено, целта на всяко съзнание е да изразява съществуващото, но изразяването е трудно дело, бавно и лъкатушно — и грешим, мислейки, че нещо не съществува, щом не можем да го изкажем. Защото „изказвам“ и „проумявам“ имат един и същ смисъл. Ала до днес се научих да проумявам малка част от човека. Всъщност, каквото съм проумял един ден, е съществувало и преди, и е самозаблуда да си въобразявам, че онова, което не мога да изразя у човека, не е достойно за внимание. Също така аз не изразявам планината, а я обозначавам. Но бъркам обозначаването с проумяването. Обозначавам за оня, който вече знае какво представлява тя, но в случай, че не знае, как бих могъл да му създам представа за тази грамада с нейните пропасти с търкалящи се камъни, с обрасли в лавандула подножия и назъбени върхове сред звездите?

И зная, че тя не е разрушена крепост или лодка без посока, чието въже можеш да отвържеш от желязната халка, за да я тласнеш накъдето поискаш, а чудодейно битие със свои собствени закони за вътрешната си гравитация и мълчания, по-величествени от мълчанието на звездната машинария.

Така стигнах до съществения за мене спор заслужават ли възхищение подчиненият в йерархията и непреклонният човек, който отстоява себе си. Съумяхах да схвана проблема, но не и да го формулирам. Мислех за хората, които се подчиняват на най-сурова дисциплина и по мой знак приемат смъртта, същите тези, намагнитени от моята вяра, но тъй добре закалени от дисциплината, че мога да ги ругая в лицето и да ги направя послушни като деца, ала изпратени наслуки и хвърлени в бой срещу други, показват стоманена твърдост, величав гняв и кураж пред смъртта.

Разбрах, че в същия човек има две страни. И че оня, който буди възхищението ни както несломимото зрънце или пък неподвластната жена, сякаш отсъстваща в прегръдките ми като кораб в открито море, оня, който не се пазари и не се спогажда с цената на компромиси, нито изоставя част от себе си поради хитрост, алчност или пресищане, оня, когото мога да смажа под воденичен камък, без да изтръгна маслото на тайната, тъй като носи в сърцето си твърда маслинена костилка и по моему нито тълпата, нито тиранът могат да го принудят, понеже е превърнал в диамант сърцето си, у този човек винаги съм откривал и друго лице. Подчинен, дисциплиниран, изпълнен с уважение, с вяра и с доверие, мъдър потомък на духовна раса и носител на нейните добродетели...

А така наречените „свободни“, които, безпощадно самотни, решаваха само за себе си, поради липса на вятър в платната им изобщо не бяха направлявани и тяхната съпротива се свеждаше до нелогични капризи.

Но аз поради неприязънта си към този добитък и човека, оголен от собствена същност и лишен от духовна родина, нито като предводител, нито като господар съм обичал да кастрирам народа си и да го превръщам в слепи и покорни мравки, аз разбрах, че чрез моята принуда мога и съм длъжен да му вливам живот, вместо да го погубвам. И че кротостта му в моята църква, покорството му и помощта към другия не са качества на незаконно дете, понеже само то може да ми служи за крайъгълен камък на границите на империята ми. Тъй като човек няма за какво да се надява на себе си, а единствено на чудодейното съучастие на единия чрез другия...

Но човекът, смазан под тежестта на крепостните стени и охраняван от часовоите, когото можех да разпъна на кръст, без

публично да се отрече от вярата си, а пресата на палачите ми би изтръгнала само презрителен смях, такъв човек би бил преценяван погрешно, ако в негово лице виждах само нечувствителност. Тъй като черпи силата си от друга религия и крие в себе си друга страна, изтъкана от нежност. Друг негов образ: на човек, който сяда и слуша с чиста усмивка, положил ръце на коленете си — и се явява гръд, и той засуква от нейното мляко. Така е и с жената, която държа като пленница в кулата си, крачеща надлъж и нашир в клетката на хоризонта — тя не може да бъде нито насилена, нито покорена и не ще промълви любовните думи, за които я молиш. Просто тя произхожда от друга страна, от друг пожар, от далечно племе и е преизпълнена със своята религия. И ако не приеме нашата вяра, не бих успял да я достигна.

Ненавиждам хората без собствен облик. Кучешка порода, която мисли, че е свободна, защото е свободна да мени мнението си, да се отрича (а как биха разбрали, че се отричат, щом са съдии на самите себе си?). Защото тя е свободна да мами, да престъпва клетвите си, да се отрича от вярата си, но ако са гладни, аз ги карам да променят мнението си, посочвайки им кошарата.

Така премина нощта на годежа и на осъдения на смърт. И усетих съществуването. Съхранявайте формата си, бъдете неизменни като вълнореза, почерпеното отвън преобразявайте в своя същност по примера на кедъра. Аз съм рамката, арматурата и творческият акт, от който се раждате, сега е потребно — като грамадното дърво, развиващо своите клони, а не чуждите, своите иглички и листа, а не чуждите — да растете и да се вкоренявате здраво в земята.

Но ще назова „измет“ всички живеещи от чужди жестове, хамелеонски приели техния цвят, присламчени там, откъдето падат подаръци, вкусващи овациите и оглеждащи се в огледалото на тълпите: защото у тях няма нищо, те не обграждат подобно на цитадела свои съкровища и не предават паролата си от поколение на поколение, а оставят децата си да растат, без да им придават облик. И те растат като гъби по света.

XXXI

Дойдоха хора да ми говорят за удобството и аз си спомних за моята войска. Зная колко усилия полагаме за уравновесяването на живота, макар животът да отсъства там, където е постигнато равновесие.

Затова обичах войната, която се стреми към мира, с нейния прохладен и миролюбив пясък, с нейния населен с усойници пясък, с неприкосновените ѝ места и прикрития. И много съм размишлявал за децата, които в игрите си преобразяват бели камъчета: „Ето армия в поход, казват те, а там — стада“, но богатството, скрито в сърцето им, остава непознато за минувача, видял само камъчета. Богат по сърце е човекът, който се вдига още призори и под мразовитото слънце потъва в ритуалните обливания със студена вода, после се стопля в светлината на първите часове на деня. Или оня, който просто отива до кладенеца, когато е жаден, и изтегля сам скърцащата верига, повдига тежката кофа на стубела и така познава песента на водата и пронизителния ѝ съпровод. Жаждата му е преизпълнила със значение походката му, ръцете му очите му и нещо в това упътване на жадния човек към кладенеца ми напомня поема, докато другите правят знак на роба, робът поднася кофата към устните им и те не познават песента. Тяхното удобство е само отсъствие: неговярвали в страданието, и радостта ги е отминала.

Същото съм забелязал у слушателя на музика, чужд на потребността да вникне в нея. Сякаш излегнат на носилка, той се оставя на музиката да го отнася, без да направи крачка към нея, отказал се от плода заради горчивата му кора. Но аз казвам: няма плод, ако няма кора. И вие бъркате щастието с вашето собствено отсъствие. Понеже богатият вече не е там, за да черпи от богатствата си, такива богатства са безплодни. И никакъв пейзаж не се открива от върха на планината, ако никой не изкачи склона, понеже този пейзаж не е зрелище, а преодоляване. И ако някой те занесе там горе на носилката, виждаш само разположението на повече или по-малко безинтересни

неща, но как би им придал плътност, влагайки своята същност? За оня, който със задоволство скръства ръце на гърдите си, пейзажът е изтъкан от дишане и разпускане на мускулите след усилието, от синкавия вечерен здрач; той също е радост от постигнатия ред, тъй като всяка негова стъпка по мъничко е нареждала тези големи реки, нагласявала тези върхове, отмествала този пясъчник от селото. Пейзажът се ражда от него и тук аз откривам радостта на детето, което, редейки камъчета, е построило град и възхитено от творението си, го изпълва със своята същност. Ала кое дете щеше да е щастливо да гледа купчина камъни — гледка без усилие?

Виждам съм хора, изстрадали жаждата, жажда — ревност към водата, по-тежка от болест, понеже тялото знае своя лек и го жадува, както жадува жената, и вижда насън как другите пият. Както вижда насън как жената се усмихва на другите. Нищо няма смисъл, ако не вложи в него своя дух и своето тяло. Няма приключение, ако не взема участие в него. Когато наблюдават Млечния път през нощите на своите научни изследвания, моите звездобройци откриват там великата книга с великолепно пукащи при обръщане страници и благоговейт пред Бога, преизпълнил света с тъй пронизваща сърцето същина.

Казвам ви: имате правото да избягвате едно усилие единствено в името на друго усилие, защото трябва да се извисите.

XXXII

Тази година умря владетелят, царувал на изток от моята империя. Този, с когото сурово бях воювал, за да осъзная след толкова битки, че съм загубил зида, на който съм се опирал. Още си припомням нашите срещи. В пустинята издигаха пурпурна шатра и я оставяха празна, а ние двамата влизахме под тази шатра, докато войските ни се държаха настрана, понеже е лошо да смесваме хората си. Тълпата живее само с корема си. И всяка позлата се рони на люспи. Така те ни гледаха ревниво, опрени на залога на своите оръжия, без ни най-малко да се размекват от някакво евтино разнежване. Имаше право баща ми, като казваше: „Не трябва да срещаш човека на повърхността му, а на седмия етаж на душата му, на сърцето му, на духа му. В противен случай, докато се търсите в най-низшите си чувства, ненужно ще пролеете кръв.“

Бях проумял това и стигнах до него — открих го оголен и зазидан зад тройна крепостна стена от самота. Един срещу друг, ние сядяхме на пясъка. Не знам кой от двамата тогава, той или аз, беше помогъщият. Но сред тази свещена самота могъществото се превръщаше в мярка. Тъй като жестовете ни разтърсваха света, ние добре ги премервахме. Тогава спорехме за пасищата. „Имам двадесет и пет хиляди глави добитък, казваше той, който измира. В твоите земи валя.“ Ала не можех да позволя те да донесат чуждоземните си обичаи и съмнението, което посява разложение. Как да приема в земите си тези пастири, дошли от друга вселена? И му отговарях: „Имам двадесет и пет хиляди невръстни, които трябва да научат своите молитви, а не чуждите, защото в противен случай няма да имат форма...“ И оръжията решаваха спора между нашите народи. Приличахме на два прилива, които прииждат и се отдръпват. И когато никой не напредваше, макар с цялата си тежест да натежавахме един срещу друг, бяхме стигнали апогея си, понеже всеки бе закалил неприятеля си чрез поражението. „Ти ме победи, от това станах по-силен.“

Не става дума за това, че презирах достолепието му. Нито висящите градини в столицата му. Нито благоуханията на търговците му. Нито фините накити на златарите му. Нито големите му бентове за водите. Нискостоящият човек открива презрението, тъй като неговата истина изключва другите. Но ние, които знаем, че истините съществуват съвместно, не мислехме, че се принизяваме, като признаваме истината на другия, макар тя да беше грешка за нас. Ябълката, доколкото зная, не презира лозата, нито палмата презира кедъра. Но всеки укрепва покрай най-силния и се пази да не преплитат корените си. И съхранява своята форма и същина, където е скрито неоченимо богатство, то трябва да се спаси от израждане.

— Истинската замяна — ми казваше той — е ковчежето с благоухания, или зърното, или този подарък от жълт кедър, който изпълва дома ти с аромата на моя дом. Или бойният ми вик, стигнал от планините ми до тебе. Или може би някой пратеник, ако дълго е бил възпитаван, формиран и закаляван, който те отхвърля и едновременно те приема. Понеже той те отхвърля в низшите ти етажи. Ала отново те открива там, където човек бива почитан, като се издигнеш над ненавистта му. Единственото уважение, което има цена, е уважението от неприятел. А уважението на приятелите струва само ако те надмогнат признателността, благодарностите си и всички низши чувства. Умреш ли за приятеля си, аз ти забранявам да се разнежваш...

Така че бих излъгал, ако кажех, че в негово лице имам приятел. При все това ние се срещаме с дълбока радост, ала точно тук думите излизат от употреба поради човешката недодяланост. Радостта не беше за него, а за Бога. Той беше един път към Бога. Срещите ни бяха като камък, поддържащ свод. И ние нямахме какво да си кажем.

Да ми прости Бог, че плаках, когато умря.

Добре познавах несъвършенството на моята нищета. „Щом плача, казвах си, значи още не съм достатъчно чист.“ И си представях как, връщайки се нощем от някоя област, той би посрещнал новината за смъртта ми. Би съзерцавал това голямо преобръщане на света със същия поглед, както и здрача. Или както давящият се, когато светът се променя под спящото огледало на водите. „Господи, би заговорил той на своя Бог, настава нощ и настава ден според твоята воля. Ала какво е изгубено от този свързан сноп, от тази отминала епоха? Аз живях.“ И ето че той би ме обгърнал в неизразимото си мълчание. Но аз още не

бях достатъчно чист и преизпълнен с вкуса на вечността. И като жените изпитвах онази повърхностна меланхолия, когато под вечерния вятър вехнеха розите от живите ми градини. Защото аз самият вехна в розите си. И усещам как умирам в тях.

През дългия си живот бях погребал капитаните си, бях свалил министрите си, бях изгубил жените си. Сто мои образа бях оставил зад гърба си като захвърлени змийски кожи. Но все пак, както се връща слънцето, което е мярка и махало на деня, или лятото, което отмерва люшкането на годината, от среща на среща, от спогодба до нова спогодба, моите воини издигаха празната шатра сред пустинята. И ние влизахме в нея. Така се установи този тържествен ритуал и тази пергаментова усмивка, и това спокойствие пред смъртта. И мълчанието, извиращо не от човека, а от Бога.

Но ето че оставах сам, единствено отговорен за цялото ми минало, без свидетел, който би обхванал с поглед живота ми. Всички постъпки, които не считах за нужно да обяснявам пред народа си, ала той, съседът от изток, ги беше прозрял, всички съкровени вълнения, които съвсем не съм излагал на показ, но той ги бе доловил в мълчанието си. Всички смазващи отговорности, за които никой не знае, понеже е добре да вярват в самовластията ми, ала той, съседът от изток, ги беше претеглил, без да влага съчувствие, тъй като стоеше високо над и отвъд това чувство и преценяваше различно от мен; и ето че той бе заспал посред пурпурен пясък, притеглил като достоен за него покров пясъка над себе си, ето че бе замлъкнал, ето че бе загатнал тази меланхолична, преизпълнена с Бога усмивка, която приема, че е завързала снопа, с притворени над скътаните запаси очи. О! — колко егоизъм имаше в моя смут! Толкова слаб, аз отдавах значение на някаква траектория на съдбата си, каквато тя изобщо няма, измервайки империята със себе си, вместо да се разтвори в империята, и откривах, че като пътуване моят личен живот беше стигнал до този хребет.

Тази нощ в моя град познах вододела на реките спускайки се по един склон, след като бавно бях изкачил отсрещния, и за пръв път не разпознавах никого, изведнъж почувствувах се старец, лишен от близки лица, безразличен на всички, понеже вече на себе си бях станал безразличен, изоставил на отсрещния склон всичките си капитани, всичките си жени, всичките си неприятели и навярно своя единствен

приятел — самотен занапред в един свят, обитаван от вече чужди племена.

Но в този момент успях да се овладея. „Разчупих последната си обвивка, помислих си, и може би съм се пречистил. Изобщо не бях извисен, затова се самоанализирах. Размеквах се и ми бе изпратено изпитание. Сърцето ми бе преизпълнено с низши чувства. Но аз ще положа своя мъртъв приятел в неговото величие и няма да го оплаквам. Просто той щеше да пребъде. И пясъкът ще ми изглежда по-богат, понеже често го бях виждал да се усмива сред широтата на тази пустиня. И към усмивката на всички хора за мен ще се добави необикновената му усмивка. Тази необикновена усмивка ще обогати всички усмивки. Аз ще виждам у човека първоначалната несъвършена форма, която никой каменоделец не е успял да изтръгне от своя необработен каменен блок, но чрез този необработен каменен блок по-добре ще опозная човешкото лице, понеже ще съм гледал един човек право в очите.

Отново се спускам от планината: не се страхувайте — народе мой, аз свързах нишката. Беше лошо, че имах потребност от един човек. Ръката, която ме изцери и възвърна целостта ми, се стопи, но шевът остана. Спускам се от планината и срещам агнета и овце. Милвам ги. Аз съм сам на света пред Бога, ала милвайки тези агънца, които отприщват изворите на сърцето — не това агне, а чрез него човешката беззащитност, — пак се връщам при вас.“

Колкото до другия, аз го положих и той никога по-добре не е царувал. Положих го в смъртта. И всяка година издигат шатра в пустинята, докато народът ми се моли. Войските ми натежават върху оръжията си, пушките са заредени, конници обикалят като полицаи в пустинята и отсичат главата на оня, който дръзва да се появи в местността. И крача сам. И повдигам платнището на шатрата, влизам и сядам. И мълчание обгръща света.

XXXIII

И сега, когато ме мъчи тъпата болка в бъбреците, която лекарите ми не знаят как да лекуват, сега, когато съм като дърво в гората под брадвата на дърваря и Бог скоро ще ме повали на свой ред като порутена кула, сега, когато не се събуждам вече с отпочинали мускули и въздушен полет на мисълта, както на двадесет години, намерих утеха в това да не страдам от тези предвестници, разпръснати из моето тяло, и да не се поддавам на болките, които са затворени в мен, лични и незначителни, и историците на империята едва ли ще им отделят и три реда в хрониките си, понеже е без значение дали зъбът ми се клати и ще го извадят, и би било жалко от моя страна да очаквам и най-малкото съчувствие. Напротив, гняв ме обзема, щом си помисля за тях. Тези пропусквания на кората са от съсъда, не от съдържанието. Разказват ми, че когато бил поразен от парализа и едната му страна изстинала и се вдървила, а той влачел със себе си този вече неспособен да се усмихва сиамски близък, моят съсед от изток не само не изгубил нищо от достойнството си, но и успешно усвоил този труден урок. И на поздравяващите го за силата на духа отговарял презрително, че са сгрешили по отношение на личността му и по-добре да запазят подобен род почитания за градските дюкянджии. Понеже владетел, който не владее първо собственото си тяло, е просто жалък узурпатор. При мен не става дума за упадък, а за чудесна радост да се почувствувам днес малко по-освободен!

Ах, човешка старост! Несъмнено не виждам нищо познато по другия склон на планината ми. Сърцето ми е препълнено с моя мъртъв приятел. И с пресушени от траур очи внимателно се вирам в селата, в очакване като прилива да бъда притеглен обратно от любовта.

XXXIV

Отново наблюдавах този град, който просветваше в здрача. Бели очертания, понякога със синкав оттенък, с гроздовете светлини, осветяващи едно по едно жилищата отвътре. И разположението на улиците му. И начеващото му мълчание, защото го обхващаше мълчанието, което лъха от подводните скали. И както съзерцавах рисунъка на улиците и площадите и тук и там тези храмове, подобни на хранилища за духа, заобиколени с тъмната наметка на хълма, яви ми се образът на изсъхнало растение с прерязани корени въпреки пълнежа му от плът. Яви ми се образът на празните хранилища. Там вече нямаше едно живо същество, у което всяка част откликва на другата, нямаше вече едно сърце, свързващо кръвта, за да я доведе до цялата субстанция, нямаше вече една-единствена плът, способна да се весели заедно на празници, способна да сътвори една-единствена песен. Имаше само паразити, настанили се в чуждите черупки, всеки зает със своя собствен затвор, без да влага усилия в някакво общо дело. Вече нямаше град, а обвивка на град, натъпкана с мъртвци, които си мислеха, че живеят. Казвах си: „Ето дърво, което скоро ще изсъхне. Ето плод, който скоро ще изгние. Ето труп на костенурка под корубата ѝ.“ Откри ми се, че градът трябва отново да се изпълни със сокове. Трябва отново да се прикрепят към подхранващото стебло всички негови клонки. Трябва да се напълнят хранилищата и водоемите с техните запаси мълчание. И трябваше това да бъда аз — кой иначе щеше да обича хората?

XXXV

Същото е и с музиката, която слушах. А те не можеха да я разберат. И стигнах до проста дилема: или ги караш да слушат песни, които разбират, и те не напредват, или ги учиш на наука, която разбират, и те не печелят нищо от нея. Или ги затваряш в техните хилядолетни обичаи и в тях няма нищо от дървото, което расте и връзва плодове и нови цветове — но има в замяна успокоение в молитвата, мъдрост и сън в Бога, — или, обратното, крачейки към бъдещето, ти ги блъскаш, разстройваш и ги караш да изоставят обичаите си и скоро вече не предвождаш друго, освен стадо емигранти, лишени от родовото си наследство. Армия, която станува, но никога не полага каменните си основи.

Ала всяко изкачване е болезнено. Всяко преображение е страдание. Не мога да вникна в тази музика, ако не съм я изстрадал. Тя несъмнено е плод на страданието ми и аз никак не вярвам на тези, които се радват на натрупаните от другото запаси. Не вярвам, че е достатъчно да потопиш децата в концерта, в поемата и в трактата, за да им дадеш блаженството и великото опиянение на любовта. Тъй като човекът е способност за обич, но и способност за страдание. И за отегчение. И за мрачно, лошо настроение като дъждовното време. И даже онези, които са в състояние да усетят вкуса на поемата, изпитват за кратко радостта от нея, иначе никога нямаше да изглеждат тъжни. Щяха да се затворят в поемата и да ликуват. И човечеството щеше да се затвори в поемата и да ликува, без да се стреми повече да твори. Но човек е така устроен, че да се радва само на онова, което той създава. За да усети вкуса на поемата, потребно му е да се издигне до нея. Ала както разкрилият се от планинския връх пейзаж бързо се износва в сърцето и има смисъл само ако е едно построение на умората, едно разположение на мускулите, и щом си починеш и усетиш жаждата за движение, същият пейзаж ти доява и няма какво повече да ти даде, така е и с поемата, която не е родена от твоето усилие. Дори и чуждата поема може да е плод на твоето усилие, на твоето вътрешно издигане,

докато хранилищата създават само уседнали, загубили качеството си на хора. Аз не разполагам с любов на съхранение: тя е преди всичко упражняване на сърцето ми. Не се учудвам, че толкова много хора не разбират смисъла на имението, на храма, на поемата или на музиката и застанали пред тях, казват: „Какво толкова има тук, освен разхвърляни неща повече или по-малко ценни? И нищо, което заслужава да ме води.“ Тези хора се смятат за разумни, скептични и са изпълнени с ирония, която е присъща не на човека, а на рака. Ала любовта не ти се поднася като подарък от това лице, както и ведрото спокойствие не идва от пейзажа, а от преодоляната от теб височина. От покорената планина. От твоето вселяване в небето.

Така е и с любовта. Илюзия е, че я срещаш — човек се научава да обича. Заблуден е оня, който, опознал чрез кратки трепети вкуса на сърдечните вълнения и закопнял да срещне голямата любов, която за цял живот ще го разпали, се лута из живота и чака някой да го покори, когато поради оскъдния му дух и жалкото преодоляно от него хълмче тя е само лесно завоюване на сърцето му.

Също така човек не си почива в любовта, ако от ден на ден не се променя, както при майчинството. Ала ти искаш да седнеш в твоята гондола и за цял живот да станеш песен на гондолиера. Грешиш. Безсмислено е всичко, което не е издигане или преминаване. Ако се спреш, ще намериш само досада, защото пейзажът няма на какво да те научи. И ще захвърлиш жената, когато ти си този, когото първо трябва да захвърлят.

Затова никога не ми е правел впечатление доводът на неверника или на логика, които казват: „Покажи ми най-напред имението, империята или Бога, защото аз виждам и пипам камъните и материалите и вярвам в камъните и материалите, които съм пипнал.“ Та аз никога не съм твърдял, че го обучавам чрез разкритието на толкова жалка тайна, която да може да се формулира. Както не мога да го пренеса навръх планината, за да открия пред него истината за един пейзаж, който не ще бъде негова победа, нито мога да го накарам да усети тази музика, която не ще е овладял. Той се обръща към мен, за да бъде научен без усилие, както друг търси жената, която ще вложи в него любовта. Това не е в моя власт.

Аз го вземам, затварям го и го измъчвам с учене, тъй като добре знам, че лесното е безплодно поради същата причина. Оценявам

значението на вложения труд по усукването и потта. Затова събирам учителите в моите училища и им казвам: „Не се заблуждавайте. Поверих ви децата на хората не за да претеглям по-късно сумата на знанията им, а за да се порадвам от качеството на тяхното издигане. Никак не ме интересува оня ваш ученик, носен на носилка, който ще е познал хиляда планински върха и ще е наблюдавал оттам хиляда пейзажа, тъй като няма да опознае истински нито един, и после, хиляда пейзажа са само песъчинка в огромния свят. Ще ме интересува този, който ще е упражнявал мускулите си в изкачване, даже на една-единствена планина, и така ще бъде способен да вникне във всички бъдещи пейзажи, и по-добре от другия, вашия псевдоучен — в хилядата зле преподадени пейзажа.

Ако поискам този ученик да се роди за любовта, ще положа у него основите на любовта чрез упражняване на молитви.“

Грешката им идва от това, че виждат как оня, който е упражнявал сърцето си в любовта, открива лицето, което го разпалва. И вярват в качеството на лицето. И че оня, който е овладял поемата, е запален по нея — и вярват в качеството на поемата.

Ала пак ти повтарям: когато казвам „планина“ аз обозначавам планина за тебе, който си се издрал по тръните, сгромолясвал си се в пропастите, потил си се по камъните, брал си цветя, а после си вдишвал с пълни гърди вятъра по хребетите. Обозначавам, но не предавам смисъла. Но казвайки „планина“ на един охранен дюкянджия, не възбуждам никакви чувства в сърцето му.

И не затова, че умира силата на поемата, няма вече поема. И силата на лицето — че няма вече любов. И силата на Бога — че я няма вече в човешкото сърце широтата на орните земи, обгърнати от нощта, където след плуга биха избуяли кедри и цветя.

Наистина се заслушах внимателно в отношенията между хората, в отговорите при споровете и открий заплахите на интелигентността: тя смята, че езикът схваща смисъла. Не чрез езика ще предам това, което е в мен. Няма думи да изразят това, което е в мен. Мога само да го обознача дотолкова, доколкото ти вече го долавяш по други пътища, извън словото. Чрез чудото на любовта, или защото — деца на един и същи бог — с теб си приличаме. В противен случай аз хващам за косите и с мъка тегля навън този потънал дълбоко в мене свят. И наслуки в неловкостта си показвам от него само една

или друга страна, както изричайки „планина“, изразявам добре само височината ѝ. Докато тя е нещо съвсем друго — аз говорех за величието на нощта, когато зъзнеш от студ между звездите.

XXXVI

Когато пишеш на човека, ти натоварваш кораб. Ала малко кораби стигат целта. Те потъват в морето. Малко са фразите, които продължават да отекват в историята. Може би много неща означих, но малко схванах.

И пак същият проблем: много по-важно е да бъдем научени да схващаме, отколкото да обозначаваме. Важно е да бъдем научени да осъществяваме акции за улавяне. Няма значение какво знае този, който ми показваш. Това е валидно за речника. Важно е какъв е. Този тук написа поема и я изпълни с пламенното си усърдие, но се върна с празни ръце от риболов навътре в морето. Нищо не бе уловил в дълбините. Ставаше дума за пролет, но той не я пресътвори у мен така, че да подхрани сърцето ми.

И слушах как логиците, историците и критиците се досещаха, че когато една творба е силна, тази сила се изразява чрез плана, понеже силното се превръща в план. Ако ми се яви някакъв план в моя град, значи градът е намерил своя облик и е завършен. Но планът съвсем не е основал града.

XXXVII

По това време наблюдавах танцьорките, певиците и куртизанките в моя град. Те поръчваха да им изработят сребърни носилки и когато потегляха на разходка, пред тях ходеха емисари, натоварени да известяват тълпата, за да се струпа в шпалир по пътя им. Тогава отстранявах копринения воал от лице то си, щом овациите достатъчно ги бяха изморили и изтръгнали от лек полусън, и благоволявах да отстъпят пред желанието на тълпата, свеждайки белите си лица към нейната любов. Скромно се усмихвах, докато глашатаите усърдно изпълнявах службата си, тъй като вечер ги биеха, ако тълпата изобщо не бе насилила с тираничната си любов скромността на танцьорката.

Те се къпеха във вани от масивно злато и тълпата беше поканена да види как се приготвява млякото за къпането. Сто магарици се оставяха да ги издоят. Прибавяха се благоухания и мляко от цветя, което беше много скъпо, ала тъй дискретно, че вече не издаваше аромат.

Не се възмущавах, понеже в крайна сметка малка част от земите ми беше заета с добиването на този екстракт от цветя и цената му беше нереална. При все това желателно беше някъде да почитат скъпоценния предмет. Важна беше не употребата, а пламенното усърдие. И щом съществуваше, нямаше голямо значение дали ще служи или няма да служи на чара на моите куртизанки.

Винаги когато моите логици начеваха спор, считах, че е въпрос на дисциплина да преценявам земите си по пламенното усърдие, готов да се намеся само ако хората биваха премного заети с позлати и занемарявах хляба, но никога не наказвах заради изработена с мярка позлата, която единствено придаваше благородство на труда, и малко ме вълнуваше съдбата на накитите, тъй като решавах, че най-доброто им предназначение е да украсяват по-скоро разкошни женски коси, отколкото някой глупав паметник. Можеш да кажеш несъмнено, че паметникът е притежание на тълпата, ала една жена, ако е красива,

също може да бъде гледана и нищетата на паметника, даже да е храм за Бога, се изразява в това, че натоварен само да показва пред очите на хората златните си украшения, той не приема нищо от тях. А жената, ако е красива, изисква даровете и жертвите и те опиянява чрез онова, което ти ѝ даваш. Не с това, което тя ти дава.

И тъй, те се къпеха в мляко от цветя. И най-малкото се превръщаха в символи на красотата. После се хранеха с редки и скучни ястия и умираха от някоя рибена кост, заседнала в гърлото. И притежаваха перли, които губеха. Никак не се възмущавах от загубата на перлите, понеже е хубаво перлите да са ефимерни. После слушаха разказвачите и губеха сваят, а докато падаха в несваят, не забравяха да изберат за падането си възглавница, която прелестно хармонираше с цветовете на шарфа им.

От време на време те си позволяваха лукса да се влюбят. Продаваха перлите си заради някой млад воин, когото развеждаха из града и желяеха да е най-хубавият от всички, най-блестящият, най-стройният, най-мъжественият...

И наивният воин най-често беше пиян от признателност, убеден, че получава нещо, докато в действителност им служеше да задоволят суетата си и да вдигат врява.

XXXVIII

Дойде тази, която люто нареждаше:

— Той е разбойник — крещеше тя, — опетнен човек, прогнил, опозорен. Той е крастата на земята. Безчестен и безсъвестен лъжец...

— Иди се измий — отговорих ѝ. — Ти се омърси.

Дойде друга, която крещеше срещу несправедливостта и клеветата.

Не се мъчи да накараш хората да разберат постъпките ти. Никога няма да ги проумеят и тук няма несправедливост. Понеже справедливостта се стреми към една химера, която съдържа своята противоположност. Виждах си моите капитани в пустинята — колко са благородни, благородни и бедни обгорени от жаждата. Свити на кълбо върху пясъка те спят приютени от великата нощ на империята. Бдителни, винаги нащрек, готови да грабнат оръжие при най-лекия шум. Те бяха откликнали на желанието на баща ми: „Нека се вдигнат готовите да умрат, свързали цялото си богатство във вързоп на рамо. И тези, които са на разположение. И които са верни в битката и щедри по душа. Вдигнете се, ще ви предам ключовете на империята.“ И те застават пред империята, зорки като архангели. Излъчващи друг тип благородство, за разлика от слугите на министрите или самите министри. Но ето че щом ги повикат в столицата, остават назад на угощенията, пристъпват от крак на крак в преддверията и се жалват — те, истински извисените, — че ги третират като роби и ги унижават. „Горчива е участта, казват те, на недооценения...“

А аз им отговарям: „Горчива е участта на оня който е разбран и триумфално понесен, обсипван с благодарности, с почести и богатство. Той скоро се възгордява, изпълнен с просташки претенции, и заменя звездните си нощи за стоки. При това той беше по-богат от другите, по-благороден и прекрасен. И защо този, който царуваше в самотата си, се подчинява на мнението на уседналите? Старият дърводелец намира отплатата за своя труд в безупречно гладката дъска. Другият — в качеството на мълчанието в пустинята. Той е създаден, за

да бъде забравен, щом веднъж се прибере. И ако страда от това, значи още не е достатъчно чист. Казвам ти: империята се крепи върху ценността на хората. Оня там е част от империята. И част от ствола на дървото. Ако мечтаеш той да придобие предимствата на продавача и за да му ги предоставиш в замяна, изпратиш продавача в пустинята, почакай няколко години, за да се порадваш на резултатите от труда си. Твоят продавач ще бъде велик господар, преговарящ на равна нога с вятъра, а другият ще се превърне в обикновен дюкянджия.“

Закрилям тези, които са благородни. И тяхната закрила е несправедливостта. Не се възмущавай от думите. Ако ги разстелеш по брега, тези синкави риби с дълги перки ще са несправедливо грозни. Но твоя е грешката: те бяха създадени за подводните сияния. Бяха красиви там, където свършва брегът. И капитаните от пясъците са хубави единствено там, където заглъхва градската врява, подканящите гласове на търговците и суетата. Тъй като няма суета в пустинята.

Нека се утешат. Те отново ще станат царе, ако го пожелаят, понеже аз не ще ги лиша от царството им и не ще им спестя страданието.

Дойде друга жена:

— Аз съм хубава, вярна и послушна съпруга. Живея само за него. Кърпя дрехите и лекувам раните му. Споделям лошите му дни. Но ето че той посвещава времето си на онази, която му се подиграва и го разсипва.

А аз ѝ отговарям:

— Не се заблуждавай така за човека. Кой познава себе си? Вътре в себе си човек върви към истината, но човешкият ум наподобява планинско изкачване. Виждаш хребета, струва ти се, че го достигаш, и откриваш други хребети, други склонове и урви. Кой познава жаждата му? Има хора, които изпитват жажда по шума на реките и за да го чуят, приемат смъртта. Има такива, които изпитват жажда за това една лисичка да се сгуши до рамото им и отиват да я издебнат въпреки неприятеля. Жената, за която говориш, навярно се е родила от него. И затова той носи отговорност за нея. Ти си длъжен да се грижиш за своето творение. Той отива да я търси, за да може тя да го граби. Той отива да я търси, за да може тя да утоли жаждата си. Той не ще получи нежна дума в отплата, но и обидата не ще го накара да се почувствува ощетен. Тук не е въпрос за счетоводство, където една нежна дума

прибавя и една обида отнема от цялото. Той ще получи отплата чрез саможертвата си. И чрез думата, която тя ще изрече и на която той ще я научи. Подобно на завърналия се от пустинята, за когото отливията не могат да бъдат отплата по същата причина, по която и неблагодарностите не могат да го оцелят. Къде виждаш да се говори за придобиване и притежание, когато става въпрос единствено да се само постигнеш, накрая да бъдеш и да умреш в пълния разцвет на своята същност? Кажи си, че отплатата е преди всичко смъртта, която най-сетне дарява покой на кораба. Щастлив е натежнелият от съкровища!

А ти, от какво има да се оплакваш: не знаеш как да се присъединиш към него ли?

Точно тогава проумях брака и това до каква степен се различава той от общността. „Всички те се обръщат един към друг, казах си, с един недоразвит език, който смята, че пренася смисъла, а всъщност едва означава понятия. И ето че всички се заемат да оперират с мерките и теглилките си. Всички те имат право, но имат прекалено много право. Те нямат друго, освен право и следователно грешат. И един за друг си създават образи, които използват като мишени за стрелба.“

Бракът може да ни свързва дори когато пронизвам с нож сърцето ти.

XXXIX

Никога да не се боим от шантаж. Тъй като ако ти заложиш всичко на този незначителен въпрос, скоро би заложил всичко и на друг незначителен въпрос и първият би бил удовлетворен без полза.

Така е и с империята.

Трябва да се самоосъществим, за да проумеем. Това обяснява надменността на вярващия. Той изпитва чувството, че съмнението на другия не значи нищо, понеже другият не „може“ да проумее.

Научи се да различаваш принудата от любовта. Този, който се кълне в мен и очаква да говоря заради самото говорене, не ме интересува. Аз вървя, търсейки сред хората своята светлина. Да пееш в хор е едно. Съвсем друго е да създаваш песента. И кой взема участие в творчеството?

Отново се поставя за разрешаване следната дилема: има творчество само ако всички вземат участие и търсят. Има творчество само когато стволът на дървото е възел на любовта. Но изобщо не става дума за подчиняването на всеки един на всички, а напротив, за направляване на потока жизнени сокове, който изгражда клоните като храм в небето. И тук същата грешка, както и при логиците, които забелязват плана в завършеното изделие и вярват, че той поражда творчеството, докато всъщност то намира своето изражение в плана. Планът е видимото лице. Става дума за подчиняването не на всеки един на всички, а на всеки на творението и всеки принуждава другите да израстват, може би даже като им се противопоставя. А аз ги заставам да създават, понеже ако получават единствено от мене, те обедняват и се опразват от съдържание. Ала аз съм този, който черпи от всички тях, и ето ги извисени поради факта, че притежават като израз това аз, което първо толкова са обогатили. И тъй както поемам в ръце техните агънца, кози, семена и дори стените на домовете им, за да ги направя мои и да ги върна като дар на моята обич, същото е и със светилищата, които те съзиждат...

Ала както свободата не е произвол, така и редът не е липса на свобода. (Ще се върна на въпроса за свободата.)

Ще напиша химн за мълчанието. Ти, мълчание, което вливаш музика в плодовете. Ти, обитателю на избите, на хранилищата и хамбарите. Ти, делва с мед, побрала прилежанието на пчелите. Ти, храна на морето над безпределната му шир.

Ти, мълчание, в което от планинските висоти затварям града. Неговата стихнала гълчава, виковете му и звучността на наковалните му. Преустановени са вече всички тези отгласи в съсъда на нощта. Бдение на Бога над нашата трескава възбуда, наметало на Бога над човешкото гъмжило.

Мълчание на жените, които са само плът, където зрее плодът. Мълчание на жените под неприкосновения запас на натежалите им гърди. Мълчание на жените — мълчание на всички суети на деня и на живота, който е сноп от дни. Мълчание на жените, което е светилище и възобновяване. Мълчание, в което се разиграва към бъдния ден единственото надбягване, водещо нанякъде. Тя чува детето, помръдващо в утробата ѝ. Мълчание — хранилище, където затворих цялото си щастие и кръвта си.

Мълчание на мъжа, който размишлява облакътен и от този момент нататък приема без загуба и прецежда сока на мислите. Мълчание, позволяващо му да трупа познание и незнание, тъй като е добре понякога да не знае. Мълчание, което е отказ от червеите, от паразитите и от вредните треви. Мълчание, закрилящо те в хода на твоите мисли.

Мълчание на самите мисли. Почивка на пчелите, понеже медът е готов и вече трябва да е заровено съкровище. Кое то узрява. Мълчание на мислите, които приготвят крилата си, тъй като е лошо да си неспокоен в ума или в сърцето си.

Мълчание на сърцето. Мълчание на сетивата. Мълчание на думите вътре в тебе, понеже е добре да намираш отново Бога, който е мълчание във вечността. След като всичко е било казано, след като всичко е било сторено.

Мълчание на Бога като съня на пастира, защото няма по-сладък сън, въпреки че агнетата на овцете изглеждат застрашени, когато вече няма ни пастир, ни стадо, понеже кой би различил пастир от стадо под звездите, щом всичко е сън, щом всичко е сън, изтъкан от вълна?

Ах — Господи! — нека един ден, подслонявайки своето творение, да отвориш голямата порта пред бързивата човешка раса и да ги подредиш във вечния обор след свършека на времената и както се отнема треска, да отнемеш смисъла на нашите въпроси.

Тъй като ми беше дадено да разбера, че целият напредък на човека е в това да открие, че един след друг всички негови въпроси нямат смисъл, защото аз се съветвах с моите учени и те не само не са намерили никакви отговори на миналогодишните въпроси — Господи! — но ето че и днес се усмихват сами на себе си, защото истината им се яви като заличаване на въпрос.

Аз, който добре зная, Господи, че мъдростта не е отговор, а изчерпване на изменчивостта на езика, зная го даже за тези, които се обичат и седат с провесени крака на ниския зид пред портокаловата плантация рамо до рамо, знаещи добре, че не са получили отговор на зададените си вчера въпроси. Ала аз познавам любовта и това, че никакъв въпрос вече няма да бъде зададен.

И едно по едно, от противоречие към противоречие, аз напредвам към мълчанието на въпросите и по такъв начин — към блаженството.

О, бързивици! Хората са тъй похабени от питане.

Безумец е, който се надява на отговор от Бога. Ако Той те приеме, ако те изцери, то е като заличи твоите въпроси с десницата Си, както треската. Така е.

Подслонявайки един ден Своето Творение, отвори ни, Господи, двукрилите Си порти и ни въведи там, където вече няма да се отговаря, защото вече няма да съществуват отговори, а блаженство, което е основа на въпросите, и лице, което носи успокоение.

И човекът там ще открие — по-обширен от морските пространства — простора на сладката вода, която е отгатнал, докато е слушал ромона на чешмите, когато, провесил крака, той е сядал до нея, а тя все пак е била само изнемогваща от бяг газела, дишаща с известно усилие.

Мълчание — пристан за кораба. Мълчание в Бога — пристан за всички кораби.

XL

Бог ми изпрати тази, която лъжеше тъй красиво и естествено, с напевна жестокост. И се надвесих над нея, сякаш се скланях над прохладния морски бриз.

— Защо лъжеш? — промълвих.

Тогава тя заплака, изцяло прикрита зад сълзите си. А аз размишлявах над сълзите ѝ:

„Тя плаче, казвах си, защото не ѝ вярват, когато лъже. Тъй като за мен не съществува комедия от страна на хората. Не познавам смисъла на комедията. Разбира се, тази жена искаше да мине за друга. Но не в това е драмата, която ме гнети. Драмата е в нея, която толкова би искала да бъде тази друга. И по-често съм виждал да почитат добродетелта тези, които я наподобяват, отколкото тези, които я притежават и са така естествено добродетелни, както и грозни. А другите тъй силно желяеха да са добродетелни и да са обичани, ала не умееха да се владеят или по-скоро попадаха под чужда власт. И винаги се бунтуваха срещу нея. И лъжеха, за да са красиви.“

Причините за играта със смисъла на думите никога не са истинските причини. Затова няма да ги упрекна в нищо, освен в това, че се изразяват напълно погрешно. И затова замълчавах пред тези лъжи, като не слушах шума на думите в безмълвието на моята обич, а само усилието. Това бяхтене на хванатата в капан лисица, която се мъчи да се освободи от капана. Или на птицата, която се окървавява в клетката си. И се обръщах към Бога, за да му кажа: „Защо не си я научил да говори език, който предава смисъла, тъй като ако я слушам, вместо да я обикна, ще наредя да я обесят. И все пак в нея има прочувственост и тя окървавява крилата си в нощта, изпълнила нейното сърце, и се бои от мен като пясъчните лисички, на които подавах късчета месо, а те трепереха, хапеха и изтръгваха от мен месото, за да го отнесат в леговището си.“

— Господарю — казваше ми тя, — те изобщо не знаят, че съм чиста.

Разбира се, бях добре запознат със създадената от нея бъркотия в къщата ми. И при това се чувствавах прикован в сърцето от жестокостта на Бога:

— Помогнете ѝ да заплаче. Пролейте сълзите ѝ. Нека се умори от самата себе си на рамото ми: в нея няма и сянка от умора.

Зле я бяха обучили в съвършенството на нейното положение и пожелах да я избавя. Да, Господи, не сполучих в ролята си... Тъй като няма на света незначително момиченце. Тази, която плаче — тя не е светът, но е знак на света. И е обзета от мъчително безпокойство, че няма да се самопостигне. Ала цялата е обгорена и разпиляна в дим. Претърпяла корабкрушение в придошла река, която не можеш да удържиш. Но идвам аз и съм вашата земя, вашия обор и вашето значение. Аз съм великата условност на езика — дом, рамка и арматура.

— Изслушайте ме първо — казах ѝ.

Тя също трябва да бъде приета. Както и децата на хората, особено тези, които въобще не знаят, че могат да узнаят...

— Защото искам да ви поведат за ръка към вас самите... Аз съм благодатният сезон на хората.

XLI

Виждал съм хората щастливи и нещастни, не поради естествената скръб при траур или естествената радост при годеж (например), не поради болест или здраве, защото мога да накарам болния да се вземе в ръце чрез някоя разтърсваща новина и да го изправа на крака наред града само като въздействам върху ума му чрез определен смисъл на нещата, който ще нарека например „победа“ (най-простото). Понеже аз изцериavam цял един град с блясъка на победоносните си оръжия призори и ти виждаш как хората се блъскат и се прегръщат. Ти ще си кажеш: „Защо да не е възможно да се поддържа постоянно в тях този климат, както е с климата на една велика музика?“ И аз ти отговарям: Защото победата не е притежаван пейзаж от върховете на планините, а зърнат от върховете на планините пейзаж, който твоите мускули са ти изградили, той е преход от едно състояние към друго. Нищо не струва победа, която е дълготрайна. Тя вече не е животворна, а размекваща и досадна, защото в такъв случай вече няма победа, а просто завършен пейзаж. Трябва ли да живея тогава в постоянно люшкане между богатството и нищетата? И ти откриваш, че това също е погрешно, тъй като можеш да преживееш целия си живот в нищета, непосилен труд и лишения — както човекът, преследван от кредитори, който накрая си слага въжето, без малките радости или краткотрайните облекчения да му бъдат отплата за похабеното през безсънните нощи. И тъй, богатството и победата не са дълготрайни състояния, които да се предоставят на човека както фуражът — на добитъка.

Искам пламенни и щедри младежи и жени с блясък в очите — откъде иде това? Нито отвътре, нито отвън. И аз ти отговарям: Идва от вкуса на нещата, които отекват едно към друго, независимо дали става дума за твоя боен керван, за катедралата или за победата ти за една сутрин. Победата е закуска само за една сутрин. Понеже твоята извоювана победа няма какво да се прави, освен да се използват тези погубващи те запаси, и ако радостта ти е била силна, това е заради

твоята общност, която си почувствувал силно — в тъгата на навечерието ти си се оттеглил у вас или у твои приятели, в траура си и траура на синовете си, но ето че познаваш тази победа в мига, когато тя получава развързка! Ала решилият да съгради своята катедрала, за чието построяване са потребни сто години, може да живее сто години с благодат в сърцето. Ти ставаш по-богат с това, което даваш, и дори умножаваш възможността си да даваш. И ако напредваш през моята година, в която градиш живота си, ето че си щастлив да подготвяш вече празника, без никога да си трупал запаси. Онова, което даваш от себе си при подготовката за празника, те обогатява повече, отколкото еднократно ще получиш от самия празник. Така е и със синовете ти, които растат. И с корабите ти, поели в открито море, които се натъкват на заплахи, после тържествуват и приближават зараждащия се ден с екипажите си. Аз развивам пламенното усърдие, подхранвано от успехите — подобно на оня, който не е плагиат и колкото повече пише, толкова повече шлифова стила си. Но ще изгоня жената, която, макар и пламенна, се саморазрушава в успехите си. Колкото повече зная, толкова повече искам да зная, толкова повече съм склонен да трупам знания. Колкото повече ламтя за чуждото благо и го грабя, и се угоявам, докато го разкъсвам, толкова повече се саморазрушавам в сърцето си.

Защото след всяко завоевание, когато вече използва завоювания предмет, след като е сбъркал топлината на творчеството с вкуса от употребата на предмета, който не му носи нищо повече, човек открива, че завоеванието го е измамило. И при това е необходимо един ден да се подчини на тази употреба, но мен ме интересува единствено употребата, служеща на завоеванието — в случай че и завоеванието служи на употребата. Едното да подсилва другото. Така е и с танца, с песента или с молитвената практика, която поражда пламенното усърдие, а то после подхранва молитвата или любовта. Тъй като ако не преминавам от едно състояние в друго, ако не съм насочено движение и действие, вече съм като мъртъв. И от върха на твоята планина ти няма повече да се наслаждаваш на пейзажа, когато той вече не ще бъде победа на мускулите ти и удовлетворение на плътта ти.

XLII

Казах им: „Не се срамувайте от омразите си.“ Тъй като бяха осъдили сто хиляди на смърт. И тези хора се лутаха из затворите с плочка на гърдите, която като добитък ги отличаваше от другите. Аз дойдох, завзех затворите и наредих тази тълпа да се яви пред мен. И тя с нищо не ми се стори различна от другите. Слушах, чувах и гледах. Видях ги как си поделят хляба, както другите, и се суетят, както другите, край болните деца. И ги люлеят, и бдят над тях. И ги видях как страдат, както другите, от нищетата на самотата, когато бяха самотни. И как плачат, както другите, когато онази там, между дебелия стени, започваше да изпитва сърдечно увлечение към друг затворник.

Спомням си какво ми разказаха моите тъмничари. И помолих да ми доведат оня, който си бе послужил с нож снощи, цял окървавен от престъплението си. И сам го разпитах. И се надвесих не над него, вече обречен на смъртта, а над необяснимата загадка на човека.

Животът се хваща там, където може да се вкорени. Във влажната вдлъбнатина на скалата пуска коренче мъхът. Предварително осъден от първия суховеи, задухал от пустинята. Но той крие семената си, които няма да загинат, и кой твърдеше, че е безполезна тази поява на зеленина?

И тъй, научих от моя затворник, че се бяха подиграли с него. И той бе страдал от наранена гордост и тщеславие. Гордостта му и тщеславието му на осъден на смърт.

И ги видях да се притискат едни о други в студа. Приличаха на всички овце по земята.

И заповядах да се явят съдиите и ги попитах:

— Защо те са отделени от народа, защо носят на гърдите си плочки на осъдени на смърт?

— Това е справедливост — отговориха ми те.

И си мислех:

„Разбира се, това е справедливост. Понеже за тях справедливостта е да унищожават особеното. И съществуването на негрите за тях е несправедливост. И съществуването на принцесите, ако самите те са изполичари. И съществуването на художниците, ако нищо не разбират от живопис.“

И аз им отговорих:

— Искам да е справедливо да ги освободите. Помъчете се да проумеете. Защото в противен случай, ако разбият затворите и завземат властта, ще им се наложи на свой ред да ви затворят и да ви унищожат, и не мисля, че империята ще спечели от това.

Точно в този момент в цялата си очевидност ми се яви кръвожадната лудост на идеите и отправих към Бога тази молитва:

„Луд ли си бил да ги накараш да повярват в тяхното жалко бръцолевене? Кой ще ги обучи не на език, а как да си служат с един език! Тъй като от тази ужасна словесна бъркотия, сред вятъра от думи, те извлякоха неотложността на изтезанията. От глупави думи — несвързани или несполучливи — се родиха сполучливи уреди за мъчения.“

Но в същото време това ми се струваше наивно и пропито с желание да се родят.

XLIII

Всички тези събития, не преживяни вече в тяхната същност, са измамни. Славата им е измамна. Както е измамен нашият ентусиазъм по отношение на този завоевател.

Тези новини са измамни, понеже нищо от тях не е в сила.

Обучението трябва да се опира на една рамка, на една арматура. Не на едно съдържание, което е винаги измамно.

Ще ти покажа нещо като голям пейзаж, които малко по малко ще се открие в мъглата изцяло, а не постепенно. Такава е истината на скулптора. Къде си видял да се появява носът, после брадичката, после ухото? Творението винаги е изведнъж даден образ, а не постепенна дедукция. Тя е работа на тълпата, която се трупа при творението и коментира, намесва се и гради около него.

XLIV

Настана вечерта, когато отново заслизах от моята планина по склона на новите поколения, сред които вече нямах и едно познато лице, уморен предварително от хорските думи, и не намирах вече в звука от тяхната глъчка, нито от наковалните им песента на техните сърца — изпразнен от тях, сякаш не знаех езика им, и безразличен към едно бъдеще, което отсега нататък вече не ме засягаше — струваше ми се, че съм погребан. Колко бях отчаян от себе си, зазидан зад тази тежка крепостна стена от егоизъм (Господи, казвах на Бога, Ти се отвърна от мене, затова изоставям хората), и се питах какво беше ме разочаровало в делата им.

Нищо не ме насърчаваше да желая от тях каквото и да било. Защо да обременявам с нови стада палмовите си горички? Защо да разширявам двореца си с нови кули, когато вече влачех робата си от зала в зала като кораб в плътните морски води? Защо да храня други роби, когато, по шестима или седмина до всяка врата, те вече стърчаха като стълбове на дома ми и се разминавах по коридорите с тях, спотаени и притиснати до стените само защото минавах и чувах шумоленето на робата ми? Защо да пленявам други жени, щом вече ги затварях в мълчанието си, след като се научих да не слушам, за да чувам? Понеже бях свидетел на съня им, щом веднъж клепачите се притвореха и очите им потъваха в това кадифе... Тогава ги напусках, изпълнен с желание да се изкача на най-високата кула, потопена сред звездите, и да получа от Бога смисъла на съня им, тъй като по това време спяха и крясъците, посредствените мисли, унижителните умения и суетата, които се връщат в сърцето с деня — когато най-вече става дума да вземат връх над другарката си и да я детронират в сърцето ми. (Но ако забравех думите им, оставаше само игра на птица и сладостта на сълзите...)

XLV

Вечерта, когато отново заслизах от моята планина по склона, където никого не познавах, като човек, вече понесен от неми ангели към земята, ме споходи утехата, че остарявам. И че съм натежало от клоните си дърво — целият вкоравен на рога и бръчки, сякаш балсамиран от времето в пергамента на пръстите си, и тъй трудно уязвим, като че ли най-сетне се бях самопостигнал. И си казвах: „Оня, който е остарял по такъв начин, как би могъл да го сплаши тиранът с миризмата на изтезанията, която е мирис на прокиснало мляко, и да промени в него каквото и да било, след като той държи целия си живот зад гърба си като отметнатото наметало, крепящо се вече само на една връзка? Аз съм заел своето място в паметта на хората. И никакво отхвърляне от моя страна вече не би имало смисъл.“

Споходи ме и утехата, че съм освободен от своите букаи, сякаш бях заменил в невидимото цялата тази съсухрена плът за криле. Най-после роден от самия себе си, се разхождах сякаш в компанията на този архангел, когото толкова бях търсил. Като че ли от това, че отхвърлих старата обвивка, се усетих необикновено млад. И тази младост съвсем не включваше в себе си въодушевление, нито желание, а едно невероятно спокойствие. Беше младост, която се доближава до вечността, а не младост, която се доближава от зори до буйния кипеж на живота. Беше изтъкана от пространство и време. Струваше ми се, че ставам вечен от това, че съм се самопостигнал.

Приличах и на оня, който е намерил на пътя си пронизана с кама девойка. Той я понася на възлестите си ръце, съвсем безпомощна и изоставена като наръч рози, положена в кротък сън от един проблясък на стомана и почти усмихваща се, че допира бялото си чело до крилатото рамо на смъртта; отнася я към равнината, където са единствените, които ще я изцерят.

„Прелестна спяща девойка, на която ще прелея живота си, защото вече не се интересувам нито от суетата, нито от гнева, нито от хорските претенции, нито от добрините, които могат да ми се паднат,

ните от злините, които могат да ме сполетят, а само от това, за което се заменям, и ето че носейки моя товар към лечителите от равнината, аз ще се превърна в светлина на очите, в кичур коса върху едно чисто чело и ако след изцелението я науча на молитвата, свършената душа ще я държи винаги изправена като стъбло на цвете, здраво поддържано от корените си...”

Аз не съм затворен в тялото си, пукащо като стара обвивка. По време на бавното ми слизание по склона на моята планина, струва ми се, че влача като огромно наметало всички скатове и всички равнини, и — забодени тук и там — светлините на моите жилища, подобни на златни звезди. Огъвам се като дърво, натежал от даровете си.

Мой спящ народе, благославям те, поспи още.

Нека слънцето не бърза да ви изтръгне от нежността на нощта! Нека градът ми има право да отпочине още малко, преди да изпита призори твърдите си бръмбарови крилца в труда. Нека сполетените от нещастие вчера, които използват отсрочката от Бога, почакаят още, преди да поемат отново бремето на траура, на нищетата, на осъждането или на изригналата проказа. Нека поостанат още в лоното на Бога, където всички са опростени, всички са приютени.

Аз съм този, който ще се погрижи за вас.

Бдя над теб, народе мой — поспи още.

XLVI

Притисна сърцето ми тежестта на света, сякаш бях я поел върху себе си. В самотата, облегнат на едно дърво и кръстосал ръце на гърдите си сред вечерния вятър, аз получих в залог тези, които имаха нужда да намерят в мен своето значение, след като го бяха изгубили. Бе изгубила значението си скромната майка, чието дете бе починало. Тя стои там, пред гроба, като някакво непотребно отсега нататък минало. Тя се беше превърнала в гора от лиани, обвила едно цветущо дърво, което изведнъж вече е само мъртъв дънер. „И какво ще правя, казва си тя, с моите лиани? И какво ще правя с млякото, което напират?“

И онзи, когото проказата близва като бавен огън, и той се оказва откъснат от човешката общност и не знае какво да прави с поривите на сърцето си, които дълго време са били възпитавани в него. Или оня твой познат, който обитава своя собствен рак и беше подхванал хиляди работи, изискващи от него да живее дълго, подобен на дърво, търпеливо изграждало цялата си система от корени и изведнъж открило, че е център на безполезни израстъци, сякаш виси над света. Или оня, на когото изгоря оборът, или ваятелят, изгубил дясната си ръка. Или всеки човек, чиито очи угасват.

Притисна сърцето ми тежестта на всички неуспели да намерят подкрепа. Отхвърлени от своите или откъснати от тях. И човекът на смъртния си одър — взел от страдания, — който обръща и преобръща едно вече ненужно занаятче като строшена каруца и навярно призовава смъртта, но тя го отблъсква. И вика: „За какво е нужно, Господи? За какво е нужно?“

Това тук са все войници от разгромена армия. Но аз ще ги събера и ще ги поведе към тяхната победа. Тъй като за всички армии има победи, макар и различни. Ето че сред другите те са само една стъпка в хода на живота. Увяхващото цвете оставя своята семчица, изгниващото зърно дава живот на стеблото и от всеки разкъсан пашкул се показват крилца.

Ах, вие сте чернозем, храна и талига за великолепното
възнесение на Бога!

XLVII

„Не се ли срамувате, казах им, от омразите си, от разцепленията си, от гнева си? Не размахвайте юмрук заради пролятата кръв вчера, защото ако излезете обновени от премеждието, както детето от разкъсаната утроба или крилатото и разхубавено насекомо от разкъсания пашкул, какво ще задържите от вчерашния ден — в името на опразнили се от съдържанието си истини? Научен от опита, винаги съм сравнявал тези, които се бият и разкъсват помежду си, с кървавото изпитание на любовта. Плодът, който се ражда, не е нито от единия, нито от другия, а от двамата. И взема връх над двамата. И те се помиряват в него до деня, в който сами ще подложат новото поколение на кървавото изпитание на любовта.

Те несъмнено страдат от ужасите на раждането. Но щом ужасът мине, настъпва часът на празника. И се преоткриват в новороденото. Виждате ли, когато нощта ви обгръща и ви приспива, всички вие си приличате един на друг. Казах го дори за хората в затворите, които носят на шията си знака на осъдените на смърт: те не се различават от другите. Важното е просто да се преоткрият в любовта си. Ще простя на всички, че са убили, защото отказвам да тегля разделителна черта, изхождайки от уловките на езика. Този тук е убил от любов към своите, понеже човек рискува живота си само заради любов. И другият също е убил заради любовта към своите. Научете се да я разпознавате и се откажете да наричате «грешка» обратното на вашите истини и «истина» — обратното на грешката. Знайте, че очевидността, която ви сграбчва и ви принуждава да изкачите вашата планина е сграбчила и другия, който също изкачва своята планина. И че е воден от същата очевидност като тази, която ви накара да се вдигнете посред нощ. Не съвсем същата може би, но еднакво силна.

Но вие знаете да виждате в този човек само онова, което отрича човека, който сте. Той също е научен да разчита у вас само онова, което го отрича. А всеки добре знае, че в себе си е нещо различно от това ледено или враждебно, но открито отрицание на едно тъй

очевидно, простодушно и чисто лице, което показва пред вас, та да приемате смъртта му. Така вие се ненавиждате един друг, като си измисляте за противник лъжец и празен човек. Но аз, който властвам над вас, ви казвам, че вие обичате същото лице, макар недоразпознато и недоразкрито.

Измийте се от кръвта си: нищо не се гради върху робството, освен робски бунтове. Нищо не се извлича от строгостта, ако няма наклонности за приобщаване към вярата. Ако предложената вяра нищо не струва и ако има наклонност за приобщаване към вярата, за какво е нужна тогава строгостта?

Защо, когато дойде денят, ще използвате оръжията си? Какво ще спечелите от тези кланета, в които не знаете кого убивате? Презирам недоразвитата вяра, която помирява само тъмничарите.“

Тъй че не те съветвам да влизаш в спорове. Те не водят доникъде. Кажи си, че ако спориш с онези, които грешат, като отхвърлят твоите истини в името на собствената си очевидност, все едно че в името на своята собствена очевидност ти отхвърляш тяхната истина.

Съгласи се с тях. Хвани ги за ръка и ги поведи. Кажи им: „Вие имате право, все пак да изкачим планината“, и ти въдворяваш реда в света и те дишат над необгледната шир, която са покорили.

Защото не става дума да кажеш: „Този град има тридесет хиляди жители“, на което другият би ти отвърнал: „Има само двадесет и пет хиляди“, понеже всички постигат съгласие за една цифра. И има един, който би сбъркал. Но: „Този град е работа на архитект и е стабилен. Кораб, който отнася хората.“ А другият: „Този град е химн за хората, отдадени на същия труд...“

Става въпрос да кажеш: „Плодотворна е свободата, която позволява раждането на човека и градивните противоречия.“ Или: „Разложителна е свободата, а е плодотворна принудата, която е вътрешна необходимост и принцип на кедъра.“ И ето че проливат кръвта си, настръхнали един срещу друг. Не съжалявай за това, тъй като е родилна болка, усукване срещу самия себе си и вик към Бога. Кажи на всеки от тях: „Ти имаш право.“ Защото те имат право. Ала ги изведи по-нависоко в планината им, понеже сами те биха се отказали — усилието при изкачването изисква толкова много от мускулите и сърцето, и ето че страданието ги заставя да го правят и им дава

смелост. Ти бягаш нависоко, когато ястребите те заплашват. Търсиш нависоко слънцето, ако си дърво. И неприятелите ти работят заедно с тебе, тъй като няма неприятели на света. Неприятелят установява границите ти, придава ти форма и ти създава устои. И ти им казваш: „Свобода и принуда са две страни на една и съща необходимост, която е: да бъдеш този тук, а не някой друг.“ Свободен да бъдеш този тук, несвободен да бъдеш някой друг. Свободен в един език. Но несвободен да вмесваш в него друг. Свободен в правилата на тази игра на зарове. Но несвободен да ги разваляш, нарушавайки правилата с тези на друга игра. Свободен да градиш, ала не да грабиш и да унищожаваш чрез неразумна употреба самия запас на богатата си — както оня, който пише лошо и извлича ефекти от волностите си, като разрушава по такъв начин собствената си сила на изказ, понеже когато ще е унищожил смисъла на стила за хората, вече никой не ще усети нищо, като го чете. Така е и с магарето, с което сравних краля и което буди смях дотогава, докато кралят е почитан и достоен за почит. После идва денят на отъждествяването му с магарето. И аз изричам вече само една очевидност.

И всички го знаят, защото тези, които настоятелно искат свобода, искат вътрешен морал, за да бъде човекът все пак управляван. И жандармът е вътре, казват си те. А настояващите за принуда те убеждават, че тя е свобода на мисълта, защото ти си свободен в къщата си да прекосяваш преддверията, да обикаляш от стая в стая, да блъскаш вратите, да се изкачваш или слизаш по стълбите. И свободата ти нараства съобразно броя на стените, спънките и ключалките. И ти се предлагат за избор толкова възможни действия, колкото задължения ти е наложила здравината на твоите камъни. Докато в общата стая, където чергаруваш в безпорядък, за теб вече няма свобода, а разпуснатост.

И в крайна сметка всички мечтаят за същия град. Но единият изисква човекът, такъв, какъвто е, да има право на действие. Другият настоява за правото да оформя човека така, че да пребъде и да може да действа. И всички честват все същия човек.

Но и двамата грешат. Първият мисли, че той е вечен и съществуващ в себе си. Без да знае, че двадесет години учение, принуди и упражнения са създали у него точно този човек, а не някой друг. И че твоите способности да обичаш идват първо от молитвената

практика, а не от вътрешната ти свобода. Подобно на музикалния инструмент, ако никога не си се учил да свириш на него, или на поемата, ако не знаеш никакъв език. И вторият също греши, тъй като вярва в стените, но не вярва в човека. Както и в храма, но не и в молитвата. От всички камъни на храма важно е само мълчанието, което властва над тях. И това мълчание — в душата на хората. И душата на хората, съхраняваща това мълчание. Ето храма, пред който падам ничком. Но другият прави от камъка свой идол и пада ничком пред камъка в качеството му на камък...

Така е и с империята. Не съм създал бог от империята, за да пороби хората. Не принасям хората в жертва на империята. Но основавам империя, за да преизпълня хората с нея и да ги въодушевя, и човекът струва за мен повече от империята. Тъкмо за да изградя хората, аз ги подчиних на империята. Не за да основа империя, съм ги покорявал. Откажи се от този език, който не води доникъде и различава причината от следствието и господаря от слугата. Съществува само връзка, структура и вътрешна зависимост. Аз, който царувам, съм тъй подвластен на моя народ, както никой мой поданик не ми е подвластен. Аз, който възлизам на терасата и приемам нощните им жалби, неясни думи, страдалчески викове и радостни изблици, за да направя от тях химн за Бога, се държа като техен слуга. Аз съм вестителят, който ги събира и отнася. Аз съм робът, натоварен с постелката им. Аз съм изразителят им.

И тъй, ключов камък на свода, аз съм възелът, който ги събира и свързва във форма на храм. И как биха могли да ми се сърдят? Камъните биха ли се почувствували засегнати от това, че трябва да поддържат ключовия камък на свода?...

Не приемай никакви спорове по такива въпроси, защото са безсмислени.

Нито пък спорове за хората. Тъй като ти винаги смесваш причини и следствия. Как искаш те да знаят какво минава през тях, когато няма език, който да го обхване? Как водната капка би познала себе си като река? И все пак реката тече. Как всяка клетка на дървото би познала себе си като дърво? И все пак дървото расте. Как всеки камък би имал съзнание за храма? И все пак този храм като хранилище затваря в себе си мълчание.

Как хората биха осъзнали постъпките си, ако не бяха изкачвали мъчително планината в самота, за да се опитат да се самопостигнат в мълчанието? Несъмнено единствено Бог може да познае формата на дървото. Но те знаят, че едното тегли наляво, а другото надясно. И всяко иска да унищожи другото, което му пречи и го притеснява, когато нито едното, нито другото знаят накъде вървят. Така се оказват врагове дърветата в тропиците, понеже всички се смазват едно друго и си отнемат слънцето. И при все това гората расте и покрива планината с тъмна наметка, която призори разпраща своите птици. Мислиш ли, че езикът на всеки един улавя живота?

Всяка година се появяват псалтове, които наричат войните „невъзможни“, тъй като никой не желае да страда, да остави жената и децата си, да завладява територия, която никога няма да използва за себе си, после да умре под слънцето от неприятелска ръка със зашита в корема камъни. А ти питах всеки от хората за избора му. И всеки отказва. И все пак следващата година империята отново грабва оръжие и всички онези, отхвърлили войната, която беше неприемлива в действията на техния оскъден език, се обединяват от някакъв неопределим морал за една стъпка, която няма никакъв смисъл за нито един от тях. Създава се дърво, което не съзнава съществуването си. И го разпознава само оня, който става пророк навръх планината.

Онова, което се създава, и онова, което умира и безспорно е по-голямо от тях, тъй като става дума за хора, преминава през хората, без да знаят как да го определят: но отчаянието им е негов знак. И ако умира една империя, ти откриваш тази смърт по това, че този или онзи губи вяра в империята. И е погрешно да го държиш отговорен за смъртта на империята: той само е посочил злото. Ала как би съумял да различиш причините от следствията? И ако моралът загнива, ти ще разчетеш знаците за това в подкупността на министрите. Можеш да им отсечеш главите: те бяха плодовете на разложението. Но ти не се бориш със смъртта, като погребваш трупове.

Ала трябва да се погребват несъмнено и ти ги погребваш. Отделям от другите тези, които са негодни. Но от чувство за достойнство забранявам да се водят полемки относно хората. Неприятни са ми слепците, ако си разменят обиди по повод недъга си. И защо бих си изгубил времето да ги слушам как се обиждат? Армията ми отстъпва, генералът обвинява нея и тя обвинява генерала. И заедно

обвиняват лошите оръжия. Армията обвинява търговците. И търговците обвиняват армията. Освен това всички заедно обвиняват и други. А аз отговарям: „Трябва да се отсекаат сухите клони заради знака на смъртта.“ Но е абсурдно да ги обвиняваш за смъртта на дървото. Дървото умира, когато умират клоните му. А мъртвият клон е само знак.

Тъй че ако видя как загиват, отсичам ги, без да се занимавам с тях, но насочвам погледа си другаде. Не са хората тези, които загиват, става дума за един човек, който загива в тях. И се навеждам над болестта на архангела...

Добре зная, че единственият лек е в химна, а не в обясненията. Нима обясненията на лекарите някога са възкресили живот? Те казват: „Ето защо е починал...“ И този човек несъмнено е починал поради някаква познаваема причина и разстройство на вътрешните си органи. Ала животът беше нещо друго, освен подреждане на вътрешни органи. И когато всичко пригответиш според твоята логика, то е като да изковеш и поставиш в обков маслена лампа, която няма да засвети, докато първо не я запалиш.

Ти обичаш, защото обичаш. Няма никакво основание да се обича. Няма лек, освен създанието, понеже ти ще съградиш единението им само ако развълнуваш сърцата им. И дълбокият им подтик да действат ще бъде тази песен, с която ти си ги заредил.

И утре, разбира се, тя ще стане причина, мотив, подтик и догма. Тъй като логиците ще се надвесят над твоята статуя, за да изброят причините, поради които тя е хубава. И как биха сгрешили, щом е хубава? Което те знаят по други пътища извън логиката.

XLVIII

Защото ви нося голямата утеха, че няма за какво да съжалявате. Нито да отхвърляте. Тъй говореше баща ми:

„Ти си служиш с миналото си, както с пейзажа, където ей тук се издига планината, а там тече реката, и ти разполагаш свободно в него бъдещи градове, като се съобразяваш с вече съществуващите неща. И ако го нямаше това, което е, ти би измислил градове — мечта, които са леснопостижими, понеже на мечтите нищо не им оказва съпротива, но освен че са лесни, те са изгубени и разтворени в неограничената власт. Не се оплаквай от каменната си основа, която е точно тази, а не друга, защото качеството на една основа е да бъде. Така е и с моя дворец, моите зидове, моите порти.“

„Кой ли завоевател някога е съжалявал, завладявайки някоя територия, че там се издига планината, а тук се вие реката? Имам нужда от основа, за да бродирам, от правила, за да пея или танцувам, и от изграден човек, за да действам.“

„Ако съжаляваш за получената рана, все едно е да съжаляваш, че не си се самоосъществил или че не си се родил в друго време. Понеже цялото ти минало е само раждане в днешния ден. Така е, и това е всичко. Вземи го такова, каквото е, и не премествай планините. Те са такива, каквито са.“

XLIX

Важна е само крачката. Тя е трайна, а не целта, която е илюзия на пътника, когато крачи от хребет към хребет, като че ли достигнатата цел имаше смисъл. Също така няма напредък без приемане на това, което е. Откъдето ти постоянно тръгваш. Не вярвам в отдиха. Защото този тук, ако е разкъсван от някакъв конфликт, неуместно е от негова страна да търси нетраен и долнопробен покой в сляпото приемане на един от двата елемента на спора. Къде виждаш, че кедърът би спечелил, ако избягва вятъра? Вятърът го ломи, но му създава устои. Мъдър е оня, който би съумял да отдели доброто от злото. Ти търсиш смисъл в живота, когато смисълът е първо да станеш самия себе си, а не да придобиеш жалкия покой, който забравата на конфликтите влива. Ако се раздираш от някакво противоречие, остави го да избуи — значи пускаш корен и се преобразяваш. Благословено да е твоето терзание, което ти помага да се родиш от самия себе си; тъй като никоя истина не се доказва и не се постига в очевидното. А тези от тях, които ти се предлагат, са само удобно уреждане на спорните неща и приличат на сънотворни дроги.

Презирам онези, които се затъпяват сами, за да забравят, или се самоограничават, задушавайки някой от копнежите на сърцето си, за да живеят в покой. Знай, че всяко неразрешимо противоречие, всеки непреодолим конфликт те задължава да се извисиш, за да го попиеш. И във възлестите си корени ти поемаш безликата земя, нейните камъни и хумус, и изграждаш кедър в прослава на Бога. Единствена стигна до славата колоната на храма, която се роди от износването си срещу хората в течение на двадесет поколения. И ти, ако искаш да се извисиш, износвай се срещу своите конфликти: те водят първо към Бога. Това е единственият път, познат на света. И оттам идва това, че страданието те извисява, когато го приемеш.

Но има хилави дървета, на които пясъчният вятър не придава форма. Има слаби хора, които не могат да преодолеят себе си. Посредствено щастливи, те създават щастието си след като сами са

умъртвили висшата част в себе си. Отсядат за цял живот в една странноприемница. Сами са се абортирали. И малко се интересувам от тях — какво правят, нито дали живеят. Те наричат „щастие“ това да клечат над нищетата на своите запаси. Лишават се от неприятели извън себе си и вътре в себе си. Гласът на Бога, който е неизразима необходимост, търсачество и жажда — те отказват да го чуят. Не търсят слънцето, както го търсят дърветата в гъстата гора, които никога няма да го получат нито като запас, нито като резерв, защото сянката на другите задушаваше всяко дърво, но се устремяват към него в извисяването си, изваяни като славни и гладки колони, избликнали от земята и постигнали могъщество, следвайки своя бог. Бог не се достига, но се поставя като самоцел и човекът се гради в пространството като корона на дърво.

Затова ти е нужно да презираш мненията на множеството, понеже те връщат към теб самия и ти пречат да се извисиш. Те наричат „грешка“ обратното на истината, твоите вътрешни спорове им изглеждат прости и отхвърлят като неприемливи, защото били плодове на грешката, ферментите на твоето извисяване. Искат да си затворен в запасите си паразит, да грабиш самия себе си, да си завършен. И каква необходимост би те тласнала тогава да търсиш Бога, да си съчиниш химн и се изкачваш още, за да подредиш под нозете си разбъркания планински пейзаж, или да спасиш слънцето в тебе, което не се стига веднъж завинаги, а е постоянен стремеж към светлината?

Остави ги да приказват. Съветите им тръгват от едно лесно сърце, което иска преди всичко ти да си щастлив. Те желаят да ти дадат твърде рано оня покой, който единствено смъртта предлага, когато твоите запаси най-сетне ще ти послужат. Понеже не са запаси за живота, а пчелен мед за зимата на вечността.

И ако ме попиташ: „Трябва ли да пробудя този тук или да го оставя да спи, за да е щастлив?“, аз ще ти отговоря, че не познавам нищо от щастieto. Но ако има северно сияние, ще оставиш ли приятеля си да спи? Никой не трябва да спи, ако може да го познае. И несъмнено той обича съня си и се свива на кълбо в него: и все пак изтръгни го от щастieto му и го хвърли навън, за да се самопостигне.

L

Жената те обсебва заради къщата си. А несъмнено любовта е желателна, тя създава благоуханието на дома, ромона на водоскока, музиката на смълчаните съдове и благодатта на децата, когато идват едно след друго, с изпълнени с мълчанието на вечерта очи.

Но не се мъчи да отделяш и да отдаваш предпочитание според формулировки нито на сиянието на война сред пясъците, нито на благодеянията на любовта му. Защото тук единствен езикът разделя. Само любовта на война, преизпълнен с пространствата на своята пустиня, е любов и по време на престрелката край кладенеца само принесеният в дар живот на любимия, който знае да люби, е дар, защото в противен случай поднесената плът не е нито саможертва, нито дар на любовта. Ако този, който воюва, не е човек, а автомат и машина за убиване, къде е тогава величието на война: не виждам тук нещо повече от чудовищно дело на насекомо. И ако оня, който милва жената, е само покорно добиче на постелката си, къде е тогава величието на любовта?

Аз не познавам нищо по-възвишено от война, който оставя оръжието и люлее детето, или от съпруга, който воюва.

Не става дума за колебание от едната към другата истина, за нещо валидно за известно време, после за друго, а за две истини, които само обединени имат смисъл. В качеството си на воин ти правиш любов и в качеството си на любим правиш война.

Ала жената, спечелила те за своите нощи, вече познала нежното ти ложе, се обръща към тебе, нейното чудо, и ти казва: „Целувките ми не са ли нежни? Домът ни не е ли прохладен? Нощите ни не са ли щастливи?“ И ти, усмихнат, се съгласяваш с нея. „Тогава, казва тя, остани при мен да ме подкрепяш. Когато дойде желанието, ще трябва само да протегнеш ръце и под тежестта ти аз ще се сведа към теб като натежало от плод младо портокалово дърво. Защото ти водиш надалече един скъпернически живот, който не те учи на ласки. И копнежите на

сърцето ти като засипан с пясък кладенец вече не разполагат с ливада, където да се осъществят.“

В действителност покрай самотните си нощи ти позна тези отчаяни копнежи към тази или друга жена, чийто образ нахлуваше в паметта ти, тъй като всички се разхубавяват в мълчанието.

И мислиш, че самотата на войната ти налага да изпуснеш чудесната възможност. И все пак ти се учиш да обичаш само през ваканциите на любовта. Учиш се да цениш пейзажа само сред камънаците, които водят към билото, учиш се да почиташ Бога само чрез молитвите, които остават без отговор. Понеже ще те препълни догоре без страх от износване само това, което ти бъде дадено извън бързотека на дните, когато за теб времената ще са завършили и когато ще ти е позволено да пребъдеш, след като си завършил развитието си.

Естествено, ти можеш да се заблудиш и да ти дожалее за мъжа, който отправя своя зов в празната нощ и вярва, че в него времето тече напусто, като ограбва съкровищата му. Може да се разтревожиш за тази жажда за любов без любов, забравил, че по същество любовта е само копнеж, както го знаят танцьорите и танцьорките, създаващи своята поема от приближаването на любовта, докато биха могли да се слеят.

Казвам ти, пропуснатата възможност е тази, която има стойност. Нежността през затворническите стени — това е може би върховната нежност. Молитвата е плодотворна, докато Бог не отговаря. И тъкмо камъните и тръните подхранват любовта.

Не смесвай пламенното усърдие с употребата на запаси. Пламенност, която изисква за себе си, не е пламенност. Пламенното усърдие на дървото преминава в плодовете, които не му носят нищо в замяна. Така е и с мен по отношение на моя народ. Моето пламенно усърдие напоява овощните градини, от които нищо не чакам.

И тъй, не се затваряй също и в жената. За да търсиш там това, което вече си намерил в нея. Можеш само да се връщаш към нея от време на време, както оня, който живее в планината, слиза понякога до морето.

LI

Несправедлив е оня, който казва за миниатюрната си къща:

— Построявам я, за да побере всичките ми истински приятели...

Какво си мислеше за хората този подагрен! Аз, ако поисках да си построя къща за моите приятели, не бих могъл да я съградя достатъчно голяма, понеже не познавам човек в света, у когото една част да не е мой приятел, колкото и незначителна да е тя, колкото и бегла да е, и дори у оня, на когото по моя заповед отсичат главата — аз бих отделил от него моя приятел, ако умеехме да делим хората на части. И не си мисли, че тук става дума за лесно разнежване, нито за снизходителност, обикновено пожелание или симпатия, тъй като аз оставам твърд, непреклонен и безмълвен. Ала колко многоброен е моят разпръснат приятел и как добре би изпълнил дома ми, ако го науча да върви.

А какво е истински приятел според другия, освен човек, на когото той може да повери пари, без риск да му ги открадне — и приятелството тогава е лоялност на прислужник; или да поиска услуга и да я получи — и приятелството е извличане на полза от хората; или оня, който при нужда би го защитил. И приятелството е отдаване на почит. Аз презирам аритметиката и наричам мой приятел този, когото видях у него, навярно дремещ, сгушен в обвивката си, но застане ли лице в лице срещу мен, започва да се освобождава от нея, след като ме е разпознал и ми се е усмихнал, дори ако трябва да ме предаде след време.

А другият, виждаш ли, нарича свои приятели тези, които биха изпили бучиниша вместо него — и как искаш всички да са радостни от това?

Този, който се считаше за добър, не разбираше приятелството. Баща ми, който беше жесток, имаше приятели и умееше да ги обича, като беше неподатлив на разочарованието, което е измамано скъперничество. Разочарованието е низост, защото какво се е разрушило от това, което първоначално си обичал у човека, ако у него

има и нещо друго, което никак не обичаш? Но ти тутакси превръщаш в роб този, когото обичаш или който те обича, и го осъждаш, ако не поеме върху себе си повинностите на това робство.

Тогава другият, затова че един приятел му даряваше обичта си, превърна подаръка в задължения. А дарът на обичта ставаше задължение да изпиеш бучиниша и робство. Тъй че другият се смяташе за разочарован, което е отблъскващо. Тук в действителност няма разочарование, освен от роба, който зле е прислужвал.

ЛII

Ще ти поговоря за пламенното усърдие, тъй като ще ти се наложи да преодолееш много упреци. Жената винаги ще те упреква за това, което даваш другаде, а не на нея. Според човека даденото на едно място е откраднато от друго. Такива са ни изградили забравата на Бога и употребата на стоки. Понеже това, което даваш, в действителност не намалява, а, напротив, увеличава богатствата ти за раздаване. Който обича всички хора чрез Бога, обича неизмеримо повече всеки един човек, отколкото някой, обичащ един-единствен и просто разстлал пред съучастника си оскъдното поле на личността си. Така също и оня, посрещащ лице в лице някъде далече опасностите на войната, дава повече на любимата, без тя да го знае, защото ѝ дава някой, който е, за разлика от друг, глезил я денонощно, без изобщо да съществува.

Не прави тук никакви икономии. Няма спестена стока, когато става дума за вълненията на сърцето. Защото да даваш — то е да прехвърлиш мост през пропастта на твоята самота.

И когато даваш, не се тревожи да узнаеш на кого. Ще дойдат да ти кажат: „Този човек изобщо не заслужава такъв дар!“ Сякаш беше въпрос за стока, която ти би изчерпил. Дори оня, не послужил ти за нищо по отношение на даровете, които би могъл да поискаш, може да ти послужи за даровете, които ти ще му дадеш, защото чрез него ти ще служиш на Бога. И добре го знаят тези, които не изпитват недостойно състрадание към шанкъра на лакеите, но с готовност излагат живота си и си налагат без отсрочка сто дни път през камънаците с единствената цел да облекчат от шанкъра лакея на своите лакеи. И се показват недостойни, подчинени на лакейството на лакея само тези, които разчитат предварително на чувство за признателност от негова страна, тъй като той и сърцето си да изтръгне, пак не би успял да плати един твой поглед, ала чрез съхранителя ти си дарил на Бога, и тъкмо ти трябва ниско да му се поклониш за това, че е благоволил да приеме.

LIII

Аз самият очаквах през моята младост да се появи любимата, която ми водеха за съпруга с един керван, потеглил от тъй далечни граници, че хората в него бяха остарели. Ти виждал ли си някога керван да остарява? Тези, които застанаха пред стражите на моята империя, изобщо не познаваха собствената си родина. Защото през дългото пътуване бяха умрели онези, които биха могли да разкажат спомени за нея. И един след друг бяха погребани по пътя. И стигналите до нас имаха в наследство само спомени за спомените. И песните им, научени от по-старите, бяха само легенди за легендите. Ти виждал ли си по-чудно чудо от приближаването на този кораб, строен и подготвен за път в морето? И девойката, която почтително снеха на скъпоценна носилка, и която, обучена в словото, можеше да казва думата „извор“, добре знаеше, че за извор е ставало дума преди, в щастливите дни, и изричаше това слово като молитва, на която не може да се отговори, защото така ти се молиш на Бога заради човешките спомени. Още по-удивително беше, че тя умееше да танцува и този танц беше научила между камъните и тръните, и добре знаеше, че един танц е молитва, която може да съблазни царете, но при живота в пустинята не може да ѝ се отговори. Така е и с твоята молитва, до смъртта ти, която е танц, който танцуваш, за да трогнеш един бог. Но най-удивително беше, че тя бе донесла със себе си всичко, което другаде трябваше да ѝ послужи. И прохладните си гърди като гълъбици, за да кърми. И гладкия си корем, за да даде синове на империята. Тя беше дошла напълно готова, като крилата семчица, прелетяла морето, тя беше тъй добре оформена, тъй искрено очарована и преизпълнена със запаси, които никога не ѝ бяха послужили, като теб, с твоите постоянни заслуги, твоите дела и взети уроци, които ще ти послужат чак в часа на смъртта, когато най-сетне ще си завършен; тя толкова малко беше използвала не само корема и гърдите си, които бяха девствени, но и танци, за да съблазнява царе, извори, за да потапя устни, и науката за букетите, когато въобще не бе виждала цветя, че

пристигнала при мен в пълното си съвършенство, не ѝ оставаше друго, освен да умре.

LIV

Казах ти го по повод молитвата, която е практика на любовта, благодарение на мълчанието на Бога. Ако беше намерил Бога, ти би се разтворил в Него, отсега завършен. И защо би се извисил, за да се самоосъществяваш? Когато този тук се свеждаше над жената, оградена с гордостта си като зад три реда крепостни стени, и спасението ѝ беше тъй невъзможно, той отчаян оплакваше човешката орис: „Господи, казваше той, аз разбирам и чакам сълзите. Те са дъжд, разсейващ опасността от бурята, укротяване на гордостта и позволена прошка. Нека тази жена се отпусне и заплаче, и ще простя. Ала подобно на диво животно, защитаващо се с нокти и зъби срещу несправедливостта на твоето сътворение, тя изобщо не умее да не лъже.“

И му беше жал за нея, че толкова много се страхува. И мълвеше на Бога, говорейки за хората: „Ти вече веднъж ги уплаши със зъбите, бодлите, ноктите, отровите, острите черупки, тръните на твоето сътворение. Потребно е доста време, за да бъдат успокоени и да се върнат.“ А тази, която лъжеше — той добре знаеше, че тя беше тъй отдалечена, тъй изгубена и тъй дълго трябваше да върви, за да се върне!

И му беше жал за хората, че у тях се крият необгледни разстояния, които не умеем да разпознаваме.

Някои се учудваха от привидната му снизходителност спрямо отвратително непристойни прояви. А той знаеше, че в него няма място за снизходителност. Ала казваше: „Господи, аз не съм пратен тук за съдник. Има времена, отредени за съд, и хора, и аз самият мога да бъда призован да играя тази роля спрямо други. Вдигнах тази жена затова, че се страхуваше, а не за да я накажа строго. Да се е видяло някога спасител да хвърли давящия се обратно в морето, преценявайки, че е недостоеен? Ти първо го спасяваш докрай, защото не спасяваш този човек, а Бога чрез него. След като вече си го спасил, само тогава можеш да наказваш строго. Така ти най-напред лекуваш осъдения на

смърт, ако е болен, понеже ти е позволено да наказваш човек чрез тялото му, но не и да презираш тялото на един човек.“

А на тези, които ще кажат: „С каква цел го правиш, след като има толкова малка надежда да я спасиш?“, ще отговоря, че една цивилизация не се крепи на използването на своите изобретения, а на самото пламенно усърдие да правиш изобретения. И че ти не искаш твоя лекар да оправдава намесата си с качеството на неговия болен. Важна е преди всичко стъпката, тъй като целите са само привидни и са произволни етапи, а ти не знаеш къде отиваш. И отвъд този планински хребет има друг планински хребет. И отвъд този индивид има нещо друго, което ти спасяваш, когато би ставало дума само за религията на спасението. И ако действаш заради някаква цел, за която се плаща, и поискаш като в договор първо да ти бъде платено, ти си търгаш, а не човек.

Ти не можеш нищо да научиш за етапите, които са изобретение на езика. Единствено посоката има смисъл. Това, което е важно, е да вървиш към нещо, а не да си пристигнал, понеже човек никога никъде не пристига, освен в смъртта.

Тъй че аз разглеждах нейната разпуснатост като мъчително безпокойство и като отчаяние. Защото ако оставяш всичко да се изплъзва между пръстите ти, то ти си отказал да го задържиш. А разпуснатостта е просто отказ да бъдеш. И ти се отчайваш от тези съкровища, които едно след друго умират изхабени. Цветето увяхва, но за теб се превръща в семчица, а ти, който вярваше в цветето другояче, а не като в нещо преходно, ти се отчайваш. Казах ти, уседналият не е мъжът, който се влюбва в девойката, после взема за съпруга жената, после люлее детето, после възпитава детето на човека, после, остарял, раздава своята мъдрост и така винаги върви напред, а оня, който би искал да се спре в жената, да ѝ се наслаждава като на единствена поема или на струпан запас, и скоро открива суетата на подобна стъпка, тъй като не съществува неизчерпаемо хранилище и зърнатият от планинските висоти пейзаж е само една постройка на твоята победа.

Тогава той прогонва жената или, разочарована, жената си намира друг любовник. Суетата на техния подход е отговорна за това. Защото е възможно да обичаш само през жената, а не жената. През поемата, а не поемата. През зърнати от планинските висоти пейзаж. И разпуснатостта се поражда от мъчителното безпокойство, че не

успяваш да бъдеш. Тъй човек, разяждан от безсъние, се обръща цяла нощ в постелята си, търсейки хладното рамо на леглото. Но едва докоснал се до него, го затопля и се лишава от него. И търси другаде траен извор на прохлада. Ала такъв не съществува, защото едва-що докоснат, запасът е вече разпилян.

Така е и с този или тази, които виждаха само празнотата на човешките същества, тъй като те са празни, ако не са прозорци или капандури към Бога. Затова в баналната любов ти обичаш само това, което ти се изплъзва, понеже в противен случай ето те преситен и отвратен от задоволените си желания. И добре го знаят танцьорките, дошли да ми изиграят любовта.

Тъй че бих желал да приобща тази, която опустошаваше света и се хранеше с тръни, защото истинският плод се намира само през плода и никое същество, щом веднъж познаваш играта му, не може да те трогне до такава степен, както ти го искаш от него.

Трогва те единствено в мига, когато престанеш да му възлагаш надежди. Или вече е само образ, заблудена овца, крехко дете, или е тази уплашена лисица, която хапе ръката ти, когато я храниш и нима ще ѝ се сърдиш, че е залостена в ужаса и омразата си? Нима ще разглеждаш като обида този жест или тази дума, когато ти стига да забравиш думите и безполезния смисъл, който пренасят, за да намериш отново Бога през нея?

А аз първи съм за отсичане на глави, когато моето правосъдие го е решило, щом оскърбяват мен. Но аз далеч превъзхождам тази лисица, която страда от капана — не за да ѝ простя, понеже няма нищо за прощаване на тази височина, където се осъждам да бъда сам, а за да не чувам през безредните викове неподправеното ѝ отчаяние.

Затова е възможно тази, която е по-хубава, по-завършена, по-щедра, все пак да ти покаже Бога не тъй отблизо. В нея ти нямаш какво да успокояваш, да приобщаваш, да свързваш. И ако поиска от теб да се занимаваш изцяло с нея и да се затвориш в нейната любов, то тя те насърчава да бъдеш само егоизъм за двама, който погрешно се нарича „светлина на любовта“, когато тук няма друго, освен безплоден пожар и опустошаване на хамбарите.

Аз не съм приготвял моите запаси, за да ги затворя в една жена и да намирам удоволствие в това.

Ето защо тази жена с вероломството, лъжите и безпътицата си изискваше повече от мен, отприщваше повече извори на сърцето и задължавайки ме да живея в мълчанието — знак за истинската любов, — ми даваше вкуса на вечността.

Защото е време да съдим. Ала е време да се самоосъществим...

Тъй че ще ти поговоря за приема. Ако отвориш вратата си на скитника и той приседне, не го упреквай, че не е друг. Не го съди. Понеже той е зажаднял да бъде там някъде, при някого, със своята непохватност, с товара си от спомени, с трудното си дишане и тоягата си, подпряна в някой ъгъл. Зажаднял да бъде там сред топлотата и сред покоя на твоето лице, понесъл цялото си минало, което не е поставено на везните, и всичките си недъзи като на длан. Патерицата си, която вече не усеща, тъй като ти не го караш да танцува. И тогава той се успокоява, и изпива млякото, което му наливаш, и изяжда хляба, който му отчупваш, и усмивката, която му отправяш, е топла наметка като слънцето за слепия.

И къде виждаш, че е долно, под предлог, че е недостоеен, да му се усмихнеш?

И къде виждаш, че му даваш нещо, ако не му дадеш същественото — аудиенцията, тази, която може да направи тъй благородни отношенията ти с най-смъртния ти враг? Каква благодарност очакваш предварително да изтръгнеш от него чрез бремето на подаръците си? Той ще може единствено да те мрази, ако си тръгне от теб затънал в дългове.

LV

Не смесвай любовта с лудостта на притежанието, която причинява най-страшните страдания. Защото обратно на общото мнение, любовта не те кара да страдаш. Инстинктът за собственост, който е противоположното на любовта, те кара да страдаш. Тъй като, щом обичам Бога, аз тръгвам пешком по пътя, силно накуцвайки, за да го занеса преди всичко на другите хора. И не отвеждам моя Бог в робство. И се храня от това, което той дава на други. Умея да разпознавам оня, който обича истински, по това, че не може да бъде накърнен. И човекът, умиращ за империята — империята не може да го накърни. Можем да говорим за неблагодарността на този или онзи, но кой би ти заговорил за неблагодарността на империята? Империята е съградена от твоите дарове и каква мръсна аритметика влагаш, ако си се загрижил за някакви отдадени от нея почести? Оня, който е отдал живота си на храма и се е заменил за храма, оня, който обича истински, под каква форма би било възможно да се почувствува накърнен от храма? Истинската любов започва там, където ти вече не очакваш нищо в замяна. И ако молитвената практика се оказва тъй съществена, за да научи човека на любов към хората, то е за това, че остава без отговор.

Вашата любов се основава на омраза, понеже вие се спирате в жената или в мъжа, от които правите провизии и подобно на кучета, обикалящи кошарата, намразвате всеки, който впери поглед в храната ви. Наричате „любов“ този егоизъм към храната. Едва са ви удостоили с любов, и ето че, както при фалшивите ви приятелства, превръщате този свободен дар в закрепостяване и робство и още от минутата, в която ви обикват, започвате да се чувствувате накърнени. И да натрапвате, за да подчините по-добре другия, гледката на страданието си. Вие страдате несъмнено. И точно това страдание ми е неприятно. За какво искате да му се възхищавам?

Кръстосвал съм, разбира се, когато бях млад, нашир и надлъж терасата под парещите звезди заради някоя избягала робиня, където

прочитах изцелението си. Бих вдигнал на крак армии, за да я завладеем отново. Бих хвърлил в нозете ѝ провинции, за да я притежавам, но Бог ми е свидетел, че никога не съм бъркал същността на нещата и никога не съм смятал за любов — даже когато поставяше на карта живота ми — този стремеж да уловя плячката си.

Разпознавам приятелството по това, че не може да бъде разочаровано, а истинската любов разпознавам по това, че не може да бъде накърнена.

Ако дойдат да ти кажат: „Отхвърли тази жена, защото те накърнява...“, изслушай ги снизходително, но не изменяй поведението си, тъй като има ли някой власт да те накърни?

И ако дойдат да ти кажат: „Отхвърли я, защото всичките ти грижи са напразни...“, изслушай ги снизходително, но не изменяй поведението си, понеже веднъж вече си направил избор. И ако някой може да ти отнеме това, което получаваш, кой си присвоява властта да ти отнема това, което ти даваш?

И ако дойдат да ти кажат: „Тук имаш дългове. А тук нищо не дължиш. Тук ти признават отдаденото. А тук ти се подиграват за това“, запуши си ушите за аритметиката.

На всички тях ще им отговориш: „Да ме обича някой, значи да обедини усилията си с моите.“

Така е и с храма, където единствен приятелят влиза, но е безброен.

LVI

И това е същата тайна, на която те уча. Цялото ти минало е само едно раждане, както до днес събитията в империята. И ако съжаляваш за нещо, ти си толкова безразсъден, колкото някой, който би съжалявал, че не е роден в друга страна или в друга епоха, че не е малък, когато е голям, и от тези абсурдни блянове би почерпил отчаяние за всеки един момент. Безумец е този, който нащърбя зъбите си с миналото, то е гранитен блок и е отлетяло. Приеми днешния ден, както ти е подарен и не се блъскай в непоправимото. „Непоправимо“ няма смисъл, защото то е отличителният белег на всяко минало. И щом като не съществуват нито постигната цел, нито отминал цикъл, нито завършена епоха, освен за историците, които ще ти измислят тези разделения, как би разбрал, че стъпката, която още не е стигнала целта и никога няма да я стигне, е за съжаление — понеже смисълът на нещата не се съдържа във веднъж струпания запас, с който се хранят уседналите, а в топлината на преображението, на движението или на желанието. И наскоро победеният, който под ботуша на победителя отново събира силите си, за мен е по-голям герой в усилието си, отколкото оня, който се наслаждава на вчерашната си победа, както човек, уседнал върху запасите си, и вече потегля към смъртта.

Тогава, ще ми кажеш ти, към какво трябва да се стремя? Тъй като целите нямат никакво значение. И аз ще ти дам в отговор тази голяма тайна, скрита под прости и банални думи, на която постепенно ме научи мъдростта в течение на живота: да подготвяш бъдещето значи единствено да градиш настоящето. И се изхабяват в утопии и блянове хората, преследващи далечни миражи, плод на въображението им. А истинското откривателство е да разгадаеш настоящето под обърканите му проявления и пълен с противоречия език. Но оставиш ли се на безплодните си блянове за бъдещето, които са празни приказки, ти заприличваш на оня, който мисли, че може да открие своята колона и да гради нови храмове със свободата на перото си. Ала как би срещнал неприятеля си и при липса на неприятел кой би създал устоите му? В

противовес на кого би моделирал своята колона? Колоната се създава в продължение на поколения чрез износването си, устоявайки на живота. За каквато и форма да се отнася, ти не я откриваш, а я полираш против обичая. И така се раждат великите творения и империите.

Винаги трябва да слагаме ред само в настоящето. Каква полза да спорим за това наследство? Бъдещето — ти не трябва да го предвидиш, а да го позволиш.

И несъмнено имаш работа, когато настоящето ти е предоставено като материали. Това съчетание от овце, кози, поля с ечемик, жилища, планини, които съществуват в мига, аз го наричам имение или империя и извличам от тях нещо, което не е съществувало там, а за мен е единно и неделимо, защото който се докосне до него с интелекта си, ще го разруши, без да го е опознал, и така полагам основите на настоящето, както усилието на мускулите ми при изкачването на хребета подрежда пейзажа и ми дава възможност да присъствам на тази синя нежност, в която градовете напомнят яйца в гнездата на полята, което не е нито по-истинско, нито по-лъжовно от градовете, видени като кораби или храмове, а друго. И е в моя власт да направя от човешката орис храна за своето спокойствие.

И тъй, знай, че всяко истинско творение не е предразсъдък относно бъдещето, преследване на химера и утопия, а ново лице, разчетено в настоящето, което е хранилище на получени в наследство разхвърляни материали, и за теб не става дума нито да им се радваш, нито да се оплакваш от тях, понеже и те като теб просто съществуват, след като са се родили.

Остави бъдещето като дървото да развие един по един своите клони. От настояще към настояще дървото ще се е извисило и ще навлезе завършено в смъртта си. Не се тревожи за империята ми. Откакто хората разпознаха това лице в разпокъсаността на нещата, откакто постъпих като скулптор с камъка, чрез величието на своето творение, аз пришпорих съдбата им. И оттогава те ще вървят от победа към победа, и оттогава моите певци ще имат какво да възпяват, понеже вместо да величаят мъртви богове, те просто ще прославят живота.

Погледни градините ми, където градинарите по изгрев отиват да сътворят пролетта, те не спорят за плодниците, нито за венчелистчетата: те сеят семена.

И тъй, вие, обезсърчените, нещастните и победените, казвам ви: вие сте армията на една победа! Защото в този миг полагате начало и е хубаво да си толкова млад.

Но не вярвай, че е просто да промисляш настоящето. Понеже тогава дори материята, която трябва да използваш, ти се съпротивява, както никога не ще ти се съпротивяват твоите инвенции за бъдещето. И оня, който ляга в пясъка край някой пресъхнал кладенец и вече се изпарява на слънцето, как добре върви в унеса си. И колко лесни стават за него големите крачки, водещи към избавлението му. Колко удобно е да пиеш в унеса си, тъй като твоите стъпки доближават до теб водата като добре намазани с масло роби и няма никакви тръни, за да те задържат.

Ала това бъдеще, лишено от неприятели, не се осъществява — и ти агонизираш, пясъкът скрипти между зъбите ти и палмовата горичка, широката мудна река и песните на перачките бавно се преобръщат като лодка в смъртта.

Но човек, който върви наистина, охлузва глезените си в камъните, бори се с тръните и разкървавява ноктите си в морените. Предоставени са му всички стъпала на изкачването, които той трябва да превъзмогне, едно по едно. И водата — той бавно я създава с плътта си, с мускулите си, с мехурите по дланите си, с раните по нозете си. Размесвайки противоречиви реалности, той изтръгва водата от своята каменна пустиня със силата на ръцете си, както хлебарят, който меси тестото, усеща как то постепенно се втвърдява, наедрява с някаква мускулатура, която му се съпротивява, образува възли, които той трябва да разбие и това значи, че започва да създава хляба. Така е и с този поет или скулптор, който най-напред е обработвал поемата или камъка в такава свобода, че чак се е изгубвал в нея — тъй свободен е бил да направи усмихнато или разплакано лице, да клони наляво или надясно и в подобна свобода не е успявал да се осъществи. Но идва времето, когато рибата кълве и когато въдицата устоява. Идва часът, когато това, което си искал да кажеш, не си го казал заради друга дума, която си пожелал да затаиш, понеже и това също си поискал да го кажеш и излиза, че тези две истини ти се съпротивяват. И ти започваш да задраскваш, както се заемаш да оформяш в глината една усмивка, започнала да те предизвиква. Ти не избираш едната или другата в името на словесна логика, а търсиш ключовия камък в свода на

противоречивите си истини, тъй като нищо не е за губене — и отгатваш, че поемата се получава или че едно лице ще се появи от камъка, защото ето те вече обкръжен от любими неприятели.

Не слушай никога и тези, които искат да ти услужат, като те съветват да се откажеш от някой свой стремеж. Ти познаваш призиванието си по тежестта му в теб. И ако му изневериш, осакатяваш самия себе си, но знай, че твоята истина ще се изгражда бавно, защото е раждане на дърво, а не откриване на формула, защото преди всичко времето играе роля, защото става дума за теб да станеш друг и да изкачиш трудна планина. Новото същество, което е отделена от разпокъсаността на нещата цялост, не ти е наложено като отговор на ребус, а като стихване на вътрешните спорове и изцеряване на раните. И ти ще познаеш властта му само когато вече се е самоосъществило. Ето защо винаги съм почитал бавността и мълчанието като отдавна забравени богове за човека.

LVII

Защото е хубаво да сте толкова млади, вие, лишените от наследство, нещастните и победените, които не знаехте да разчетете в наследеното от вас друго освен частта, свързана с лошия вчерашен ден. Но ако аз издигна храм и вие дойдете в него да попълните тълпата на вярващите, ако съм хвърлил у вас семената си и съм ви събрал там във величествено мълчание, за да се превърнете в бавна и чудотворна жертва, къде виждате място за отчаяние? Познати са ви изгревите в дни на победа, когато умиращите на смъртния си одър, болните от рак в зловонието си, сакатите с патериците си, длъжниците между съдебните пристави и затворниците между жандармите си, всички, в разделенията и болките си, се преоткриваха отново в победата като в ключов камък на свод, положен сред тяхната общност, и в тези утрини тая разединена тълпа се превръщаше в базилика за химна на победата.

Ти си виждал любовта да покарва, както растението пуска корени, с внезапно откликване на душите едни на други, навярно дори и под ударите на нещастията, превърнало се изведнъж в градеж и божествен ключов камък на свод, за да изтръгне от всички същата част, същото лице, което е готово да обедини усилията си с другите — и тогава идва радостта да поделиш хляба си или да направиш някому място до огнището си. Ти показваше отвращение — както оня подагрен с неговата миниатюрна къща, която приятелите ти даже не биха могли да напълнят — и изведнъж се отваря храмът, където единствен приятелят влиза, но е безброен.

Къде виждате място за отчаяние? Няма друго, освен вечно раждане. Несъмнено непоправимото съществува, но в него няма нищо тъжно или весело, то е самата същност на онова, което е било. Непоправимо е моето раждане, понеже ето ме тук сега. Миналото е непоправимо, но настоящето ви е предоставено като разхвърляни в нозете на строителя материали и на вас се пада честта да изковете от тях бъдещето.

LVIII

Приятелят е този, който не отсъжда. Казах ти, той е този, който отваря вратата си на скитника, на патерицата му, на изправената му в някой ъгъл тояга и не го кара да танцува, за да оценява танца му. И ако скитникът разказва за пролетта по пътя отвън, приятелят приема в себе си пролетта. Ако разказва за ужаса на глада в селото, откъдето идва, приятелят заедно с него изстрадва глада. Вече ти казах, приятелят у човека е онази част, отредена за тебе, и отваря за теб една врата, която може би никога не отваря другаде. И приятелят ти е истински, и всичко казано от него е истинско, и той те обича, даже и ако те мрази в другата къща. И приятелят в храма, когото, благодарение на Бога, срещам отблизо, обръща към мене същото лице като моето, озарено от същия Бог, защото тогава е осъществено единението, даже ако другаде той е дюкянджия, а аз капитан, той градинар, а аз — моряк на кораб. Надмогнал нещата, които ни разделят, аз го открих и съм негов приятел. И мога да мълча пред него, тоест да не се страхувам за своите вътрешни градини, своите планини, урви и пустини, тъй като той не ще ги изпотъпче с обувки. Това, което, приятелю мой, приемаш от мен с любов, сякаш е посланикът на моята вътрешна империя. И ти се отнасяш добре с него, каниш го да седне и го изслушваш. И ето ни щастливи. Ала кога си ме виждал при прием на посланици да ги държа настрана или да ги отблъсквам, защото вдън тяхната империя, на хиляда дни път от моята, хората се хранят с ястия, които не ми харесват, или нравите им нямат нищо общо с моите. Приятелството е преди всичко примирие и духовно общуване над обикновените подробности. И аз нямам в какво да упреквам оня, който заема почетно място на трапезата ми.

Знай, че гостоприемството, учтивостта и приятелството са срещи на човека в човека. Какво бих правил в храма на един бог, който обсъжда ръста или пълнотата на вярващите, или в дома на един приятел, който не би приел патериците ми и би ме накарал да танцувам, за да ме критикува.

Ти ще срещнеш премного съдници по света. Ако става дума да ти придадат друга форма и да те закалят, остави тази работа на неприятелите си. Те добре ще се справят с това — както бурята, която извайва кедъра. Твоят приятел е създаден, за да те приюти. Знай, че когато идваш в храма, Бог не те съди, а те приема в лоното си.

LIX

Ако искаш да създадеш приятелства там, където вече има само подялба на провизии и произтичащи от това разделения на сърцето — защото поискаш ли да се намразят, хвърли им зърно, — преоткрий почитта към човека и знай, че в племето може да се диша само ако никой не критикува другия. Когато мислиш зло за приятеля си и го изразяваш, значи не си го срещнал на етажа, където са хората, там, където единствено се събират всички заедно — в храма. И тук не става дума нито за снизходителност, нито за слабост, нито за вялост в нравствеността. Твоята строгост се проявява другаде и другаде ти си съдник. И ще сечеш глави, ако е потребно, без да трепнеш. Защото, още веднъж повтарям, ти осъждаш на смърт, но първо лекуваш осъдения, ако е болен. Не се бой да посочиш тези противоречия, използвани от твоя несъвършен език, за да говори за хората. Тъй като нищо не е противоречиво освен езика, който е израз. Съществува една част у осъдения, която ти оставяш на палача, но има и друга част, която можеш да поканиш на трапезата си и нея нямаш никакво право да съдиш. Защото ти е заповядано да съдиш човека, ала ти е заповядано и да го почиташ. И въобще не става дума да съдиш един и да почиташ друг, а същия човек. Това е едно тайнство на моята империя, което се дължи само на непохватността на езика.

А мен не ме притесняват тези разделения за логици. Тъй като у оня, с когото воювам в своята пустиня и го обгръщам с ненавистта си, винаги съм намирал най-доброто упражняване на душата. Ние крачим, заплашителни, един срещу друг, с любов.

LX

Споходиха ме мисли за суетата. Аз винаги съм я разглеждал не като порок, а като болест. И у жената, която съм виждал да тръпне за мнението на тълпата и да преправя държането и гласа си, щом станеше център на внимание, изпитвайки необикновено задоволство от подхвърлени по неин адрес думи, у тази, чиито бузи пламваха, защото я гледаха, аз виждах нещо различно от глупостта: болест. Как би могъл да изпиташ удовлетворение от другия, освен чрез любов и дар за него? И все пак задоволството от суетата ѝ се струва по-сгриващо от полученото от благата, понеже би заплатила за това блаженство в ущърб на останалите си удоволствия.

Окаяна и оскъдна радост — като радостта от порок. Напомня ми човек, който се чеше, когато нещо го сърби, и това му доставя удоволствие. Милувката, напротив, е подслон и дом. Когато милвам това дете, то е за да му дам закрила. И детето приема нейния знак по кадифената мекота на лицето си.

Ала ти, карикатура, жертва на суетата!

За тях, суетните, казвам, че са престанали да живеят. Та кой се заменя за нещо по-голямо от себе си, ако изисква първо да получи? Той не ще израсне, забавил развитието си за вечността.

Ето този храбър воин — ако го поздравя, как се вълнува и трепва като детето от милувката ми. И тук няма и помен от суета.

Какво трогва единия и какво трогва другия? По какво се различават?

Суетната, ако се унесе в дрямка...

Вие не ще познаете жеста на цветето, отдаващо на вятъра всичките си семена, които няма да му бъдат върнати.

Вие не ще познаете жеста на дървото, отдаващо плодовете си, които няма да му бъдат върнати.

Вие не ще познаете ликуването на човека, отдаващ творбата си, която няма да му бъде върната.

Вие не ще познаете пламенното усърдие на танцърката, отдаваща танца си, който няма да ѝ бъде върнат.

Така е и с воина, който отдава живота си. И ако го поздравявам, то е защото е прехвърлил мостчето си. И го уча, че чрез него са се жертвували всички хора. И ето че той е доволен не от себе си, а от хората.

Ала суетният — пълна карикатура. А аз не искам скромност, понеже харесвам гордостта, която е съществуване и постоянство. Ако си скромен, ти се поддаваш на вятъра като ветропоказател. Тъй като другият има по-голяма тежест от тебе.

Искам от теб да живееш не от онова, което получаваш, а от това, което даваш, защото само то те извисява. Но не значи да презираш отдаденото. Ти трябва да завържеш плод. И тъкмо гордостта направлява постоянството. В противен случай по волята на ветровете ти би го изменил на цвят, на вкус, на мирис!

Но какво е за тебе плодът? Твоят плод има стойност само ако не може да ти бъде върнат.

Ала жената, заела тържествена поза върху пищно украсеното си ложе и живееща от възхитените възгласи на тълпата, казва: „Аз отдавам красотата си, прелестта си и величествената си походка и хората застиват очаровани, когато минавам, носейки се като чудна ладия на предопределението. И самото ми съществуване е дар за тях.“

Суетата произтича от фалшивия дар, плод на самоизмама. Понеже можеш да дадеш само това, което си преобразил, както дървото дава плодове, след като е преобразило земята. Танцърката — танца, след като е преобразила походката си. А воинът — кръвта си, която заменя за храм или за империя.

Ала разгонената кучка е нищо. Въпреки че кучетата я наобикалят и я молят настойчиво. Онова, което дава, тя изобщо не е преобразила. И радостта ѝ е открадната от радостта на съзиданието. Тя се раздава щедро без усилие, за да задоволи желанията на кучетата.

Ами онзи, който буди завист и се опива от аромата ѝ. Щастлив е, когато му завиждат.

Карикатура на дар. И той се надига, за да вземе думата по време на угощения. И се огъва пред гостите като натежало от плод дърво. Но гостите няма какво да откъснат.

Ала винаги се намират такива, които вярват, че са откъснали, защото са по-глупави от първия и считат, че той им е оказал чест. И ако суетният го знае, вярва, че е дал, тъй като другият е получил. И се поклащат един пред друг като две ялови дървета.

Суетата е липса на гордост, подвластност на тълпата, отвратително самоунижение. Ала ти търсиш простолюдието, за да ти даде вяра в плодовете си.

Или пък човекът, облагороден от усмивката на царя: „Значи ме познава“, ще си каже той. Но ако в него имаше любов към царя, би се изчервил от удоволствие, без да промълви дума. Тъй като тази царска усмивка щеше да има за него един-единствен смисъл: „Царят приема да пожертвувам живота си...“ И изведнъж целият му живот сякаш е отдаден и заменен за величието на един цар. „Аз допринесох, би могъл да си каже той, за хубостта на царя, който е хубав от това, че е гордостта на един народ.“

Ала суетният завижда на царя. И ако царят му се е усмихнал, той се нагиздва с тази усмивка и се разхожда като карикатура, за да завиждат сега пък на него. Царят му е заел багреницата си. Тук има само имитация и душа на маймуна.

LXI

Тези хора са рожби на морала, създаден от търговците, които се стремят да пласират стоките си. Ти вярваш, че радостта ти идва от получаването и купуването — та как би си спомнил за обратното, когато са положени толкова усилия да бъдеш обвързан с предмета?

Несъмнено предметът е ценен, когато ти му отдаваш себе си, когато си се опитал да замениш труда си за сиянието на камъка. Понеже сиянието може да бъде религия. Познавах онази куртизанка, която заменяше за непомръкващи перли тленната си плът. Немислимо е да презирам подобен култ. Ала предметът е нищожен, ако го подчиниш на себе си, за да те превъзнася. Тъй като в действителност нищо в теб не заслужава превъзнасяне.

Все пак аз подарявам играчка на детето и то побягва със съкровището си от страх да не си го взема обратно. Но тук става дума за един идол, за който още при първите тръни то ще се израни до кръв.

LXII

И размишлявах за абсолютното и за трудността от това, че пирамидата не се спуска от Бога към хората. Да вземем повелителя на империята: ако той е абсолютен господар, ти го приемаш като естествена необходимост, както, ако искаш да стигнеш от залата на Съвета до стаята за почивка сред масивността на бащиния ми дворец, поемаш по това стълбище, а не по друго, отваряш тази врата, а не друга, и как би съжалявал, че не избираш друг път, след като никакъв друг път не ти идва на ум? Също както няма покорност, подлост или низост в това да се решиш на тази обиколка, и ти я предприемаш като свободна стъпка, така няма покорност, подлост или низост в подчиняването ти на авторитета на повелителя на империята, който е просто извън волята, като абсолютен. Ала ако считаш, че след него ти си първият в империята и ако се окаже, че властта му над тебе не е необходима рамка, а политическа случайност, плод на лични и спорни съждения или на ловко издигане, тогава ето че ще започнеш да му завиждаш. Защото човек завижда само на оня, чието място би могъл да заеме. Кой негър завижда на бял? Кой човек истински завижда на птицата, с онази завист, пораждаща омраза, понеже се мъчи да унищожи, за да замести? Несъмнено аз не критикувам амбицията ти, когато е в състояние да се изяви, тъй като може да е белег на твоя стремеж към съзидание. Критикувам завистта ти. Защото ето че ще започнеш да плетеш интриги срещу него и погълнат от интригите си, ще пренебрегнеш съзиданието, което е преди всичко чудесно обединяване на усилията на един човек с всички хора. Ето че след като си го преценил, ще започнеш да го презираш. Не се затрудняваш да приемеш, че някой друг може да вземе връх над тебе чрез властта, ала как би приел, че взема връх, благодарение на преценката си, справедливостта си или благородството на сърцето си? И ако го презираш, кой ще ти плати за труда чрез израза на своето уважение? Обида е уважението, дошло от човек, когото презираш. И човешките взаимоотношения ще ти се сторят непоносими.

Ала преди всичко, ако ти даде заповед, той те унижава и сам ще помисли, че те унижава, за да установи по-неоспоримо господството си. Докато единствено оня, който ти е господар, може да седне като равен с тебе и да сподели трапезата ти, да те разпита, да се възхити от умението ти и да изпита радост от добродетелите ти — както стената е стена, без да има място за възгордяване от негова страна, понеже просто е такъв, какъвто е.

И аз също отивам и мога да седна на трапезата на най-смирения от поданиците си. И той забърсва масата, слага пируса^[1] върху жарта, целият грейнал от моето присъствие. Та кой камък от сградата би упрекнал ключовия камък на свода, че е това, което е? И как ключовият камък на свода би презирал който и да е камък? Ето ни седнали един срещу друг като равни. Единственото равенство, което има значение. Понеже ако го разпитвам за нивата му, аз не го правя от низост, за да го спечеля, замесвайки суетата му — нямам нужда от неговото одобрение, — а за да науча нещо ново. Когато питащият не се интересува от въпроса, който задава, това издава презрението му. И другият, щом го забележи, попибва ножа на кръста си. Ала аз исках да науча теглото на маслините от едно дърво и го попитах, за да получа.

Аз посетих човека. И вкусих гостоприемството на човека. И човекът също получи от мен и ще показва на правнуците си мястото, където съм седял.

И още повече, понеже властта ми не се оспорва и не ми се налага да забавям или да ускорявам стъпките си заради лишени от възвишеност подбуди, аз мога да изпитвам признателност. И ако той ми се усмихне и ми окаже чест, и опече овца, за да ме посрещне, аз получавам нещо, което идва от човека, нещо равностойно на това, което той би получил от мен. Изпратените като стрели дарове могат да достигнат сърцето ми. Така е и с образа на Бога, който приема най-скромните ти мисли и най-мимолетните ти постъпки, както обедната молитва на обикновения просяк в пустинята, докато за спорния незначителен владетел, дойде ли ти на сърце да му окажеш чест, ще трябва да измислиш някой огромен подарък, тъй като според големината на твоя подарък той ще измери славата си.

Но ето че ако другият завърти скърцащото колело, за да издигне кофата от дъното на кладенеца, после я избути на стубела, смеейки се на скромната си победа, после, наведен, я влачи към мен от слънцето

до сянката на стената, където го чакам, и напълни чашата ми от това хранилище на свежест — в този миг аз се потапям в любовта му.

[1] пирус — скара — триножник, която се поставя върху жарта, за да се закрепил на нея съда, в който ще се готви; също: пиростия или перустия. (Бел. на ред.) ↑

LXIII

Споходи ме великият пример за куртизанките и любовта. Понеже, ако вярваш в материалните блага заради самите блага, ти се залъгваш. Както има зърнат от планинските висоти пейзаж, само доколкото ти сам ще си го построил чрез усилието на твоето изкачване, така е и с любовта. Нищо няма смисъл само по себе си, ала за всяко нещо истинският смисъл е структура. И твоето лице от мрамор не е сума от нос, ухо, брадичка и още едно ухо, а мускулатура, която ги свързва. Свит юмрук, който задържа нещо. И образът на поемата не се съдържа нито в звездата, нито в числото седем, нито в кладенеца, а единствено във възела, в който ги свързвам, заставайки моите седем звезди да се къпят в кладенеца. И несъмнено потребни са свързани предмети, за да се покаже връзката. Но нейната власт не се крие в предметите. Лисичият капан не се заключава нито в тела, нито в поставката, нито в каквато и да е негова част, а в едно съчетание, което е творчество, и ти чуваш лая на лисицата, защото е хваната. Същото е и с мен — певец, скулптор или танцьор, аз ще съумея да те хвана в капаните си.

Така е и с любовта. Какво трябва да очакваш от куртизанката? Нищо, освен отпускане на плътта след завоюване на оазисите. Тъй като тя не изисква нищо от тебе и не те принуждава да бъдеш. И твоята признателност в любовта, когато ти се иска да полетиш на помощ към любимата, е знак, че е призван архангелът, който спеше у тебе.

Разликата не е в леснотата, понеже ако тази, която обичаш, също те обича, достатъчно е да разтвориш обятия, за да я приемеш там. Разликата се крие в дара. Дарът е невъзможен при куртизанката, понеже тя счита, че това, което ѝ носиш, ти предварително ѝ го дължиш.

И когато някой ти налага дан, ти ще оспорваш този налог. Защото това тук е смисълът на танца, който се танцува. И войската, пръснала се вечер из градския квартал на червените фенери, с бедната си заплата в джоба, която трябва да стигне задълго, се пазари и купува любов,

сякаш е храна. И както храната я прави способна за нов поход в пустинята, така и любовта успокоява плътта и я прави способна да понесе самотата. Ала всички те са се превърнали дюкянджии и няма дори помен от пламенно усърдие в любовта.

За да даряваш куртизанката, трябва да си по-богат от цар, понеже за онова, което ѝ носиш, тя благодари преди всичко на себе си, ласкае се от успеха си и се издига в собствените си очи за това, че е тъй ловка и тъй хубава и че ти е измъкнала такъв откуп. И в този бездънен кладенец ти можеш да изсипеш товара на хиляда кервана със злато, без да си започнал да даваш. Защото трябва някой, който да получава.

Затова моите воини привечер милват с ръка по ушите уловените пясъчни лисички и смътно изпитват любов, хранейки илюзията, че даряват дивото животинче, и са опиянени от признателност, ако то дойде да се сгуши до сърцето им.

Но в квартала на червените фенери намери ми една куртизанка, която да се сгуши до рамото ти, защото си ѝ потребен?...

Все пак случва се някой от моите хора, нито по-богат, нито победен от другите, да гледа на златото си като на семенца, които дървото желае да разпилее по вятъра, тъй като то е воин и презира запасите.

И той се разхожда нощем край бордеите, обгърнат във великолепието на своята щедрост. Като сеяча на ечемик, той крачи с широки крачки към земята алена, достойна да получи дар.

И моят воин разпилява богатствата си, лишен от желание да ги скъта, и е единственият, който познава любовта. И навярно буди любов и у куртизанките, тъй като тук се танцува друг танц и в този танц те получават.

Казвам ти, голямата грешка е да не знаеш, че да получаващ е съвсем различно от това да приемаш. Получаването е преди всичко дар, с който отдаваш себе си. Скъперник е не този, който не се разорява с подаръци, а оня, който не отдава светлината на собственото си лице в замяна на твоя дар. Скъперница е земята, която не се разхубавява от хвърлените от теб семена.

Куртизанки и пияни воини понякога излъчват светлина.

LXIV

Тогава се настаниха в моята империя мародерите. Защото никой вече не създаваше човека. И патетичното лице тук вече не беше маска, а похлупак на празен съд.

Понеже те тръгнаха от разрушение на Битието към разрушение на Битието. И занапред не виждам нищо у тях, за което си заслужава човек да умре. Значи, и да живее. Защото приемаш да умреш единствено за това, заради което можеш да живееш. Те ликвидираха старите постройки, като се радваха на грохота от срутването на храмовете. И все пак, когато тези храмове се сгромолясваха, не оставяха нищо в замяна. Така хората рушаха своята собствена способност за изразяване. И разрушаваха човека.

Или пък някой се заблуждаваше по отношение на радостта. В началото беше казал: „Селото“. И неговите съпротиви, и обичаите му, и неотменните му ритуали. От тях се беше родило едно пламенно село. След което той всичко обърка. И поиска да създаде радостта му не от една постигната и бавно оформена структура, а от настаняването в нещо, което беше запас, както поемата. Напразна надежда.

Така и тези, които съзираха величие в човека, пожелаваха свободата му. Понеже бяха видели принудите да потискат силния човек. И все пак неприятелят, създавайки ти устои, едновременно с това те ограничава. Ала премахнеш ли неприятеля, не ще можеш да се родиш дори.

Този тук също бе повярвал, че радостта е дадена от запасите. Просто да вкусиш пролетта. Но вкусът на пролетта се усеща едва-едва, ако се превръщаш в растение, за да го изпиташ. Както вкусът на любовта, ако очакваш от едно лице да те изпълни. Понеже творбата, която те обогатява с нещо, е преди всичко страдание, и как би могла да намери отклик у теб песента на каторжниците, приковани към галерите, и песента на отсъствието, ако ти не си построил в себе си отсъствието чрез хиляди разкъсващи сърцето скърби и галерите чрез неумолимостта на твоята съдба?

Оня, който безнадеждно е гребал дълго към зората, има усет към песента на галерите, и оня, който е изпитвал жажда сред пясъка, има усет към песента на отсъствието. Ала няма какво да ти даде, ако ти не си страдал, защото в теб няма никой.

И селото не е тази поема, в която можеш да се настаниш съвсем простичко в топлината на супата за вечеря, братството между хората и хубавия мирис на прибрания добитък, радвайки се на големия празничен огън, запален на площада — понеже какво би свързало празника с теб, ако той не намира отклик в нещо друго? Ако не е спомен за освобождение от робство, любов след омразата или чудо сред отчаянието. Ти не би бил ни повече, ни по-малко щастлив, отколкото някой от твоите волове. Ала селото бавно се е изграждало в тебе и за да достигнеш същината му, ти бавно си изкачвал планина. Защото аз те оформих в моите обреди и обичаи, и чрез твоите лишения, задължения и неотменни гневни изблици и прошки, и чрез твоите традиции в противовес на чуждите — и съвсем не това призрачно село кара тази вечер сърцето ти да пее — би било прекалено лесно да бъдеш човек — това е една музика, която бавно си научил и срещу която в началото си воювал.

Ала ти отиваш в същото село и от това, че се забавляваш с обичаите, ги съсипваш, тъй като те не са забавления и игри — и ако се забавляваш с тях, никой повече не ще им вярва. И няма да остане нищо от него. Нито за тях самите, нито за тебе...

LXV

„Реда, казваше баща ми, аз го създавам. Ала не се придържам към простото и икономичното. Защото не става дума да се спечели време. Каква полза да узная дали хората ще станат по-угоени, строейки изби и тавани вместо храмове, и водопроводи вместо музикални инструменти, след като презирам всяка безчувствена и суетна човешка общност, дори да е охранена; за мене е важно да узная първо за какъв човек ще става дума. Интересува ме този, който задълго ще се е потапял в изгубеното време на храма, както в съзерцание на Млечния път, накарал го да се чувства просторен, ще приучва на любов сърцето си чрез упражняване на молитвата, която остава без отговор (тъй като отговор в отплата на молитвата би направил човека още по-безчувствен) и у когото често ще е отеждала поемата.

Понеже спестеното от мен време за построяването на храма, който е кораб, тръгнал нанякъде, или за да направя по-хубава поемата, на която откликва сърцето на хората, аз ще трябва да употребя по-скоро за облагородяване, отколкото за угояване на човешкия род. И значи ще открия поемите и храмовете.

И тъй, знаейки колко време се губи за погребения, защото хора копаят земята, за да заровят в нея тленните останки на мъртвия, докато биха могли да употребят същото време за оран и сеитба, аз все пак ще забраня погребалните кладии, на които изгарят труповете, понеже малко ме интересува спестеното време, когато от това губя преди всичко любовта към мъртвите. Не съм изнамерил по-хубав образ, за да й служа, от гроба, където близките отиват, търсейки с малки стъпки надгробния камък на своите сред камъните, знаейки, че той е прибран в земята като изстискано грозде и се е превърнал отново в естествен петмез. И знаят все пак, че нещо от него остава, някакви мощи в костницата му, формата на една ръка, която е милвала, черепът — това ковчеже за скъпоценности, празно без съмнение, но което е било пълно с толкова чудни неща. И аз заповядах, когато това е възможно, да строят още по-безполезен и скъп дом за всеки мъртвец, за да могат

хората да се събират там по празници и да разбират не само с разума си, но и с всички трепети на душата и тялото, че мъртви и живи се сливат един с друг и образуват дърво, което расте. Те свикват да виждат как същата поема, същата извивка на кила, същата колона преминава от поколение на поколение, като става все по-хубава и чиста, понеже човек, разбира се, е тленен, ако го гледаме както късогледите, застанали прекалено близо, в лицето, но не и в сянката, която хвърля, в отблясъка, който оставя след себе си. И ако аз спестявам времето, изгубено за погребване на труповете и за построяване на техния вечен дом, и желая да употребя това изгубено време за свързване веригата на поколенията така, че сътворението като дърво да се издигне чрез нея право нагоре към слънцето, ако провъзглася това възнесение за по-достойно за човека, отколкото увеличаването на коремната обиколка, тогава, след като добре съм претеглил употребата му, ще употребя спечеленото време, с което разполагам, за погребването на мъртвите.“

„Редът, който създавам, казваше баща ми, е редът на живота. Защото казвам, че едно дърво е ред, макар едновременно да е корени, ствол, клони, листа и плодове, и казвам, че един човек е ред, макар да има ум и сърце и да не е сведен до една функция, било то оран или възпроизвеждане на рода, а да е едновременно този, който оре и отправя молитви, който обича и устоява на любовта, работи, почива и слуша песните на вечерта.

Ала някои признаха, че в славните империи има ред. И глупостта на логиците, историците и критиците ги накара да вярват, че редът в империите е майка на тяхната слава, докато аз казвам, че редът в тях, както и славата им са плод единствено на пламенното им усърдие. За да създам ред, аз създавам лице, което хората да обичат. Ала онези там целят да постигнат реда като самоцел и такъв ред, ако спориш за него и го усъвършенствуваш, първо става простота и икономичност. И умело се заобикаля пред теб онова, което трудно се изказва, дори и когато всички наистина важни неща остават неизказани; никога не съм познавал професор, който да успее да ми каже защо обичам вятъра под звездите в пустинята. И хората постигат съгласие за обикновените неща, понеже езикът, който ги изразява, е удобен. И без да се страхуваш от опровержение, можеш да кажеш, че е по-добре да има три чувала ечемик, отколкото един. Макар да считам, че допринасям

повече за хората, ако просто ги задължа — за да се опият от това питие, което те прави просторен — да повървят понякога нощем под звездите в пустинята.

Редът е знак на съществуването, а не негова причина. Както планът на поемата е знак, че тя е завършена, и белег за съвършенството ѝ. Ти не работиш в името на един план, а за да го постигнеш. Но онези казват на учениците си: «Вижте тази велика творба и реда, който тя отразява. Създайте ми първо ред, така вашата творба ще е велика», когато творбата в такъв случай ще бъде безжизнен скелет и музеен отломък.

Аз създавам любовта към имението и ето че всичко се подрежда — и йерархията на изполичарите, на пастирите и на жътварите, и бащата начело. Както се подреждат камъните около храма, когато им налагаш да служат за прославата на Бога. Тогава редът ще се роди от страстното увлечение на архитектите.

Тъй че не залитай в езика си. Ако налагаш живота, ти създаваш реда, а ако налагаш реда, ти налагаш мъртвилото. Ред заради реда е карикатура на живота.“

LXVI

Все пак ме обсеби проблемът за вкуса на нещата. Обитателите на този лагер изработваха гърнчарски изделия, които бяха хубави. А обитателите на другия лагер изработваха грозни. И аз разбихах, че не съществува поддаващ се на формулиране закон, за да се прави похубава керамика. Нито чрез разходи за чиракуване, нито чрез конкурси и отличия. И дори забелязах, че тези, които работеха в името на някаква различна от качеството на предмета амбиция, даже когато посвещаваха нощите си на своя труд, стигаха до претенциозни, банални и усложнени предмети. Тъй като в действителност будните им нощи бяха посветени на тяхната продажност или сладострастие, или пък суета, тоест на самите тях, и те вече не се заменяха в Бога, отдавайки себе си за едно изделие, станало извор на саможертва и образ на Бога, където се сливат в едно бръчките, въздишките, натежалите клепачи и ръцете, треперещи от толкова изваяни форми, и задоволството вечер след работа, и изчерпването на пламенното усърдие. Аз познавам едно-единствено плодотворно действие, каквото е молитвата, ала зная и това, че всяко действие е молитва, ако е себеотдаване, за да се само постигнеш. Ти си като птицата, която вие гнездо и гнездото е прохладно; като пчелата, която събира мед и медът е сладък, като човека, който извайва делвата от любов към делвата — значи воден от любов, значи воден от молитва. Вярваш ли в поемата, написана, за да бъде продадена? Ако поемата е стока за продан, тя вече не е поема. Ако делвата е предмет за конкурс, тя вече не е делва и образ на Бога, а образ на суетата ти или на грубите ти апетити.

LXVII

Дойдоха други, още по-глупави с основанията, подбудите и красивите си съображения. Но аз, който зная, че езикът означава, но не схваща смисъла, и че речите показват хода на мисълта, но не й противоречат, нито я подкрепят с доводи, аз им се надсмивах.

— Този генерал — обясняваше ми един — не послуша съветите ми. При това аз му показах бъдещето...

Оказва се, разбира се, че същия този ден вятърът на думите е навял у него образи, на които бъдещето е благоволило да прилича — както друг ден, несъмнено, пак у него вятърът на думите е навял противоположни образи, тъй като всеки е изговорил всичко. Но при всички случаи един генерал, разположил армиите си, претеглил шансовете си, почувствувал вятъра, слушал как спи неприятелят, преценил точно кога да се събудят хората, ако същият промени плановете си, премести на друга служба капитаните си, обърне в друга посока хода на армиите и импровизира битките си затова, че от някакъв минаващ безделник в продължение на пет минути е излязъл смешен вятър от думи, подредил се в умозаклучения, тогава аз уволнявам този генерал, затварям го в карцер и не си правя труда излишно да го храня.

Харесвам този, който идва при мен с жестове на човек, месец хляб, и ми казва:

— Усещам ги там готови да отстъпят, ако ти изискваш. Но и готови да станат дръзки, ако използваш фанфара на тези думи. Защото имат гъдел в ушите. Чух ги как спят и сънят им никак не ми хареса. Видях ги да се събуждат и да се хранят...

Обичам оня, който знае танца и го танцува. Защото само там е истината. За да прелъстиш, трябва да приемеш форма. И трябва да приемеш форма, за да извършиш сполучливо убийство. Опираш своя меч в меча и срещу стоманата танцува стомана. Ала виждал ли си някога воюващият да умува? Откъде време за умуване? Ами скулпторът? Виж танцуващите му пръсти в глината, понеже е натиснал

с палеца, за да поправи отпечатъка на показалеца. За да го оспори привидно, ала само привидно, понеже единствено думата означава, а не съществуват противоречия извън думите. Животът не е нито прост, нито сложен, нито светъл, нито тъмен, нито противоречив, нито свързан. Той е. Единствен езикът го подрежда или усложнява, осветява или затъмнява, разнообразява или свързва. И ако ти си замахнал веднъж надясно и веднъж наляво, от това не трябва да произтичат две противоположни истини, а едничката истина на срещата. И само танцът приема формата на живота.

Онези, които с обмислени доводи, а не с богатството на сърцето си поставят за цел да действат по разум и оглеждат нещата от всички страни, първо няма да предприемат нищо, тъй като на техните умозаклучения някой по-ловък ще противопостави по-добри аргументи, на които пък, след като поразсъждават на свой ред, те ще противопоставят още по-добри аргументи. И тъй, от адвокатска ловкост към адвокатска ловкост — за вечни времена. Няма доказуеми истини, освен свързаните с миналото, очевидни преди всичко защото са такива, каквито са. И ако искаш чрез разума да обясниш защо тази творба е велика, ще успееш. Ала творчеството няма нищо общо с тази област. Дай на твоя счетоводител камъни, той не ще построи храм.

И ето че твоите интелигентни техники обсъждат действията си като шахматни ходове. И аз желая да приема в крайна сметка, че те ще изиграят сигурния ход (въпреки че това още ме изпълва с недоверие, защото ти играеш шах с прости елементи, ала житейските дилеми не се претеглят. Когато човек е безчувствен и суетен, ще ми каже ли някой чрез изчисление кой от недостатъците му — безчувствеността или суетата — ще вземе връх, ако по някаква причина те влязат в конфликт?) Навярно той ще изиграе най-сигурния ход. Но той е забравил живота. В играта на шах, преди да премести фигурата си, противникът ти изчаква ти да благоволиш да преместиш своята. И по такъв начин всичко се развива извън времето, което вече не подхранва дървото, за да расте. Играта на шах сякаш е изхвърлена извън времето. Ала в живота съществува един организъм, който еволюира. Организъм, а не последователност от причини и следствия — дори и да ги разкриеш по-късно пред учениците си, за да предизвикаш удивлението им. Понеже причина и следствие са само отражения на една друга власт: творчеството за надмощие. И в живота твой противник не

изчаква. Той е направил двадесет хода, преди ти да преместиш фигурата си. И твоят удар занапред е абсурден. И за какво би изчаквал той? Виждал ли си танцьорът да изчаква? Той е свързан с противника си и така властва над него. Зная добре, че тези, които разузнават, ще дойдат прекалено късно. Затова каня в управлението на моята империя човек, който, щом влезе при мене, ми показва със своите взаимно коригиращи се жестове, че оформя тесто, което ще образува възли между пръстите му.

И аз откривам у този човек постоянство, докато другият е принуден от живота да си изгражда нова логика във всеки един момент.

LXVIII

Разкри ми се очевидността на друга истина за човека: че щастието нищо не значи за него — и че нищо не значи за него интересът. Защото единственият интерес, който го движи, е да бъде постоянен и дълготраен. За богатия — да забогатява, за моряка — да плува по море, за мародера — да дебне под звездите. Но съм виждал как хората лесно пренебрегват щастието, когато е само сигурност и липса на грижи. В този почернял град, място на разврат и поквара, която се стича като помия към морето, случи се тъй, че баща ми се развълнува от съдбата на проститутките. Те се разлагаха като белезникава лой и разлагаха пътниците. Той изпрати въоръжени хора да хванат няколко от тях, както се ловят насекоми, за да се изучат нравите им. И патрулът обходи влажните стени на гниеция град. Понякога от някоя мръсна барака, откъдето се носеше лепкава кухненска миризма на гранясало, хората забелязваха момичето, което чакаше — седнала на ниско столче под лампата, която я откроява, посърнала и печална като фенер под дъжда, с тежка волска маска, белязана с усмивка като рана. Тя имаше обичай да издава монотонен звук, за да привлича вниманието на минувачите подобно на пихтиестите медузи, които изпускат лепкава течност за примамка. Така по уличката се носеха тези безнадеждни литании. И когато мъжът се хващаше в капана, вратата се затваряше зад него за няколко мига и любовта се консумираше сред най-горчивата разнебитеност, като литанията спираше за миг, сменена от учестеното дишане на бледното чудовище и тежкото мълчание на войника, откупил от този призрак правото си да не мисли повече за любов. Той идваше тук да угаси жестоки блянове, защото навярно бе напуснал родина на палми и усмихнати момичета. И малко по малко, по време на далечните походи, образите на нейните палми бяха развили в сърцето му непоносимо тежки клони. Ручеят се беше превърнал в жестока музика, и усмивките на момичетата, и прохладните им гърди под тъканта, и сенките на отгатнатите им тела, и прелестта, свързваща жестовете им — всичко се

сливаше за него в една все по-пареща и разкъсваща сърцето рана. Затова той идваше да похарчи жалката си плата в този квартал с желанието да бъде изпразнен от един блян. И когато вратата отново се отваряше, той се намираше на земята, затворен в себе си, суров и изпълнен с презрение, за няколко часа обезцветил единственото си богатство, неспособен повече да понася светлината му.

И тъй въоръженият патрул се завърна заедно с полипите, ослепени от силната светлина на караулното помещение. И моят баща ми ги показва:

— Ще те науча — рече той — какво ни направлява.

Той настави всяка от тях в прохладна къща с водоскок и нареди да ги облекат в нови дрехи и да им дадат да бродират фини дантели за занимание. И им плащаше така, че те печелеха двойно повече от преди. После забрани да ги надзирават.

— Несъмнено тези печални блатни плесени са щастливи — каза ми той. — Чисти, спокойни и сигурни...

И все пак една подир друга те изчезнаха и се завърнаха в клоаката.

„Защото, рече баща ми, те оплакваха нищетата си. Не поради глупаво влечение към нищетата в ущърб на щастието, а защото човек се стреми преди всичко към усещане за собствената си плътност. Случва се така, че позлатената къща, дантелата и пресните плодове са отдих, игра и забава. Ала не са могли да запълнят съществуването им и те започнаха да се отегчават. Тъй като дълго се привиква към светлината, чистотата и дантелата, ако трябва да престанат да бъдат освежаващ спектакъл, за да се превърнат в мрежа от връзки, в задължение и изискване. Те получаваха, но нищо не даваха. И ето че взеха да съжаляват — не заради горчивината им, а въпреки горчивината им — за тежките часове на своето очакване и на вперения в черния квадрат на вратата поглед, където от час на час се откроява един подарък на нощта, вироглав и пълен с омраза. Съжаляваха за лекото замайване, което ги изпълваше с неясна отрова, когато войникът, бутнал вратата, ги гледаше, както се гледа белязаното животно, втренил очи в гърлото... Защото се случваше някой да надупчи една от тях като мех с кама, която въдворява тишина, за да изрови под няколко тухли или керемиди сребърните монети от тяхното имане.

Ето че те съжаляваха за мръсния вертеп, където се събираха в часа, когато кварталът най-сетне се затваря съгласно заповедта, и докато пиеха чай или брояха спечеленото, те се ругаеха една друга и искаха да им предсказват бъдещето по дланите на мръсните им ръце. И може би им предсказваха същата тази къща и тези цъфнали увивни растения, ала обитавани от по-достойни от тях. И чудесното в тази построена в мечтите къща беше, че тя подслонява вместо собственото аз, едно преобразено аз. Така е и с пътуването, което трябва да те промени. Но ако аз те затворя в двореца, ти си този, който влачи из него старите си желания, старата си злоба, старите си отвращения, ти си този, който куца из него, ако куцаш, тъй като няма магическа формула, за да те преобрази. Аз мога само бавно, с помощта на принуди и страдания, да те заставя да се промениш, за да те накарам да се само постигнеш. Ала съвсем не се е променила тази, която се събужда сред простия и чист декор, прозява се и въпреки че вече не я заплашват удари, напразно свива глава между раменете си, когато някой чука на вратата, и ако още чука, също така напразно се надява, понеже вече няма подаръци на нощта. След като вече не се изморяват от зловонните си нощи, те вече не вкусват избавлението на ранната утрин. Отсега нататък тяхната участ може да бъде завидна, но тук те загубиха възможността да притежават, по волята на изменящи се предсказания, по една участ за всяка вечер, като по такъв начин преживяваха в бъдещето по-прекрасен живот, отколкото е съществувал някога тук. И ето че вече не знаят какво да правят с внезапния си гняв, плод на непристоен и нездрав живот, който ги обзема отново въпреки тях самите, подобно на контракциите на онези отдалечени от бреговете животни, каращи ги още дълго да се свиват в себе си в часа на морските приливи и отливи. Когато ги обхване гневът, вече няма несправедливост, срещу която да викат, и ето че изведнъж напомнят майките, чието дете е умряло, а в гърдите им напират мляко, което не служи за нищо.

Защото човекът, казах ти, търси усещане за собствената си плътност, а не щастие.“

LXIX

Споходи ме още образът на спечеленото време, защото се питам: „В името на какво?“ И ето че другият ми отговаря: „В името на нейната култура.“ Сякаш тя можеше да бъде празно упражнение. И ето че жената, която кърми децата си, чисти къщата си и шие бельото, е освободена от това робуване и отсега нататък без нейно участие децата ѝ са накърмени, къщата лъсната, бельото ушито. Тъй че сега това спечелено време трябва да се запълни с нещо. И аз ѝ давам възможност да чуе песента за кърменето и кърменето се превръща в химн, и поемата за къщата, която прави къщата скъпа на сърцето. Ала тя започва да се прозява, докато я слуша, тъй като не е участвала с труда си. И както планината за теб е твоята опитност с тръните, търкалящите се камъни и вятъра по билата, и нищо не пренасям в теб, изричайки думата „планина“, ако ти никога не си напускал постелята си, така и сега, говорейки ѝ за къщата, аз не ѝ казвам нищо, защото къщата не е резултат на вложеното от нея време и пламенно усърдие. Тя изобщо не е опитала танца на прашинките, когато се отваря вратата за слънцето, за да бъде изметен към изгряващия ден прахът от овехтяването на нещата, тя изобщо не е царувала по свечеряване над безредието, което животът създава — следата на нежни преминавания, паниците на подноса, загасналата жарава в огнището, та чак до изцапаните пелени на заспалото дете — защото животът е скромен и прекрасен. Тя не е ставала с изгрева заради самата себе си, за да си изгради всеки ден отново една нова къща, както птичките, заглаждащи с пъргав клюн перата си, които си наблюдавал на дървото, не е подреждала отново предметите в крехкото им съвършенство така, че отново животът през деня, яденето, кърменето, игрите на децата и завръщането на мъжа да оставят отпечатък във восъка. Тя изобщо не знае, че една къща е тесто по изгрев, за да стане книга със спомени вечер. Тя никога не е приготвяла бялата страница. И когато ѝ говориш за къща, какво ще ѝ кажеш, та да има смисъл за нея?

Ако искаш да я сътвориш жива, ти ще я използваш да излъска един потъмнял сребърен съд, за да може нещо от нея да светлее през целия ден в полумрака, и за да направиш от жената химн, ти малко по малко ще изобретиш за нея една къща, която да гради от зори...

В противен случай времето, което ще спечелиш, няма да има никакъв смисъл.

Луд е она, който твърди, че различава културата от труда. Първо човекът ще се отвори от труд, който ще бъде мъртва част от живота му, после от култура, която ще бъде само игра без залог, като глупавите зарове, които хвърляш, ако вече не означават твоята съдба и вече не излъгват надеждите ти. Защото няма игра на зарове, а игра на твоите стада, на твоите пасища или на твоето злато. Така е и при детето, което строи с кофички пясък. Тук няма шепа земя, а цитадела, планина или кораб.

Виждал съм, разбира се, хората да отдъхват с удоволствие. Виждал съм как поетът спи под палмите. Виждал съм как воинът пие чай при куртизанките. Виждал съм как дърводелецът вкухва от преддверието нежността на вечерта. И те, разбира се, изглеждаха изпълнени с радост. Ала аз ти го казах: точно защото бяха уморени от хората. Воин, който слушаше песните и гледаше танците. Поет, който сънуваше на тревата. Дърводелец, който вдишваше аромата на вечерта. Те се бяха самопостигнали другаде. Съществената част от живота на всеки от тях оставаше работата. Защото това, което е вярно за архитекта, който е човек и се въодушевява и постига пълното си значение, когато ръководи възнесението на своя храм, а не когато си отдъхва в игра на зарове, е вярно за всички. Времето, спечелено от работа, ако не е просто свободно от работа време, отпускане на мускулите след усилието или сън на ума след откритието, е само мъртво време. И ти разделяш живота на две неприемливи части: работа, която е само ангария и ти отказваш да ѝ се отдадеш, свободно време, което е само отсъствие.

Луди са желаещите да изтръгнат майсторите гравьори на метал от религията на гравюрата, като ги затварят в един вече неподхранващ сърцата им занаят, водени от претенциите, че ги заставят да достигнат до човешко състояние чрез доставянето на произведени другаде гравюри върху метал — сякаш човек може да облече една култура,

както се облича палто. Сякаш съществуваха гравьори и фабриканти на култура.

Аз казвам, че за гравьорите съществува само една форма на култура и това е културата на гравьорите. И че тя не може да е друго, освен извършваната от тях работа, израз на мъките, радостите, страданията, страховете, величието и падението на техния труд.

Защото единствено важна и способна да подхрани истински поеми е онази част от живота, която те ангажира, в която залагаш глада и жаждата си, хляба на децата си и справедливостта, която ще ти бъде въздадена или отказана. В противен случай има само игра, карикатура на живота и карикатура на културата.

Ти се самопостигаш само срещу това, което ти се съпротивява. И понеже свободното време не изисква нищо от тебе и ти можеш да го употребиш за сън под някое дърво или в ръцете на лесни любви, понеже няма несправедливост, която да те кара да страдаш, заплаха, която да те измъчва, какво ще правиш, за да съществуващ, освен сам да преоткриеш труда?

Ала не се заблуждавай, играта нищо не струва, защото няма предписание, което да те заставя да съществуващ като играч тъкмо на тази игра. И аз отказвам да смесвам човека, който си ляга следобед в стаята си, дори тя да е празна и засенчена за отмора на очите, с другия, когото осъдих и зазидах в килия до края на дните му, въпреки че и двамата са легнали по еднакъв начин, въпреки че и двете килии са празни, въпреки че същата светлина осветява и едната, и другата. И въпреки че първият има претенцията да играе на осъден на доживотен затвор. Иди ги разпитай по залез на другия ден. Първият ще се посмее над една живописна игра, а втория ще откриеш с побеляла коса. И той не ще съумее да ти разкаже какво му се е случило, дотолкова ще му липсват думи да го изрази, както човекът, изкачил планина и открил от билото един непознат свят, чийто климат го е променил завинаги, не може да се пренесе в тебе.

Единствено децата забиват пръчка в пясъка, превръщат я в царица и изпитват любов. Но ако аз пожелаая чрез подобни средства да извися хората и да ги обогатя с това, което изпитват, потребно ми е от тази пръчка да създам идол, да го наложа на хората и да ги принудя да му принасят дарове, които ще ги обременят с пожертвования.

Тогава играта ще престане да бъде игра. Пръчката ще стане плодоносна. Човекът ще се превърне в химн от страх или от любов. Както и прохладната стая от същия следобед, ако е доживотна килия, изтръгва от човека едно непознато видение и изгаря корена на косата му.

Трудът те заставя да обгърнеш света. Орачът среща камъни, предпазва се от небесните води или ги пожелава и така общува, развива се и се просветлява. И всяка от стъпките му намира отклик. Същото е и с молитвата и правилата на един култ, който те кара да минеш през това и те задължава да бъдеш верен или да мамиш, да вкусиш мира или угризението. Така е и с двореца на моя баща, който заставяше хората да бъдат точно такива, а не безформен добитък, чиито стъпки нямат смисъл и цел.

LXX

Несъмнено тя беше преди всичко хубава — онази танцьорка, която полицията бе заловила в моята империя. Хубава и тайнствено населена. Стори ми се, че познавайки я, бих познал защитени територии, спокойни равнини, планински нощи и прекосявания на пустинята под напора на вятъра.

„Тя съществува“, казвах си. Ала знаех, че спазва далечни обичаи и работи тук за неприятелска кауза. Все пак, когато се опитаха да насилият мълчанието ѝ, моите хора изтръгнаха само меланхолична усмивка от непроницаемата ѝ непорочност.

А у човека аз почитам преди всичко това, което устоява на огъня. Дребнаво човечество, пияно от суета и възплъщение на суетата, ти се гледаш с любов, сякаш у теб има някой. Но ти стига един палач и малко размахани възгледи, за да те накарат само да избълваш всичко от себе си, тъй като в теб няма нищо, което да не се разтопи тутакси. Оня охранен министър, който ми бе станал неприятен с високомерието си и, от друга страна, бе кроил заговор срещу мен, не можа да устои на заплахите, продаде ми съзаклятниците, изповяда, плувнал в пот, заговорите си, вярванията си, любовите си, разголи пред мен карантиите си — тъй като има хора, които не крият нищо зад фалшивите си крепостни стени. Обърнах се към него, когато бе се изхранил над съучастниците си и се бе отрекъл:

— Кой те изгради? — попитах го. — За какво е този голям корем, тази отметната назад глава и тъй тържествената гънка на устните? За какво е тази крепост, ако вътре в нея няма нищо за защитаване? Човекът е този, който носи в себе си някой по-висш от себе си. А твоята отпусната плът, твоите разклатени зъби, твой увиснал корем — ти ги спасяваш като съществени, продавайки ми това, на което те би трябвало да служат и в което ти твърдеше, че вярваш! Ти си само мех, пълен с вятър от вулгарни думи...

Същият, когато палачът му строши костите, беше грозен за гледане и за слушане.

А тази тук, когато я заплашвах, едва забележимо ми се поклони:
— Съжалявам, господарю...

Гледах я внимателно, без да кажа нещо повече и тя се изплаши.
Пребеля и поклонът беше по-бавен:

— Съжалявам, господарю...

Защото мислеше, че щеше да ѝ се наложи да страда.

— Помисли си — казах ѝ, — животът ти е в моите ръце.

— Аз почитам вашата власт, господарю...

Тя беше внушителна от това, че носеше в себе си едно тайно послание и от вяроност рискуваше да умре заради него.

И ето че в моите очи тя се превръщаше в дарохранителница на диамант. Ала аз принадлежах на империята:

— Делата ти заслужават смърт.

— Ах! Господарю... (беше по-бледна, отколкото в любовта)...
Несъмнено ще е справедливо...

И познавайки хората, проникнах в мисълта ѝ, която тя не доизказа: „Справедливо е може би не аз да умра, а да бъде спасено по-скоро това, което нося в себе си, отколкото аз самата...“

— Значи за теб то е по-важно — попитах я — от младата ти плът и от светлината в очите ти? Ти вярваш, че пазиш нещо в себе си и все пак нищо няма да остане в теб, когато умреш...

Тя се смути на повърхността затова, че ѝ липсваха думи да ми отговори:

— Може би имате право, господарю...

Ала усещах, че тя ми дава право единствено в империята на думите, тъй като не знаеше как да се защити тук.

— Значи, покоряваш се.

— Моля за извинение, да, покорявам се, но не бих могла да говоря, господарю...

Презирам оня, който е насилен с доводи, тъй като думите трябва да те изразяват, а не да те направляват. Те означават, без да носят съдържание. Ала тази душа не беше от онези, които може да отключи вятър от думи:

— Не бих могла да говоря, господарю, но се покорявам...

Почитам този, който, през думите и дори когато те си противоречат, остава постоянен като вълнорез на кораб, насочен неумолимо към своята звезда, въпреки безумието на морето. Защото

така аз знам накъде вървим. Но тези, които се затварят в логиката си, следват собствените си думи и обикалят в кръг като гъсеници.

Тъй че дълго я гледах втрещено:

— Кой те изкова? Откъде идеш? — попитах я.

Тя се усмихна, без да отговори.

— Искаш ли да танцуваш?

И тя затанцува.

Впрочем танцът ѝ бе възхитителен, което не можеше да ме изненада, понеже в нея имаше някой.

Наблюдавал ли си реката, гледана от високата планина? Тук тя е срещнала скала и като не може да я премине, е повторила нейната извивка. По-надалеч е направила завой, за да използва благоприятен наклон. В тази равнина е забавила течението си в меандри поради отпадането на сили, които вече не я теглят към морето. Другаде е утихнала в едно езеро. После е изтеглила този клон напред, право нагоре, за да го постави като меч в равнината.

Също така ми харесва, че танцьорката среща силови линии. Че тук жестът ѝ се възпира, а там се освобождава. Че усмивката ѝ, която преди малко беше сговорчива, сега се мъчи да се задържи като пламък при силен вятър, че сега тя се плъзга леко сякаш по невидим наклон, но по-късно забавя скоростта, понеже стъпките ѝ се затрудняват, като че ли се изкачва. Харесва ми, че се спъва в нещо. Или възтържествува. Или умира. Харесва ми, че носи в себе си пейзаж, който е бил изграден против самата нея, че има позволени мисли и други, които са ѝ забранени. Допустими погледи, и други — недопустими. Съпротиви, съгласия и откази. Не ми харесва тя да е еднаква във всички посоки като желе. А да е направлявана структура подобно на живото дърво, което не е свободно да се разраства, а върви, следвайки многоликото си развитие според своеобразието на своята семчица.

Защото танцът е съдба и походка през живота. Ала аз желая да ти създам устои и да те въодушевя за нещо, за да се развълнувам от твоята походка. Тъй като ако поискаш да преминеш пороя и пороят пречи на твоя ход, тогава ти танцуваш. Ако поискаш да тичаш след любовта и съперникът пречи на твоя ход, тогава ти танцуваш. И има танц на саби, ако поискаш да умъртвиш. И има танц на платнохода под дългия му двувърх флаг, ако за да стигне пристанището, накъдето се

стреми, трябва да избира сред вятъра и да прибегне към невидими завои.

Потребен ти е неприятел, за да танцуваш, ала кой неприятел би те почел с танца на сабята си, ако в тебе няма никой?

При все това танцьорката, обхванала с ръце лицето си, трогна сърцето ми. И видях в него маска. Защото има фалшиво измъчени лица, изложени на показ при уседналите, но те са похлупаци на празни съдове. Защото нищо няма в тебе, ако нищо не си получил. Ала в танцьорката аз разпознах човека, който съхранява наследство. Тя носеше в себе си оная твърда костилка, която устоява дори на палача, тъй като тежестта на воденичен камък не би извлякла маслото на тайната. Залогът, за който се умира и който прави така, че да умееш да танцуваш. Защото не съществува човек, освен оня, който е облагороден от химна, от поемата или от молитвата и който е изграден отвътре. Погледът му се спира на теб проясен, понеже е поглед на населен човек. И ако вземеш отпечатък от лицето му, той ще се превърне в твърда маска на надмощието на един човек. И ти знаеш за него, че е направляван и че ще танцува срещу неприятеля. Ала какво ще узнаеш за танцьорката, ако беше само празна местност? Защото не съществуват танци на уседналите. Ала там, където земята е скъперница или плугът заорава в камъните, където прекалено тежкото лято изсушава жътвата, където човек устоява на варварите, където варваринът смазва слабия, тогава се ражда танцът поради смисъла на всяка една стъпка. Тъй като танцът е борба срещу ангела. Танцът е война, прелъстяване, убийство и покаяние. И какъв танц би изтръгнал от твоя прехранен добитък?

LXXI

Забранявам на дюкянджиите да хвалят прекалено много стоките си. Тъй като те набързо се правят на възпитатели и ти преподават като цел това, което по същността си е само средство, и обърквайки те по този начин относно пътя, който трябва да следваш, ето че скоро те водят към упадък, защото ако музиката им е пошла, за да ти я продават, те ти фабрикуват пошла душа. Следователно, ако е добре предметите да бъдат създавани, за да служат на хората, би било чудовищно хората да бъдат създавани, за да служат като кошчета за отпадъци на предметите.

LXXII

Моят баща казваше:

„Трябва да творим. Ако ти притежаваш подобна власт, не се грижи да организираш. Ще се народят сто хиляди служители, които ще служат на твоето творение, като плъзнат по него като червеи по месо. Ако основаваш своя религия, не се грижи за догмата. Ще се народят сто хиляди тълкуватели, които ще се заемат да я изградят. Да твориш значи да създаваш битието и всяко съзидание е неизразимо. Ако някоя вечер сляза от кораба в оня градски квартал, който е помия, стичаща се към морето, не е моя работа да изнамирам помията, сметището и службите по чистота. Аз донасям любовта към излъскания праг и покрай тази любов се раждат миячите на тротоари, полицейските заповеди и събирачите на смет. Не създавай и свят, където, чрез магията на твоите заповеди, трудът вместо да затъпява, извисява човека, където културата се ражда от труда, а не от свободното време. Ти не вървиш срещу тежестта на нещата. Тъкмо тежестта на нещата трябва да се промени. Това действие е поема, оформяне на глината от скулптора или химн. И ако ти пееш твърде гръмко химна за благородния труд, който е смисъл на съществуването, против химна на свободното време, който приравнява труда към тегоба и раздробява човешкия живот на робски труд и празно свободно време, не се грижи за основанията, за логиката и за особените заповеди. Ще дойдат тълкувателите да обяснят защо твоето лице е хубаво и как то трябва да се конструира. Те ще клонят в тази посока и ще съумеят добре да се аргументират, за да ти докажат, че тя е единствената. И тази склонност ще направи така, че твоите заповеди да те завършат и твоята истина да пребъде.

Защото единствено важна е склонността, посоката и стремежът към нещо. Сила на прилива и отлива е тази, която малко по малко, без ума на логиците, подкопава дигата и основава по-надалеч империята на морето. Казвам ти го: всеки силен образ се осъществява. Не се занимавай най-напред с изчисления, с текстове на закони и с

изобретения. Не създавай бъдещ град, защото този, който ще се роди, не би могъл да прилича на него. Създай любовта към кулите, извисяващи се над пясъците. И робите на робите на твоите архитекти ще открият как да осъществят пренасянето на камъните. Както водата, понеже се стреми към ниското, открива как да измами бдителността на резервоарите.“

„Ето защо, обясняваше баща ми, съзиданието остава невидимо, както любовта, която в разпокъсаността на нещата възхвалява едно имение. Безрезултатно е да удрияш или да доказваш. Защото ти настръхваш от удивление срещу този, който те удивлява и на всяко доказателство противопоставяш друго, още по-хубаво. И как би доказал имението? Ако го досегнеш, за да говориш за него, то вече е само едно съчетание. Ако за да обясниш сянката и мълчанието на храма, посегнеш на храма и разпоиш камъните му, твоето дело е безполезно, защото едва посегнал, вече има само разхвърляни камъни, но не и мълчание.

Но аз ще те хвана за ръка и заедно ще тръгнем по пътя. И както си вървим, ще сме изкачили хълма. Там ще ти поговоря с най-обикновен глас и ще ти кажа очевидни неща, за които ще повярваш, че сам си ги мислил. Защото излиза, че избраният от мен хълм създава точно този порядък, а не друг. Великият образ съвсем не се възприема като образ. Той просто е. Или по-точно ти намираш себе си в него. И как би в могъл да воюваш срещу него? Ако те настаня в една къща, ти просто живееш в къщата и от тази отправна точка съдиш за нещата. Ако те настаня в ъгъла, откъдето жената е по-хубава и вдъхва любов, ти просто изпитваш любов. Как би отказал тази любов в името на произвола, който те задържа тук в този момент, а не в някой друг? Налага се все някъде да бъдеш! И моето творение е само избор на деня и часа, който не се оспорва, а просто е. А ти се надсмиваш над тази неограничена власт. Чувал ли си оня, който е обвързан от любовта, да бяга от любовта, протестирайки, че тази среща е била случайност и че жената, която разкъсва сърцето му, би могла да е мъртва, да не се е родила или да се намира по същото време на друго място? Аз създадох любовта ти, като избрах мястото и часа — и независимо от това дали подозираш или не моето действие, това не ти помага да се защитиш и ето те мой пленник.

Ако пожелаея да създам у теб планинеца, поел нощем към звездния хребет, аз създавам образа, чрез който за теб става очевидно, че само това мляко от звезди по хребета ще утоли жаждата ти. И за теб аз щях да съм случайност, помогнала ти да откриеш в себе си тази потребност, тъй като тази потребност идва от тебе, както породеното от поемата чувство. И независимо от това дали подозираш или не моето действие, на какво основание това ще ти попречи да вървиш? Ако си откrexнал вратата и си видял в мрака блещукация диамант, желанието ти да го сграбчиш би ли намаляло от това, че той е плод на една откrexната врата, която би могла да те отведе на друго място?

Ако те сложа в леглото с напитка от сън, тази напитка е истинска, както и сънят. Да твориш значи да поставиш другия там, откъдето ще види света такъв, какъвто желаеш, а не да му предлагаш един нов свят.

Ако открия за теб един свят и те оставя на място, за да ти го покажа, ти не го виждаш. И имаш право. Защото от твоята гледна точка той е измамен и ти с право защитаваш своята истина. Така аз съм безрезултатен, когато се показвам цветист, блестящ или парадоксален, защото цветисто, блестящо или парадоксално е само онова, което, гледано от една гледна точка, все пак е било създадено, за да бъде видяно от някой друг. Ти ми се възхищаваш, но аз не съм творец, аз съм жонгльор, фокусник и лъже поет.

Но ако в моя ход, който не е нито истински, нито лъжлив — няма стъпки, които да можеш да отречеш, защото те просто са, — аз те увлека там, откъдето истината е нова, тогава ти не ме възприемаш като творец и аз не съм за теб нито цветист, нито блестящ, нито парадоксален, стъпките са били прости и са се следвали една подир друга и аз не съм причина да се критикува това, че погледнато оттук, обширното пространство извисява сърцето ти, или че жената е похубава, понеже е вярно, че погледната оттук, тази жена е повълнуваща, както пространството е по-обширно. Моето действие обсебва и не се вписва в следите, в отраженията и в знаците и тъй като не ги намираш, ти не можеш да воюваш срещу мен. Само тогава аз съм творец и истински поет. Защото творецът или поетът е не този, който открива или доказва, а този, който помага да се осъществим.

И ако творим, винаги става дума да приемем в себе си противоречията. Защото нищо не е нито светло, нито мрачно, нито свързано, нито несвързано, нито просто, нито сложно извън човека.

Всичко просто е. И когато искаш да се справиш с това объркано положение с непохватния си език и да промислиш бъдещото си действие, тогава не можеш да схванеш нищо, което да не е противоречиво за тебе. Ала аз идвам с моята власт, която няма за цел нищо да ти доказва според твоя език, понеже противоречията, които те разкъсват, са омагьосан кръг. Нито да ти посочва фалша на твоя език, защото той не е фалшив, а негоден. А просто да те заведе на разходка, където стъпките следват една подир друга, да те сложи да седнеш навърх планината, откъдето са разрешени вътрешните ти спорове и да те остави сам да си създадеш своя истина.“

LXXIII

Споходи ме вкусът на смъртта:

„Изпрати ми покоя на оборите, говорех на Бога, на подредените неща, на овършаната жътва. Позволи ми да бъда, след като се самоосъществих. Уморен съм от траура на сърцето си. Аз съм твърде стар да развивам отново всичките си клони. Изгубих един след друг всички свои приятели и всички свои неприятели и над моя път настана печална светлина на незапълнено с работа време. Отдалечих се, върнах се назад, погледнах: отново намерих хората край златния телец — не користолюбиви, но глупави. И децата, които се раждат днес, са ми почужди от невръстни варвари без религия. Натезнял съм от непотребни богатства, подобни на музика, която никога не ще бъде разбрана.

Започнах делото си с брадвата на дървар в гората и бях опиянен от химна на дърветата. Така човек трябва да се затвори в кула, за да е справедлив. Но сега, когато прекалено отблизо се вгледах в хората, аз съм уморен.

Яви ми се, Господи, защото всичко тежи, когато човек губи вкуса към Бога.“

Присъни ми се сън след голямото ликуване.

Бях влязъл като победител в града и тълпата се разля в сезон на хоругви, като крещеше и пееше по пътя ми. И цветята се сипеха в килим за нашата слава. Ала Бог ме изпълни единствено с чувство на горчицина. Бях пленник, така ми се струваше, на един слабоумен народ.

Защото тази тълпа, която чества славата ти, те оставя тъй самотен! Това, което ти се отдава, се отделя от тебе, тъй като не съществува мостче, прехвърлено от теб към другия, освен чрез пътя на Бога. И истински мои спътници са само тези, които падат на колене заедно с мен в молитвата. Също толкова объркани и зърна от същия клас предвид на хляба. Ала тези тук ме боготворяха и ме превръщаха в пустиня, защото не мога да изпитвам почит към оня, който се заблуждава, и не мога да се съглася да ме издигат в култ. Не съм в

състояние да приема превъзнасянето, понеже не ще се преценявам според другите и съм уморен от себе си, затруднен да нося собствената си тежест, и ми е нужно, за да пристъпя в лоното на Бога, да се освободя от самия себе си. Тогава тези, които ме превъзнасяха, ме караха да се чувствам натъжен и пуст като празен кладенец, когато народът изпитва жажда и се навежда над него. Нямах нищо да им дам, което да си струва труда и тъй като те падаха на колене пред мен, нямах вече какво да получа от тях.

Защото преди всичко ми е потребен този, който е отворен към морето прозорец, а не огледало, където се отегчавам.

И от тази тълпа ми се струваха достойни единствено мъртвите, които вече не се вълнуваха от суетата.

Тогава, когато овациите ме бяха уморили като празна врява, която вече нямаше на какво да ме научи, ми се присъни този сън.

Стръмен и хлъзгав път се надвесваше над морето. Бурята се беше продънила и нощта изтичаше като пълен мех. Упорито възлизах към Бога, за да го питам за смисъла на нещата и да си обясня накъде води замяната, която се бяха стремили да ми наложат.

Но навръх планината открих само тежък блок от черен гранит — и това беше Бог.

„Това е Той, казвах си, неизменен и неподкупен“, понеже още се надявах да не пропадна пак в самотата.

„Господи, рекох Му, научи ме. Ето че моите приятели, моите приближени и моите поданици ми приличат на говорящи марионетки. Държа ги в ръцете си и ги движа както пожела. И не тяхната покорност ме измъчва, защото е добре мъдростта ми да стига до тях. А това, че са се превърнали в огледално отражение, което ме прави по-самотен от прокажен. Засмея ли се, и те се засмиват. Замлъкна ли, те се натъжават. И словото ми, което познавам, ги изпълва както вятър дърветата. И аз единствен ги изпълвам. Вече няма за мен замяна, защото в това огромно сбирще вече чувам само собствения си глас, който те ми връщат като вледененото ехо на храм. Защо любовта ме плаши и какво мога да очаквам от тази любов, която е само размножаване на моя образ?“

Но гранитният блок, по който капеха блестящи дъждовни капки, оставаше непроницаем за мен.

„Господи, казах му, тъй като на съседен клон беше кацнал чер гарван, добре разбирам, че е присъщо за Твоето величие да мълчиш. Все пак аз имам нужда от знак. Когато свърша молитвата си, заповядай на този гарван да отлети. Това ще бъде като намигване на някой друг извън мен и аз вече не ще бъда сам на света. Ще бъда свързан с Теб чрез една доверена тайна, макар и смътна. Не искам нищо, освен да ми се даде знак, че може би има нещо за разбиране.“

И наблюдавах гарвана. Ала той оставаше неподвижен. Тогава се наведох към стената.

„Господи, казах му, Ти несъмнено имаш право. Не е присъщо на Твоето величие да изпълняваш моите заповеди. Ако гарванът беше отлетял, щях да се натъжа още повече. Защото аз бих получил един-единствен знак само от равен, значи пак от самия себе си, отново отражение на моето желание. И пак бих срещнал единствено самотата си.“

И след като паднах на колене, се върнах по същия път.

Ала оказа се, че отчаянието ми отстъпваше място на неочаквано и странно спокойствие. Затъвах в калта по пътя, изранявах се по тръните, борех се с камшика на бурята и все пак усещах да се разлива в мен някаква равна светлина. Нищо не знаех, но нямаше нищо, което бих могъл да позная без отвращение. Защото не бях трогнал Бога, ала един Бог, който се оставя да бъде трогнат, вече не е бог. Нито ако се поддава на молитвата. И за пръв път отгатвах, че величието на молитвата се състои преди всичко в това, че остава без отговор и че в тази замяна не влиза грозотата на някаква търговия. И че обучението в молитва е обучение в мълчание. И че любовта започва само там, където вече не очакваме дар. Любовта е упражняване в молитва, а молитвата е упражняване в мълчание.

И се върнах при своя народ, затваряйки го за пръв път в моята обич. И така ставах основание за техните дарове до смъртта. Бях опиянени от стиснатите ми устни. Бях пастир, дарохранителница на химна и съдбите им, господар на техните имоти и живот и все пак победен от тях и по-смирнен в гордостта си, която не се оставяше да бъде омиловитвена. Добре знаех, че там нямаше какво да получа. Просто те се самопостигаха в мен и техният химн се зараждаше в моето мълчание. И чрез мен те и аз бяхме само молитва, която се зараждаше в мълчанието на Бога.

LXXIV

Виждам съм ги как придават форма на глината. Идва жена им, докосва ги по рамото, време е за хранене. Но те я отпращат при лъжиците, увлечени от творбата си. После идва нощта и сред бледата светлина на маслените лампи ти пак ги заварваш да търсят в глината една форма, която не биха могли да изкажат с думи. И малко се отдалечават, ако са пламенно усърдни, тъй като тя е прикрепена към тях като плода на дървото. Те са ствол, напирещ от сокове, за да я храни. Те не ще изоставят творбата си, докато тя сама не се отдели като готов плод. Къде си видял в момента, когато хвърлят всички сили, да придават значение на парите, които ще спечелят, на почестите или на крайната съдба на тяхното изделие? По време на работа те не работят нито за търговците, нито за самите себе си, а за пръстената урна и за извивката на дръжката ѝ. Те будуват заради една форма, която бавно изпълва с доволство сърцето им, както у жената се пробужда майчината любов, когато оформеното дете помръдва в утробата ѝ.

Но ако аз ви събера, за да ви подчиня на голямата урна, която изграждам в сърцето на градовете, за да пребъдат, на хранилището за мълчание в храма, тогава добре е в извисяването си той да изтръгне от вас нещо и вие да можете да го обикнете. Добре е да ви накарам да построите корпуса, палубите и мачтите на един платноход, който ще потегли в морето, после в някой хубав ден, като ден за сватба, да го облечете в платна и да го подарите на морето.

Тогава шумът от вашите чукове ще се превърне в химн, вашата пот и тежко дишане от умората ще са пламенно усърдие. И пускането на вода на кораба ще бъде чудодееен жест, защото вие ще сте обсипали с цветя водите.

LXXV

Ето защо разбивам единосъщната любов в разнородни колони, в куполи и в патетични скулптури. Понеже когато изразявам единосъщността, аз я разнообразявам до безкрайност. И ти изобщо нямаш право да се възмущаваш.

Единствено важен е абсолютът, който води началото си от вярата, от пламенното усърдие или от желанието. Защото един е ходът на кораба напред, ала се оказва, че в него взема участие и този, който наточва длето, мие със сапунена пяна дъските на палубата, катери се по мачтата или смазва дървения клин.

Всъщност този безпорядък ви измъчва, защото ви се струва, че ако хората се подчиняваха на същите жестове и теглеха в същата посока, те биха станали по-могъщи. Но аз отговарям: ключовият камък на свода, ако го отнесем към човека, не се съдържа във видимите следи. Трябва да се издигнеш, за да го откриеш. И както не упрекваш моя скулптор, че за да достигне и схване същината, е опростил до крайност, но е използвал различни знаци като устни, очи, бръчки и коси, тъй като му е била необходима мрежа да улови плячката си — мрежа, благодарение на която, ако ти не си останеш късоглед, забил нос в творбата, в теб ще нахлуе такава меланхолия, която е една и ще те накара по друг начин да се само постигнеш, — така не упреквай и мен, че не ме тревожи подобен безпорядък в моята империя. Когато се объркваш, наблюдавайки групи хора, които теглят въжета в различни посоки, трябва да се отдалечиш малко, за да откриеш тази човешка общност, този възел на ствола, откъдето израстват различни клони, тази единосъщност, която най-напред желая да достигна и която е смисъл на моята империя. И вече ще виждаш само кораб на път в морето.

И обратно, ако аз предам на хората си любовта към плаването в морето и всеки един от тях бъде увлечен поради тежнение в сърцето, ти скоро ще видиш как те ще се заловят с различни неща според хилядите си различни качества. Един ще тъче платна, друг ще поваля

дърво в гората с блясъка на своята брадва. Трети ще кове гвоздеи и ще има такива, които ще наблюдават звездите, за да се научат да управляват. И все пак всички ще са едно. Да създадеш кораба не значи да изтъчеш платната, да изковеш гвоздеите, да се ориентираш по звездите, а да предадеш вкуса на морето, който е един, и на светлината, на която той с нищо не би противоречал, а би представлявал общност в любовта.

Ето защо аз винаги присъединявам усилията си към другите, като отварям обятия за неприятелите си, за да ме извисят, знаейки, че съществува висота, откъдето битката би ми заприличала на любовта.

Да създадеш кораба не значи да го предвидиш в подробности. Ако аз съвсем сам изработя чертежите на кораба във всичките му разнородни части, няма да схвана нищо което да си заслужава труда. Всичко ще се измени, когато дойде ден да се строи и други освен мен могат да вложат силите си в тези нововъведения. Аз нямам нужда да познавам всеки гвоздей от кораба. Ала трябва да донеса на хората влечението към морето.

И колкото повече израствам по подобие на дървото, толкова повече се разклонявам в дълбочина. И моята катедрала, която е една, е произлязла от това, че този тук, изпълнен със скрупули, извайва укоризнено лице, от това, че другият, който умее да се радва, се радва и извайва усмивка. От това, че оня, който е устойчив, ми се съпротивлява, от това, че този, който е верен, остава верен. И не ме упреквайте, че съм приел безпорядъка и недисциплинираността, тъй като единствената дисциплина, която признавам, е тази на сърцето, което взема връх, и когато влезете в моя храм, ще ви завладее единосъщността му и величието на мълчанието му и когато видите там да падат на колене един до друг верният и непокорният, скулпторът и полировчикът на колони, ученият и неукият, развеселеният и натъженият, не ми казвайте, че са примери за несвързаност, защото те са едно чрез корена и храмът чрез тях е постигнал значението си, след като през тях е намерил всички пътища, които са му били необходими.

Ала греши оня, който създава привиден ред, неспособен да се издигне достатъчно високо, за да открие храма, кораба или любовта, и вместо истински ред налага казармена дисциплина, където всеки тегли в една и съща посока и еднакво ускорява ход, като удължава крачка. Понеже ако всеки от твоите поданици прилича на другия, ти съвсем не

си достигнал единението, тъй като хиляда еднакви колони създават глупав огледален ефект, а не храм. И заключителната ти стъпка би била да изтребиш всичките тези хиляда поданици с изключение на един.

Истинският ред — това е храмът. Копнеж на сърцето на архитекта, който като корен свързва разнородните материали и за да бъде един, дълготраен и могъщ, даже изисква това многообразие.

Не става дума да се обиждаш от това, че единият е различен от другия, от това, че стремежите на единия са различни от стремежите на другия, от това, че езикът на единия съвсем не е езикът на другия, става дума да се зарадваш, защото ако си творец, ти ще изградиш храм с по-висок обseg от тяхната обща мярка.

Но аз наричам „слепец“ оня, който си въобразява, че твори, когато разпоява катедралата и един след друг нарежда камъните в редица според големината им.

LXXVI

Не се тревожи от виковете, възбудени от твоето слово, тъй като една нова истина е нова структура, предложена наведнъж (а не очевидно предложение, към което човек може да напредва от следствие към следствие), и всеки път, когато ти означаваш някой елемент от твоето лице, ще ти възразят, че в другото лице този елемент играе различна роля и най-напред няма да разбират, че ти като че ли едновременно си противоречиш и им противоречиш.

Но ти ще кажеш: „Приемате ли да умрете в самите себе си, да забравите и да присъствате без съпротива на моето ново творение? Само така можете да се промените, като се затворите в пашкули. И придобили опитност, ще ми кажете дали не сте станали по-просветлени, по-омиротворени и по-просторни.“

Тъй като — в по-голяма степен, отколкото за изсичаната от мен статуя — не съществува постепенност за истината, която се доказва. Тя е една и се вижда само когато е завършена. И даже не се забелязва, защото ние сме потопени в нея. И истината за моята истина е човекът, който произлиза от нея.

Така е и с манастира, където те затварям, за да те променя. Но ако ти поискаш от мен, посред суетата си и делничните си проблеми, да ти приведа доказателства за този манастир, аз ще пренебрегна отговора, тъй като този, който е способен да разбере, е различен от теб и аз първо трябва да го призова на бял свят. Мога само да те принудя да се само постигнеш.

Не се тревожи и за възраженията, които ще предизвика твоята принуда. Понеже тези, които викат, биха имали право, ако ти засягаше същината им и несправедливо ги лишаваше от тяхното величие. Ала уважението към човека е уважение към благородството му. А справедливостта за тях е да продължават да бъдат такива, каквито са, дори сред разложението, защото така са се родили. И ти не оскърбяваш Бог, ако ги изцериш.

LXXVII

Ето защо мога да кажа, че отказвам да правя компромиси и същевременно отказвам да изключвам. Не съм нито непреклонен, нито мек, нито отстъпчив. Приемам човека с недостатъците му и въпреки това прилагам строгостта си. Не правя от противника си свидетел, обикновена изкупителна жертва на нашите неволи, който би било добре да изгориш изцяло на публично място. Приемам напълно противника си и все пак го отхвърлям. Тъй като водата е прохладна и желана. Желано е и неразреденото вино. Ала ако ги смеси, получавам напитка за скопци.

Няма човек на света, който абсолютно да има право. Освен тези, които умуват, привеждат доводи, доказват и от това, че използват логичен език без съдържание, не могат нито да сгрешат, нито да са прави. Те просто вдигат шум и ако се възгордеят от самите себе си, ето че задълго потича човешка кръв. Тях аз просто ги отсичам от дървото.

Но има право оня, който приема разрушението на своята урна от плът, за да спаси затвореното за съхранение в нея. Вече ти го казах. Да закриляш слабите и да подкрепяш силните — ето дилемата, която те измъчва. И е възможно твоят неприятел, срещу когото ти подкрепяш силните, да закриля слабите. И ето ви принудени да воювате, за да спасите земята на единия от разложението на демагозите, възпяващи язвата заради самата язва, за да спасите земята на другия от жестокостта на господарите на роби, които, използвайки камшика за принуда, пречат на човека да се самоосъществи. И животът ти предлага тези спорове с такава неотложност, която изисква употребата на оръжие. Защото една-единствена мисъл (ако расте като трева), не уравновесявана от никакъв неприятел, се превръща в лъжа и разкъсва света.

Това се дължи на полето на твоето съзнание, което е много мъничко. И както при нападение на мародер не можеш и да обмисляш тактиката на боя, и да понасяш ударите, както не можеш в морето да усещаш страха от корабокрушение и тласъците на морското вълнение,

а оня, който се страхува, вече не повръща, докато повръщащият пък вече е безразличен към страха, така и ако не получиш помощ чрез яснотата на един нов език, за теб е невъзможно едновременно да мислиш и да преживяваш две противоположни истини.

LXXVIII

И тъй, дойдоха при мен да ми направят забележки не геометрите в моята империя, които се свеждаха до един-единствен и който, освен това, беше мъртъв, а делегация от тълкуватели на геометрите, като тези тълкуватели бяха десет хиляди.

Когато човек създава кораб, той не се занимава с гвоздеите, мачтите или дъските на палубата, а затваря в арсенала десет хиляди роби и няколко надзиратели, снабдени с камшици. И разцъфтява славата на кораба. И аз никога не съм виждал роб да се хвали, че е покорил морето.

Ала когато този тук създава геометрия, без да се занимава с подробното ѝ изложение докрай от следствие към следствие, защото този труд надхвърля и времето, и силите му, тогава той подбужда десетхилядната армия от тълкуватели, които оглаждат теоремите, изследват благодатните пътища и обират плодовете на дървото. Ала поради това, че не са роби и няма камшик да ги пришпорва, не съществува един дори, който да не си въобразява, че е равен на единствения истински геометър, тъй като първо той го разбира и после обогатява творението му.

Но аз, знаейки колко ценен е техният труд — понеже трябва да се прибере жътвата на мисълта, — ала знаейки и че е смешно да го смесваме с творчеството, което е безвъзмезден, свободен и непредвидим човешки жест, наредих да ги държат на добра дистанция от страх да не се изпълнят с гордост поради това, че имат достъп до мен като равни. И чувах как роптаеха помежду си и се оплакваха.

После заговориха:

— Ние протестираме — рекоха — в името на разума. Ние проповядваме истината. Твоите закони са закони на по-съмнителен бог от нашия. Ти имаш на своя страна жандарми и тежестта на тези мускули може да ни смаже. Ала ние ще имаме право срещу тебе даже в подземията на твоите тъмници.

Говореха, като правилно долавяха, че не рискуват да ме разгневят.

И се споглеждаха, доволни от собствената си смелост.

Аз размишлявах. Единственият истински геометър всеки ден беше гост на трапезата ми. Понякога в безсънните нощи отивах до шатрата му, като смирено се събувах, пиех от неговия чай и вкусвах меда на мъдростта му.

— Ти, геометре... — казвах му.

— Аз не съм преди всичко геометър, аз съм човек. Човек, който понякога мечтае за геометрия, когато не е под властта на нещо неотложно като съня, глада или любовта. Ала днес, когато остарях, ти несъмнено имаш право: вече съм само геометър.

— Ти си този, на когото се явява истината...

— Аз съм само този, който опипом като дете търси някакъв език. Истината съвсем не ми се е явила. Но за хората моят език е достъпен както твоята планина и те самите си създават от него своя истина.

— Ето че се натъжи, геометре.

— Бих желал да открия във вселената следата на някаква божествена мантия и докосвайки извън самия себе си една истина, сякаш е бог, който дълго е оставал скрит за хората, бих искал да го уловя за полите на одеждата и да смъкна покривалото от лицето му, за да я покажа. Но не ми беше дадено да открия нещо друго, освен себе си...

Така говореше той. А те ми размахваха над главата гръмотевицата на своя идол.

— Говорете по-тихо — рекох им, — ако и зле да ви разбирам, то чувам много добре.

И макар и по-тихо, те зароптах.

Накрая един от тях изрази мнението им, избутан леко напред, тъй като съжалиха, че са показали толкова смелост.

— Къде виждаш — каза ми той — самовластно творение, творчески акт на скулптор и поезия в паметника на истините, които те подканваме да признаеш? Нашите предложения са следствие едно на друго от гледна точка на строгата логика и нищо от човека не е направлявало творението.

Така, от една страна, те претендираха за собственост над една абсолютна истина — както онези племена, осланящи се на някакъв

идол от изрисувано дърво, който, казват те, изпраща гръмотевицата — и така, от друга страна, се изравняваха с единствения истински геометър, понеже всички с повече или по-малко успех също бяха служили или открили, но не и сътворили.

— Ние ще установим пред теб връзките между линиите на една фигура. Следователно, ако ние можем да нарушаваме твоите закони, за теб ще е невъзможно в противовес да се освободиш от нашите. Ти трябва да ни вземеш за министри, нас, знаещите.

Аз мълчах, размишлявайки за глупостта. Мълчанието ми ги обърка и те се поколебаха:

— Защото искаме да ти служим — добавиха те.

Тогава отговорих:

— Вие нямате претенции, че творите, и слава Богу. Тъй като кривогледият създава кривогледи. Пълните с въздух мехове създават само вятър. И ако вие сте основали царства, зачитането на една логика, приложима само към вече отминалата история, към вече завършената статуя и към мъртвия орган, би ги създала предварително обречени на меч на варварите.

Веднъж открили следите на човек, поел по изгрев от шатрата си по посока на морето, който вървял до отвесните скали край морския бряг и взел, че паднал. Там имало логици, които се надвесили над знаците и узнали истината. Защото никоя брънка не липсвала във веригата на събитията. Стъпките следвали една подир друга, нямало нито една, която да не се основава на предходната. И изкачвайки се отново по стъпките от следствието към причината, отнасяли мъртвия до шатрата му. Слизайки по стъпките от причината към следствието, още по-дълбоко го натиквали в смъртта.

— Ние всичко разбрахме — извикаха логиците, като се поздравяваха един друг.

А аз смятах, че да разбираш би трябвало да значи да познаваш, както се случваше да позная някоя усмивка, по-крехка от тиха вода, тъй като би била достатъчна една обикновена мисъл, за да я помрачи, и която в този миг навярно не съществуваше, понеже принадлежеше на спящо лице, и наистина не беше от тук, а от шатрата на някакъв чужденец, отстояща на сто дни път.

Тъй като съзиданието е от друго естество, различно от сътворения предмет, изплъзва се от отпечатъците, които оставя след

себе си и никога не се разчита в никакъв знак. Винаги ще откриваш тези отпечатъци, тези следи и тези знаци, произтичащи едни от други. Защото сянката на всяко творчество върху стената на реалностите е чиста логика. Но това очевидно откритие не ще попречи да си останеш глупав.

Тъй като те никак не бяха убедени, аз продължих да ги уча в добротата си:

— Имало едно време един алхимик, който изучавал тайните на живота. Случило се така, че от своите реторти, аламбици и дроги той извлякъл мъничко късче жива плът. Тогава дотичали логиците. Те подновили експеримента, смесили дрогите, раздухали огъня под ретортите и отделили друга клетка плът. И провъзгласили на всеослушание, че вече не съществува тайна на живота. Животът бил само естествен резултат от причина към следствие и от следствие към причина, от действието на огъня върху дрогите и на дрогите една върху друга, които не били живи. Логиците, както винаги, чудесно били разбрали. Защото създанието е от друго естество, различно от сътворения предмет, който то превъзхожда, не оставя никакви следи в знаците. И творецът винаги се отдръпва от творението си. И следата, която оставя, е чиста логика. А аз по-смирено бях ходил да се поуча от геометъра, моя приятел: „Какво ново виждаш там, рече той, освен че животът посява живот?“ Животът не би се появил без съзнанието на алхимика, което, доколкото знам, е живо. Това се забравя, защото, както винаги, той се е отдръпнал от творението си. Така е и с тебе самия, когато си отвел някого навръх планината, откъдето проблемите са наредени, тази планина се превръща в истина извън тебе, която го оставя сам. И никой не се пита откъде иде това, че ти си избрал точно тази планина, понеже просто човек е там и все някъде трябва да бъде.

Но тъй като те мърмореха, защото логиците изобщо не са логични, им казах:

— Каквито сте претенциозни — рекох, — вие, които следите танца на сенките върху стените с илюзията за познание, тълкувате стъпка по стъпка предложенията по геометрия, без да схващате, че е имало някой, който е вървял напред, за да ги установи, разчитате следите в пясъка, без да откриете, че е имало някой, който е отказал да обича, обяснявате извисяването на живота от материалите, без да знаете, че е имало някой, който е отхвърлил и е избрал, не идвайте при

мен, вие, робите, въоръжени с вашите чукове за гвоздеи, за да се преструвате, че сте замислили и спуснали кораба на вода.

Оня, който беше единствен по рода си и който е мъртъв, аз несъмнено бих го настанил до себе си, ако бе пожелал, за да управлява хората редом с мен. Защото този човек идваше от Бог. И неговият език знаеше да ми разкрие далечната любима, която не можеше лесно да се разгадае, понеже беше от естество, различно от пясъка.

— От безбройните възможни амалгами той умееше да избере единствено тази, която никоя сполука още не открояваше и все пак само тя извеждаше някъде. Когато, по липса на пътеводна нишка в лабиринта на планините никой не може да напредва чрез дедукция, защото знаеш, че пътят ти пропада точно в мига, в който се изпречва пропастта, и че по такъв начин хората още не знаят нищо за отсрещния склон, тогава понякога се предлага този водач, който, дошъл сякаш от отвъдното, ти трасира пътя. Ала веднъж извървян, този път става трасиран и ти се струва очевиден. И ти забравяш чудото на една стъпка, която приличаше на завръщане.

LXXIX

Дойде оня, който възрази на баща ми:

— Щастието на хората... — казваше той.

Баща ми го прекъсна:

— Не произнасяй тази дума в моя дом. Аз обичам думите, които носят своя вътрешна тежест, ала изхвърлям празните черупки.

— Все пак — рече другият, — ако ти, владетелят на империята, не се грижиш на първо място за щастието на хората...

— Не се грижа — отговори баща ми — да тичам подир вятъра, за да го превърна в струпани запаси, защото задържа ли го неподвижен, вятърът вече го няма.

— Но ако аз — каза другият — бях владетел на империята, бих пожелал хората да бъдат щастливи...

— А! — рече баща ми. — Сега по-добре разбирам. Тази дума съвсем не е куха. Наистина опознах нещастни хора и щастливи хора. Познах също и слаби или дебели, болни или здрави, живи или мъртви. Аз също желая хората да са щастливи, както желая по-скоро да са живи, отколкото мъртви. Макар че е необходимо да се сменят поколенията.

— Значи си съгласен с мен — извика другият.

— Не съм — отсече баща ми. После си помисли:

„Когато говориш за щастие, ти говориш или за едно състояние на човека, което се свежда до това да се чувства щастлив така, както се чувства здрав, и аз нямам влияние над тази пламенност на сетивата, или говориш за нещо предметно, което може да се придобие, и аз мога да пожелая да го завладея. И тогава къде е то?

Един човек е щастлив в мирно време, друг — по време на война, този тук желае самотата, в която се въодушевява, на онзи пък, за да се въодушеви, му е потребна празничната гълчава, оня там търси радостите си в размислите за науката, която е отговор на поставените въпроси, другият намира радост в Бога, в който никой въпрос вече няма смисъл.

Ако исках да предам с други думи щастието, бих ти казал навярно, че то за ковача е да кове, за моряка да плава по море, за богатия да забогатява, и така не бих казал нищо, от което да научиш нещо. И впрочем щастието за богатия понякога би било да плава по море, за ковача да забогатява и за моряка да не прави нищо. Така ти се изплъзва този лишен от вътрешности призрак, който ти твърдеше напразно, че си уловил.

Ако искаш да проумееш думата, трябва да я разбираш като награда, а не като цел, защото тогава тя няма смисъл. По подобен начин аз зная, че едно нещо е красиво, но отхвърлям красотата като самоцел. Чувал ли си скулпторът да казва: «От този камък ще отделя красотата?» Скулпторите на дреболии се самозалъгват с кух лиризм. Другият, истинският, ще го чуеш да ти казва: «Мъча се да изтръгна от камъка нещо подобно на това, което натежава в мене. Не знам друг начин да го освободя, освен с дялане.» И да е отпуснато и старо завършеното лице, и да е застинало в безобразна маска, и да е спяща младост, щом скулпторът е велик, ти също ще кажеш, че творбата е хубава. Защото красотата също не е самоцел, а награда.

И когато ти казах по-горе, че щастието за богатия би било да забогатява, аз излъгах. Защото става дума за огъня на радостта, който ще увенчае някакво завоевание, тъкмо неговите усилия и мъка ще се окажат възнаградени. И ако животът, който се разкрива пред него, за един миг му се струва опияняващ, то е в степента, в която те изпълва с радост зърнатиот планинските висоти пейзаж, когато е построен от твоите усилия.

И когато казвам, че щастието за крадеца е да дебне под звездите, то значи, че у него има някаква част за спасяване и награда за тази част. Тъй като той е приел студа, несигурността и самотата. Аз вече ти го казах, той се стреми към златото, за което ламти, сякаш то изведнъж ще го преобрази в архангел, понеже, тежък и уязвим, си въобразява, че е олекотен с невидими криле оня, който си отива в гъстата атмосфера на града, притиснал златото до сърцето си.

В мълчанието на моята обич задълго съм се спирал да наблюдавам хората от своя народ, които изглеждаха щастливи. И винаги разбирах, че щастието идваше при тях, както красотата на статуята, затова, че въобще не е било търсено.

И винаги ми се разкриваше, че то беше знак за съвършенството им и за качеството на сърцето им. А на единствената жена, която може да ти каже: «Чувствувам се толкова щастлива», отвори дома си за цял живот, защото щастието, изписано на лицето ѝ, е знак за качеството ѝ, понеже извира от едно възнаградено сърце.

Тъй че не искам от мен, владетеля на империя, да завладее щастието за моя народ. Не искам от мен, скулптора, да тичам след красотата: ще си седна, без да зная накъде да тичам. Така красотата се превръща в щастие. Поискай ми само да им изградя душа, където такъв огън може да гори.“

LXXX

Спомних си, че на друго място баща ми беше казал: „За да отгледам портокалово дръвче, аз си служа с тор и с удари с мотика в земята, и също подрязвам клоните. Така избуява дърво, годно да дава цветове. А аз, градинарят, обръщам земята, без да се занимавам с цветовете, нито с щастието, защото, за да има цъфнало дърво, трябва първо да има дърво, и за да има щастлив човек, първо трябва да има човек.“

Ала другият продължаваше да го разпитва:

— Ако хората не тичат към щастието, към какво тичат тогава?

— Ех! — рече баща ми. — По-късно ще ти покажа. Но ще отбележа, че, констатирай колко често радостта увенчава усилието и победата, ти като глупав логик вадиш заключението, че хората воюват с цел да постигнат щастието. На което ще ти отговоря: тъй като смъртта увенчава живота, хората имат само едно желание — смъртта. И така има да си използваме безгръбначни думи като медузи. И аз ще ти кажа, че има щастливи мъже, които жертвуват щастието си, за да тръгнат на война.

— Защото в изпълнението на дълга си намират по-висша форма на щастие...

— Отказвам да говоря с теб, ако не изпълниш думите си със значение, което би могло да бъде потвърдено или опровергано. Не бих могъл да се боря с тази променяща формата си пихтия. Понеже ако щастието е както изненада от първата любов, така и предсмъртно повръщане, когато куршум в корема прави кладенеца недостижим за теб, как искаш да съпоставя твърденията ти с живота? Ти не потвърди нищо, освен че хората търсят, каквото търсят, и преследват, каквото преследват. Не рискуваш да ти се противоречи и аз нямам какво да правя с твоите неуязвими истини.

Ти говориш така, както човек жонглира. И ако откажеш да отстояваш празни приказки, ако откажеш да обясняваш чрез вкуса към щастието заминаването на мъжете на война, и ако държиш все пак да

ме уверяваш, че щастието обяснява всичко в човешкото поведение, още отсега чувам да ми казваш, че заминаването на война се обяснява с моментна лудост. Ала още там настоявам да изложиш на риск доброто си име, като ми изясниш смисъла на думите, които употребяваш. Защото ако наричаш „луд“ например този, който излива пияната или ходи предимно на глава, след като си наблюдавал войниците, които отиват на война на двата си крака, това няма да ме задоволи.

Но се оказва, че ти липсва език, за да ми кажеш към какво хората напрягат усилията си. Нито към какво трябва да ги поведе. И използваш прекалено тесни съдове, като лудостта или щастието, с напразната надежда да затвориш в тях живота. Приличаш на детето, което с кофичка и лопатка в подножието на Атлас искаше да премести планината.

— Научи ме тогава — пожела другият.

LXXXI

Ако постъпките ти се определят не от порив на сърцето или ума ти, а от мотиви, които могат да се изкажат и изцяло да се съдържат в изказаното, тогава аз се отричам от теб.

Значи думите ти не са знак за нещо друго, тъй както името на твоята съпруга — то означава, ала не съдържа нищо. Ти не можеш да разсъждаваш върху едно име, тъй като тежестта е другаде. И не ти идва на ум да ми кажеш: „Името ѝ показва, че е хубава...“

Как искаш тогава едно разсъждение за живота да е достатъчно само за себе си? И ако съществува нещо друго зад него като обезпечаване, такъв залог би могъл да придобие повече тежест зад не толкова блестящо разсъждение. И малко ме вълнува да правя сравнение помежду им по сполучливите формулировки. Животът е това, което е.

Тъй че ако езикът, чрез който ти ми съобщаваш подбудите за действията си, е нещо различно от поемата, която трябва да ми предаде от теб една дълбока нотка, ако той не прикрива нищо неизразимо, с което обаче ти желаеш да ме натовариш, тогава аз те отхвърлям.

Ако променяш поведението си не заради появата на едно лице, което създава твоята нова любов, а заради слабо раздвижване на въздуха, което предава свършено безплодна и безтегловна логика, тогава аз те отхвърлям.

Защото човек не умира заради знака, а заради обезпечаването на знака. Поискаш ли да го изразиш или да започнеш да го изразяваш, залогът налага тежестта на книгите от всички библиотеки на света. Понеже не мога да изкажа пред теб това, което улових така просто в моя плен. Трябва ти самият да си вървял, за да приемеш в пълния ѝ смисъл планината от моята поема. И колко ли думи, колко ли години ще ми са потребни, ако пожелаея да пренеса планината в теб, ненапускалият никога морето?

И извора, ако никога не си изпитвал жажда и никога не си подлагал събрани шепи да получиш вода. Мога да си възпявам

изворите: къде е опитът, който задвижвам, и мускулите, пробуждани от твоите спомени?

Добре зная, че в началото не биваше да ти говоря за извори. А за Бога. Но за да е хаплив езикът ми и да е способен да се превърне в действие, той трябва да засегне нещо в тебе. Ето защо, пожелая ли да те възпитам в Бога, най-напред ще те изпратя да изкачваш планини, тъй че за теб звездният хребет да е пълен с изкушения. Ще те изпратя да умираш от жажда в пустините, за да могат да те омагьосват извори. После ще те изпратя шест месеца да трошиш камъни, за да изнемогваш под обедното слънце. След което ще ти кажа: „Оня, който изнемогваше под обедното слънце, тайно изкачил в настъпилата нощ звездния хребет, пие до насита от мълчанието на божии извори.“

И ти ще повярваш в Бога.

И не ще можеш да го отречеш, понеже просто ще го има, както я има меланхолията на лицето, ако съм я изобразил в скулптурата.

Защото няма слово или дело, а две страни на един и същ Бог. Затова наричам „молитва“ непосилния труд и „оран“ размишлението.

LXXXII

И ми се разкри великата истина за непреходността.

Защото ти няма на какво да се надяваш, ако нищо не е подълготрайно от теб. И си спомних за онова племе, което почиташе мъртвите. И надгробната плоча на всяко семейство един подир друг приемаше мъртвите. И бяха там, за да утвърждават тази непреходност.

— Щастливи ли сте? — попитах ги.

— Как да не сме, щом знаем къде ще отидем да спим?...

LXXXIII

Обзе ме умора до краен предел. И ми се стори по-просто да си кажа, че сякаш съм изоставен от Бога. Чувствувах се без ключов камък на свода и нищо не намираше отклик у мене. Беше замлъкнал гласът, който говори в мълчанието. И изкачил най-високата кула, си мислех: „За какво са тези звезди?“ И обхванал с поглед своите имения, се питах: „За какво са тези имения?“ И тъй като се носеше стон над спящия град, си задавах въпроса: „За какво е този стон?“ Бях изгубен като чужденец в разнолика тълпа, която не говори на неговия език. Бях като съблечена дреха. Съкрушен и самотен. Приличах на необитаема къща. И тъкмо ключовият камък на свода ми липсваше, тъй като нищо в мене вече не беше годно да служи. „И все пак аз съм същият, казвах си, зная същите неща, съзнавам същите спомени, гледам същата гледка, ала отсега нататък съм удавен в ненужната разпокъсаност.“ Както и най-съвършено избликналата базилика, ако няма кой да я възприеме в нейната цялост, нито да ѝ придаде значение в съзерцанието на сърцето си, вече е само сбор от камъни. Същото е и с мен, с моята мъдрост, с усещанията на сетивата ми, със спомените ми. Бях сбор от класове, но вече не бях сноп. И познах терзанието, което е преди всичко да си лишен от Бога.

Не изтерзан, което е присъщо на човека, а пропаднал. Лесно бих бил жесток сред тази моя печална градина, където крачех с празни крачки точно като някой, който чака някого. И който продължава да съществува в един преходен свят. Отправях молитви към Бог, но не бяха никакви молитви, защото не възлизаха от човек, а от външно подобие на човек — готова свещ, ала без пламък. „Ах! Нека се възвърне в мен пламенното ми усърдие“ — казвах си. Знаейки, че пламенното усърдие е плод единствено на божествения възел, който свързва нещата. Тогава има направляван кораб. Има видяна базилика. Но какво освен разхвърляни материали има, ако ти вече не можеш да откриеш през нея нито архитекта, нито скулптора?

Тогава разбрах, че човек, който разпознава усмивката на статуята, красотата на пейзажа или мълчанието на храма, намира Бога. Понеже той превъзмогва предмета, за да достигне ключа, и думите, за да чуе химна, и нощта и звездите, за да усети вечността. Тъй като Бог е смисъл на твоя език и твоят език, ако придобие смисъл, ти показва Бога. Сълзите на малкото дете, ако те развълнуват, са прозорец, отворен към откритото море. Защото ето че намират отклик у тебе не само тези сълзи, а всичките сълзи. Детето те хваща за ръка, за да те научи.

„Защо ме заставяш, Господи, да прекося пустинята? Измъчвам се сред тръните. Един знак от Тебе стига, за да се преобрази пустинята, и жълтият пясък, хоризонтът и големият омиротворяващ вятър да не бъдат несвързани неща, а обширна империя, където се въодушевявам, и така през тях ще мога да Те открия.“

И ми се яви, че Бог очевидно се разкрива чрез отсъствието си, когато се е отдръпнал. Защото за моряка има значение на морето. И за съпруга — значение на любовта. Но има часове, когато морякът се пита: „За какво е морето?“ И съпругът: „За какво е любовта?“ И тъжно вършат задълженията си. Нищо не им липсва освен божествения възел, който свързва нещата. И всичко им липсва.

„Ако Бог се отдръпва от моя народ, мислех си, както сякаш се е отдръпнал от мен, аз ще ги превърна в мравки от мравуняк, тъй като те ще се опразнят от всякакво пламенно усърдие. Когато заровете загубват смисъл, играта вече е невъзможна.“

И открих, че интелигентността тук не ще ти послужи за нищо. Можеш да разсъждаваш, разбира се, за подреждането на камъните на храма; ти няма да се докоснеш до същността, която се изплъзва на камъните. Можеш да разсъждаваш и за носа, за ухото и за устните на статуята; ти няма да се докоснеш до същността, което се изплъзва на глината. Ставаше дума да се плени един бог. Защото той се улавя с капани, които са от естество, различно от неговото.

Когато аз, скулпторът, създадох едно лице, създадох принуда. Всяка завършена структура е принуда. Когато хванах нещо, аз стиснах юмрук, за да го задържа. Не ми говори за свободата на думите в една поема. Аз ги подчиних една на друга според свой план.

Може да се случи да срутят моя храм, за да си послужат с камъните му за друг храм. Има смърти и рождения. Но не ми говори за

свободата на камъните, защото тогава просто няма храм.

Не разбрах как хората различават принудите от свободата. Колкото повече пътища прокарвам, толкова повече имаш свобода да избираш. Все пак всеки път е принуда, тъй като съм поставил странични ограждения. Ала какво наричаш „свобода“, ако няма пътища, между които да можеш да избираш? Нима наричаш „свобода“, правото да се луташ в празно пространство? Твоята свобода се увеличава в същото време, в което се създава принудата на един път.

Без инструмент ти съвсем не си свободен в посоката на своите мелодии. Без задължението да има нос и уши ти не си свободен по отношение на усмивката на твоята статуя. И оня, който е изтънчен плод на изтънчени цивилизации, се чувства обогатен от техните граници, предели и норми. Човек е по-богат на душевни вълнения в моя дворец, отколкото там, където гние изметът на обществото.

И тъй, разликата между едната и другата се състои в задължението, както е при спасението на царя. Който иска да се издигне в някоя йерархия и да се обогати с повече усещания, моли да му наложат принуди. И чрез наложените ритуали израстваш. И ако натъженото дете вижда как другите играят, жадува и на него да му наложат правилата на играта, които единствени ще те накарат да се само осъществиш. Ала тъжен е мъжът, който слуша как бие камбаната, без нищо да изисква от него. И когато засвири тръбата, ти си натъжен, че не си задължен да станеш прав, а виждаш, че е щастлив оня, който ти казва: „Чух зова, който е за мен, и ставам.“ Но за другите няма нито камбанен звън, нито песен на тръба и те остават тъжни. Свободата за тях е само свобода да не бъдеш.

LXXXIV

Хората, които смесват езиците, грешат, тъй като тук и там несъмнено може да липсва някой епитет, като някой оттенък на зеленото, характерно за младия ечемик, и аз навярно ще го открия в езика на моя съсед. Ала тук става дума за знаци. Така мога да определя качеството на моята любов, казвайки, че жената е хубава. Така мога да определя качеството на моя приятел, говорейки за неговата дискретност. Но не предавам нищо от динамиката на живота. Само разсъждение за обекта, сякаш е безжизнен.

Съществуват народи, които са изградили качество от различни качества. Които са дали име на друга рисунка, нарисувана с помощта на същите материали. И които имат дума да го изкажат. Има навярно възможна дума да се назове безпричинната меланхолия, която те обзема привечер на прага, когато слънцето вече не прежуря и нощта скоро ще те накара да запалиш нощната лампа, която е страх за живота заради дишането на децата, винаги на косъм да се обърне в болезнено задъхване, както при изкачването на планината, когато те завладява страхът, че хората ще се откажат и ти би желал да ги хванеш за ръка, за да ги подкрепиш. И тази дума би била израз на твоя опит и на родовото наследство на твоя народ, ако се случва често да я употребяват.

Ала така аз не пренасям нищо, което ти не знаеш. И езикът ми в същината си не е пригоден да пренася вече завършени цялости, както да рисува цветето в розово, а с помощта на най-прости думи да конструира действия, които те свързват с други неща, не да ти казва, че тази жена е хубава, а че изпълва сърцето с мълчание като водоскок следобед.

И ти трябва да държиш на действията, които духът на твоя народ прави възможни и които свързват с други неща съобразно с неговия гений, както основата на кошниците от раката или рибарските мрежи. Но ако смесваш езиците, далеч от възможността да обогатиш човека, ти го изпразваш, защото вместо да изразяваш живота в неговите

действия, ти му предлагаш само завършени и вече изтъркани действия, и вместо да ми кажеш какво откритие провокира в теб този определен оттенък на зеленото, как те подхранва и променя представата ти за младия ечемик, когато се завръщаш от твоята пустиня, ето че си служиш с дума, предлагана вече като запас и която, позволявайки ти да назоваваш, ти спестява необходимостта да улавяш същността.

Защото беше празна претенция от твоя страна да ми наименуващ всички цветове, вземайки думи оттам, където са ги назовавали, и всички чувства, вземайки имената им оттам, където хората ги изпитват и където една дума побира опита, преживян от поколения, и всички душевни влечения, като вкуса към вечерта, вземайки ги оттам, където случаят е спомогнал да намерят израз. Вярваш, че човек се обогатява с притежанието на този универсален вавилонски език. Когато единственото истинско богатство и божество за човека съвсем не беше това право да търси думи в речника, а да извади от себе си, от същината си онова, за което няма точна дума да го изкаже, в противен случай, първо, ти не би ме научил на нищо, и после, биха ти трябвали повече думи, отколкото песъчинките в морето.

В сравнение с това, което ти би имал да кажеш, какво са думите, които ще откраднеш и които ще донесат разложение в езика ти?

Защото е потребно име само за планинските върхове, които се отличават от другите и правят по-ясен за теб света. И е възможно, ако творя, да ти донеса някои нови истини, чието име, веднъж формулирано, да бъде като името на някое ново божество в сърцето ти. Понеже едно божество изразява определена връзка между качествата, чиито елементи не са нови, но в него са станали нови.

Защото аз обмислих. И е добре да жигосам с желязо в сърцето ти числото, което може да те извиси. От страх после да не се изгубиш.

Но знай, че извън ключовите камъни на свода, които ми бяха разкрити от други, а не от теб, ти не можеш да изразиш чрез думите нищо, свързано със същината ти и твоя живот. И ако ми обрисуваш небето в алено и морето в синьо, аз отказвам да се развълнувам, тъй като щеше да ти е прекалено лесно наистина да ме развълнуваш!

За да ме развълнуваш, трябва да ме обвържеш с връзките на твоя език и затова стилът е божествено действие. Ти ми налагаш твоята структура и самия жив ритъм на твоя живот, които нямат равни в света. Понеже, ако всички са говорили за звезди, за извор и за планина,

никой не ти е казвал да изкачиш планината, за да отпиеш от чистото мляко на звездните извори.

И ако случайно съществува език, съдържащ тази дума, тогава аз нищо не съм открил и не ти нося нищо, което е живо. Не се обременявай с тази дума, ако не трябва да ти служи всеки ден. Фалшиви богове са тези, които не служат за всекидневните вечерни молитви.

Но ако се случи образът да те озари, тогава той е планински хребет, откъдето се подрежда пейзажът. И дар от Бога. Дай му име, за да запазиш спомен за него.

LXXXV

Обзе ме непомръкващото желание да изграждам душите. И ме обзе омраза към поклонниците на практичното. Защото в крайна сметка, ако казваш, че служиш на действителността, не ще намериш какво да предложиш на човека, освен храна, която малко изменя вкуса си в зависимост от цивилизацията. (И въпреки това говорих за водата, която се превръща в химн!)

Защото удоволствието ти да бъдеш губернатор на провинция се дължи единствено на моята архитектура, която не ти служи за нищо в момента, а само те въодушевява в зависимост от създадения от мен образ на имението ми. И даже удоволствията, подхранващи суетата ти, не се дължат на предмети, които можеш да претеглиш и които в момента не ти служат за нищо, и ти схващаш само цвета им, получен в светлината на моята империя.

И любимата, петнадесет години потопена в благоухания и благовонни масла, обучена на поезия, изящество и мълчание, което единствено възпитава сдържаност и под гладкото чело е родина на изворите — нима ще ми кажеш, че тъй като друго тяло прилича на нейното, тя представлява същото питие за твоите нощи, каквото е платената проститутка?

И щом не правиш разлика между тях под предлог, че ставаш по-богат, като улесняваш завоеванията си, понеже ще ти струва по-малко грижи да изградиш една проститутка, отколкото да създадеш една принцеса, ти ще обедняваш.

Възможно е ти да не можеш да почувствуващ принцесата, тъй като самата поема не е нито подарък, нито запас, а изисква да се извисиш; възможно е да не бъдеш обвързан от изящния жест, както има музика, до която не ще достигнеш по липса на усилие, но то не значи, че тя нищо не струва, а че просто ти не съществуващ.

В мълчанието на моята обич съм слушал хората да говорят. Чувал съм ги да се вълнуват. Виждал съм в споровете да проблясва стоманата на ножовете. Колкото и да бяха мръсни те или пък жилищата

им, извън апетита за храна никога не усетих да се оживяват заради блага, които имат смисъл извън езика, който говореха. Тъй като жената, заради която изпитваш желание да убиеш, сама по себе си винаги е нещо различно от едно обикновено тяло, тя е своеобразна родина, извън която се усещаш изгнаник без значение. Ето че изведнъж чайникът, в който се приготвява вечерният чай, започва да ти липсва, защото чрез него губиш и неговия смисъл.

Но ако от глупост постъпиш погрешно и виждайки, че хората обичат чайника, го почиташ заради самия него и принудиш хората да го изработват, вече няма да има хора, които да го обичат и ти си разрушил и едното, и другото.

Същото е, ако раздобиш на части един образ, след като си познал крехкостта на децата, боготворенето на едно болнично легло, мълчанието, сякаш си пред някакъв олтар и тежестта на майчинството. Тогава, за да се увеличи техният брой, ти ще ми направиш конюшни или обори и ще вкараш твоите стада жени, за да раждат.

И завинаги ще си загубил онова, за което твърдеше, че допринасяш, защото малко значи за теб промяната в броя на добитъка, ако става дума за животни за угояване.

Аз изграждам душата на човека, издигам му граници и предели и му очертавам градини — и за да има култ към детето, и за да придобие той смисъл в сърцето, възможно е навярно наглед да допринасям по-малко за увеличаването на броя им — защото не вярвам в логиката ти, а в любовното влечение.

Ако теб те има, ти изграждаш своето дръвче, и ако измислям и създавам устоите на дървото, аз ти предлагам само една семчица. Цветята и плодовете спят там на разположение в руслото на тази сила. Ако се развиваш, ти се развиваш съгласно моите непредубедени линии, тъй като не съм се занимавал с тях. И щом те има, ти можеш да се само осъществиш. И твоята любов се превръща в дете на тази любов.

LXXXVI

И се блъсках в някакъв праг, защото има времена, когато езикът нищо не може да улови, нито да предвиди. Тези тук ми противопоставят света като някакъв ребус и изискват да им го обясня. Ала няма никакво обяснение и светът няма смисъл.

„Трябва ли да се покорим или да се борим?“ Трябва да се покорим, за да оцелеем, и да се борим, за да продължим да съществуваме. Остави животът да върши своето. Защото нищетата на деня се състои в това, че за да се изрази, истината за живота, която е една, ще приеме противоположни форми. Но не си прави никакви илюзии: такъв, какъвто си, ти си мъртъв. И твоите противоречия са резултат на промяната, както и разкъсващото те безпокойство и неволите ти. Ти се пукаш и се разкъсваш. И мълчанието ти е мълчание на житното зърно в земята, където то изгнива, за да покълне. И безплодността ти е безплодност в пашкула. Но ти ще се възродиш, разхубавен с криле.

И от планинската висоти, откъдето са разрешени твоите проблеми, ще си кажеш: „Как не съм разбрал по-рано?“ Сякаш по-рано е имало нещо за разбиране.

LXXXVII

Ти не ще получиш никакъв знак, защото отличителната черта на божеството, от което искаш знак, е самото мълчание. И камъните не знаят нищо за храма, който съставляват, и нищо не могат да знаят за него. Нито късчето кора за дървото, от което е част заедно с други късчета. Нито самото дърво или това жилище — за имението, от което те са част заедно с други. Нито ти за Бог. Тъй като би трябвало храмът да се изяви на камъка или дървото да се изяви на кората, което е лишено от смисъл, понеже за камъка не съществува език, в който да го приеме. Езикът е от мащаба на дървото.

Това беше моето откритие след това пътуване към Бога.

Неизменно сам, затворен в себе си, лице в лице със своето аз. И нямам никаква надежда сам да изляза от самотата си. Камъкът няма надежда да бъде нещо друго освен камък. Но като стане част от едно цяло, камъкът се свързва с други камъни и се превръща в храм.

Нямам вече надежда да изисквам появата на архангела, тъй като той или е невидим, или го няма. И онези, които се надяват на знак от Бога, го превръщат в огледално отражение и в него не ще открият нищо освен самите себе си. Ала от това, че се присъединих към моя народ, ме облива топлина, която ме преобразява. И това е знак от Бога. Защото щом веднъж се възцари мълчанието, то е истинско за всички камъни.

Така че извън всякакви общности аз не представлявам нищо, което да има стойност, и не бих могъл да съм доволен.

Останете си житно зърно за зимата в хамбара и заспете.

LXXXVIII

Отказът да бъдем трансцендентни:

— Аз — казват те.

И се тупат по корема. Сякаш имаше някой в тях, през тях. Същото е и с камъните на храма, които биха казали: „Аз, аз, аз...“

Така е и с онези, които осъждах да добиват диамантите. Потта, напрежението, затъпяването се превръщаха в диаманти и светлина. И те съществуваха чрез диаманта, който беше тяхно значение. Но дойде денят, в който се разбунтуваха. „Аз, аз, аз!“ — викаха те. Ето че отказваха да се подчиняват на диаманта. Не искаха вече да се самоосъществяват. А да се чувствуват почитани заради тях самите. Те предлагаха себе си за модел вместо диаманта. Бяха грозни, понеже са красиви в диаманта. Защото камъните са красиви в храма. Защото дървото е красиво в имението. Защото реката е красива в империята. И хората възпяваха реката: „Ти, кърмилнице на нашите стада, ти, бавна кръв на равнините ни, ти, водителко на корабите ни...“

Но тези тук се възприемаха като цел и вече се интересуваха само от онова, което им служеше, а не от нещо по-висше от тях, на което самите те щяха да служат.

И затова избиха принцовете, стриха на прах диамантите, за да ги поделят между всички, тикнаха в тъмниците търсачите на истини, които един ден биха могли да властват над тях. „Време е, казваха те, храмът да служи на камъните.“ И всички се разотиваха обогатени, така си мислеха, с късовете от храма, ала лишени от божествената част в себе си, превърнати в обикновени развалини!

LXXXIX

И все пак ти питаш:

— Къде започва робството, къде свършва, къде започва универсалното, къде свършва? И правата на човека къде започват? Защото аз познавам правата на храма, който е смисъл на камъните, правата на империята, която е смисъл на хората, и правата на поемата, която е смисъл на думите. Ала не признавам правата на камъните срещу храма, нито правата на думите срещу поемата, нито правата на хората срещу империята.

Не става дума за истински егоизъм, а за осакатяване. И оня, който си отива съвсем сам, повтаряйки: „Аз, аз, аз...“, сякаш отсъства от царството. Същото е с камъка извън храма, сухата дума извън поемата или някое късче плът, което не е част от едно тяло.

— Но аз мога да унищожа империите — казват му — и да обединя хората в един-единствен храм и ето че те придобиват своя смисъл от по-просторен храм...

— Значи нищо не разбираш — отвърна баща ми. — Защото най-напред виждаш, че тези камъни образуват ръка и придобиват смисъл в нея. Други — гръд, а трети — крило. Но заедно те образуват каменен ангел. Други образуват заедно ъглест свод. Трети заедно — една колона. А сега, ако вземеш тези каменни ангели, тези ъглести сводове и колони, всички заедно образуват храм. А сега, ако вземеш всички храмове, те съставляват свещения град, който те направлява в похода ти в пустинята. И нима твърдиш, че вместо да подчиниш камъните на ръката, на гръдта и на крилото на някоя статуя, после през статуите — на храма, после през храмовете — на свещения град, за теб е по-изгодно наведнъж да подчиниш камъните на този свещен град, струпвайки ги на голяма еднородна купчина, като че ли сиянието на свещения град, което е едно, не беше породено от това разнообразие. Като че ли сиянието на колоната, което е едно, не се раждаше от капителя, от средната част на колоната и от поставката, които са различни. Защото колкото по-висока е една истина, толкова по-

отвисоко трябва да наблюдаваш, за да я схванеш. Животът е един, както и влечението към морето, и все пак се разнообразява от етаж на етаж, предавайки властта си от Същество на Същество като от стъпало на стъпало. Понеже този платноход е един, въпреки че е съчетание от различни части. Защото по-отблизо ти ще откриеш в него платна, мачти, нос, вълнорез. Още по-отблизо всяко от тях има въжета, дървени клинове, дъски и гвоздеи. И всяко от тях се разделя на още части.

И моята империя няма никакво значение, нито истински живот, нито военни паради за почит, както при обикновения град, ако тя е само добре подредени камъни. Ако не е най-напред твоя родна стряха. След родната стряха — едно семейство. След семействата — едно племе. След племената — една провинция. След провинциите — моята империя. И ти виждаш как тази империя е оживена и обхваната от пламенно усърдие от изток до запад и от север до юг, както платноход в морето, който се подхранва от вятъра и го използва за достигане на една неизменна цел, въпреки че вятърът се изменя и въпреки че платноходът е съчетание от различни съставни части.

И сега ти можеш да продължиш с издигането и да вземеш империите, за да ги превърнеш в по-обширен кораб, който побира в себе си корабите и ги отнася в посока, която е една, подхранвана от различни изменящи се ветрове, без да се изменя посоката на вълнореза по звездите. Да обединиш значи да свържеш по-добре отделните различия, а не да ги заличиш заради някакъв напразен ред.

(Ала няма етаж сам за себе си. Ти назова няколко. Би могъл да назовеш други, които биха могли да обхванат първите. Не е сигурно.)

ХС

И ето че все пак ти се случва да се разтревожиш, защото си видял как зловният тиран смазва хората. И лихварят ги заробва. И понякога строителят на храмове служи не на Бога, а на себе си и извлича собствена полза от човешката пот. И не си открил хората да стават по-извисени от това.

Значи, постъпката е била лоша. Защото не става дума да се изкачиш и от камъните, които я образуват, по случайност да изтръгнеш ръката. От крайниците по случайност да изтръгнеш каменния ангел. От ангелите, колоните или ъглестите сводове по случайност да изтръгнеш храма. Защото така си свободен да се спреш на етаж, който ти пожелаеш. Не е по-добре хората да се подчиняват на храма, отколкото на ръката на една статуя. Защото нито тиранът, нито лихварят, нито ръката, нито храмът притежават качество, за да приемат хората и да ги обогатят в замяна с усещането, че самите те са станали по-богати.

Веществата на земята не се организират случайно и не постигат извисяването си в дървото. За да създадеш дървото, ти си хвърлил най-напред семчицата, в която то спеше. Дървото е дошло от горе, а не от долу.

Твоята пирамида е лишена от смисъл, ако не свършва в Бога. Защото този тук се разпростира над хората, след като ги е преобразил. Ти можеш да се пожертвуваш за принца, ако той самият пада ничком пред Бога. Защото тогава твоето благо ти се връща, след като се е променило по вкус и по същина. И лихварят няма да пребъде, нито ръката сама, нито храмът сам, нито статуята. Откъде би дошла тази ръка, ако не е родена от едно тяло? Тялото съвсем не е съчетание от крайници. То прилича на платнохода, който не е резултат от случайното свързване на разнородни елементи, а, напротив, води началото си чрез различия и видими противоречия единствено от влечението към морето, което е едно, както тялото се състои от различни части, но не е сбор, защото човек не върви от материалите

към цялото, а както ще ти каже всеки творец, всеки градинар и всеки поет — от цялото към материалите. И че стига да запаля у хората любовта към кулите, които се извисяват над пясъците, за да открият робите на робите на моите архитекти как да пренесат камъните и много други неща.

XCI

Голямата грешка се състои в незнанието, че законът е значение на нещата, а не повече или по-малко безплоден обред по повод на тези неща. Започна ли да законодателствувам по отношение на любовта, аз ще стана причина да се роди определена форма на любов. Моята любов е очертана от самите принуди, които ѝ налагам. Тъй че законът може да бъде обичай, така както и жандарм.

XCII

Ето защо тази нощ, от висотата на крепостта, откъдето държа в моя власт града, откъдето моите гарнизони владеят градовете на империята и си предават съобщения с помощта на огньове по планините — както понякога се зоват стражите, обхождащи крепостните стени и всеки един се отегчава (ала все пак ще забележи по-късно, че придобиваше смисъл от този обход, защото на часовоя не му е даден език, за да намират отклик неговите стъпки в сърцето му, и той не знае какво прави, и всеки си мисли, че се отегчава, и очаква часа за супата. Ала аз добре зная, че не трябва да се придава значение на езика на хората и че моите стражи, които мечтаят за супата и се прозяват поради досадната работа на караула, грешат. Защото после, в часа за хранене, един часовой се храни и блъска с лакът съседа си — и усеща простор в себе си, — докато, ако ги държах затворени около копанята, нямаше да са друго, освен добитък.)

Тъй че тази нощ, когато империята се пропуква, когато тегне отсъствието на огньове по планините, защото нощта може да възтържествува, потушавайки ги един след друг, което е разруха на империята, а пък тази разруха ще застраши даже вкуса на ястието за вечеря и даже смисъла на целувката, която майката дава на детето. Защото това дете вече е друго, щом не принадлежи на една империя, и човек вече не целува Бога през него.

Когато има опасност от пожар, използва се обратният ход на пламъка. С верните си воини аз описах железен кръг и смазах всичко, което затворих вътре в него. Преходно поколение, какво значение имат кладите, в които те превърнах! Трябва да се спаси храмът на смисъла на нещата. Защото животът ме научи, че няма истинско мъчение в изтерзаната плът, нито дори в смъртта. Ала отзвукът расте според могъществото на храма, който придава смисъл на човешките дела. И оня, който е бил възпитан във вярност към империята, ако ти го държиш далеч от нея в затвора на изгнанието, виждаш как се изранява в решетките и отказва да пие, защото неговият език е загубил смисъл.

И кой, ако не той, би се изранил? И оня, който е бил възпитан в морала на бащата, ако неговият син е паднал във водовъртежа и ти го задържаш на брега, усещаш как се гърчи в ръцете ти, за да се отскубне, и крещи, и иска да се хвърли в бездната, защото неговият език вече е изгубил смисъл. Ала виждаш първия горд и величествен в деня на празника на империята, а вторият сияе в деня на празника на сина. И онова, което причинява най-тежките ти страдания, точно то ти носи най-висшите радости. Защото страдания и радости са плод на отношенията ти с другите, а отношенията — плод на структурите, които съм ти наложил. А аз искам да спася хората и да ги заставя да съществуват, даже когато ги засягам посредством това, което ги кара да страдат, като затвора, който ги разделя от семейството, или изгнанието, което ги разделя от империята, защото ако ти ме упрекваш за това страдание заради привързаността си към семейството или към империята, ще ти отвърна, че твоята постъпка е абсурдна, тъй като аз спасявам точно това, което те кара да пребъдеш.

Преходно поколение, съхранило един храм, който ти навярно не можеш да видиш поради липса на дистанция, но който създава пространството в сърцето ти, отклика на твоите думи и големия вътрешен пламък на радостите ти, чрез теб аз ще спася храма. Какво значение има кръгът на железните воини?

Нарекоха ме „справедливият“. Такъв съм. Ако съм проливал кръв, то е за да наложа не своята жестокост, а своето милосърдие. Защото сега мога да благословя оня, който целува коленете ми. И той е обогатен от благословията ми. И си тръгва в мир. Ала оня, който се съмнява в могъществото ми, какво печели от това? Когато вдигна ръка над него, изливайки меда на усмивката си, той не може да го получи. И си тръгва беден. Защото не става по-богат в самотата си от крясъка „Аз, аз, аз...“, който остава без отговор. Ако ме блъснеше от височината на крепостните стени, нямаше да съм аз този, който щеше да им липсва, а нежното чувство, че са синове. А утехата да бъдат благословени. А чистата вода в сърцето от полученото опрощение. А убежището, значението, голямото наметало на пастира. Нека коленичат, за да мога да бъда добър, нека ме почитат в моето величие, за да мога да ги извися. Кой всъщност говори тук за мен?

Аз не съм принуждавал хората да служат на моята слава, защото смирено се прекланям пред Бога и така Бог, който единствен я

получава, обгръща в замяна всички в своята слава. Не съм използвал хората, за да служат на империята. Но си послужих с империята, за да създам устои на хората. Ако предварително съм удържал като дължимо плода на техния труд, то беше, за да го отдам на Бога, така че да се излее над тях като благодат в замяна. И ето че от хамбарите ми потича жито, което е награда. И по такъв начин, освен че е храна, то се превръща в светлина, химн и душевен мир.

Същото се отнася до всяко нещо, което засяга хората, защото този накит придобива смисъл на сватба, този стан придобива смисъл на племе, този храм — смисъл на Бог, и тази река — смисъл на империя.

В противен случай, какво биха притежавали те?

Империята не се гради с материалите. Материалите се поглъщат от империята.

ХСІІІ^[1]

Има съществування и преданост. Аз наричам преданост свързаността на съществуванията: като мелницата, или империята, или храма. Или градината; понеже най-отчетлива е тази преданост при градината.

И така, идва някой, който не разбира стойността на нещата и това му е причинило измамна представа от погрешната наука, която е предназначена да разгражда, заради опознаването (опознаване, но не изпълване със съдържание, защото така пропада смисъла — както при буквите на книга, ако ти си ги разбъркал: — пропада смисъла на твоето присъствие. Ако ти разбъркаш поемата, зачеркваш поета. И ако градината вече не е нищо друго, освен едно струпване от насаждения, ти зачеркваш градинаря). И тъй този, който не разбира стойността на нещата, оголва като оръжие иронията, която не е свойствена за друго, освен за морския рак. Понеже тя е разбъркването на буквите без да прочетем книгата. И той ти казва: „Защо да умираме за храм, който не е нищо друго, освен купчина камъни?“ И ти не му отговаряш нищо. „Защо да умираме за градина, която не е нищо друго, освен гъсталак от дървета и трева?“ И ти не му отговаряш нищо. „Защо да умираме за буквите от азбуката?“ И как ли щеше да се съгласиш да умреш?

Но в действителност, едно след друго той, неразбиращият, разрушава твоите имения. И ти отказваш да умреш, следователно, отказваш да обичаш; и именуваш този отказ „упражнение по интелигентност“, въпреки че си невеж; и той ти дава толкова злост, че да разрушиш това, което е направено и да прахосаш своята най-голямата ценност — смисъла на нещата.

И той оголва своя външен блясък, с което не би бил друго, освен грабител, щом не изгражда своето въздействие като този, който прави това, като междувременно полира своята фраза и изковава стила, който ще му позволи да я полира по-нататък. Неразбиращият постига един

ефект на изненада със счупването на статуята, за да отклони вниманието ти чрез нейните парчета, понеже ти вярваше на вгълбяването и тишината на този храм, но не и на купчината чакъл, за която не си заслужава да умреш.

И когато ти показва как да умъртвяваш богове, той не ти остави нито дъх, нито живот. Защото това, което държи сметка за изначалната стойност на един обект, то е светлината, чийто цветен ореол е цивилизацията, чрез която ти говориш. По такъв начин то е от камъка на огнището, което е любов, от звездата, която е от царството на Бога, от отговорността, с която аз те награждавам и която е кралско достойнство... И от гербовия щит, който е на династията... Но какво би правил ти с един камък, с една отговорност, с една цифра, ако те не са оградени със светец ореол?

Тогава от разложение към разложение ти се плъзгаш към външния блясък, понеже той остава единствената възможна окраска, когато повече няма друго, освен остатъци, с които не ще можеш да се храниш. Тогава твоят обект, смисълът му — увреден от друг, чужд смисъл, — трябва да се изведе от теб самия. И ето че ти оставаш сам да оцветяваш нещата под твоята оскъдна светлина. Понеже тази нова одежда е за теб. И това стадо, и то е за теб. И това имение — по-богато от другото, — и то е за теб. Но всичко това, което не е твое — онази одежда, онова имение и онова стадо, — ти стават враждебни. Защото против теб е една империя — съперническа и подобна. Ето, ти си задължен сред своята пустиня да се считаш задоволен от самия себе си, понеже, с изключение на теб, няма никой друг. И ето, ти занапред си обречен да крещиш в празнотата „Аз, аз, аз“, на което не се получава отговор.

А аз никога не познах градинар, който би бил нескромен, ако просто си обичаше градината.

[1] Тази глава е пропусната в настоящото издание на книгата (от 1995 г.), което е превод на РОСИЦА ВАСИЛЕВА, публикуван от Издателска къща „Христо Ботев“; празнината е попълнена от редактора на настоящата дигитализация — Анатолий Буковски — с негов превод от оригинала само на тази глава. ↑

XCIV

Поява на божеството, което придава цвят на нещата.

Стига тази жена да си тръгне, и всички неща ще се променят. Какво е спечеленото за деня, ако вече не служи да разхубави другия ден? Ти мислеше, че можеш да го използваш, за да проумееш, и ето че вече няма нищо за проумяване. Какво е твоят сребърен съд, ако вече няма чайна церемония с нея преди любовта? Какво е чемширената флейта, окачена на стената, ако нея вече я няма, за да ѝ пееш? Какво са дланите на ръцете ти, ако вече не служат да поемат тежестта на лицето, когато заспива? Ето че приличаш на дюкян, където не би имало друго, освен предмети за продан и които изобщо не са получили място у нея и, значи, у тебе. Всеки със свой етикет, с надежда да оживеят.

Същото е с часовете на деня, които вече не са очакване на една лека стъпка, после на една усмивка на вратата ти, а тази усмивка е питата мед, приготвена от любовта в мълчание далеч от теб, с която ще се наситиш. Които вече не са часове на сбогуването, когато се налага да си тръгнем. Които вече не са часове на съня, когато възобновяваш желанието.

Вече няма храм, а разпилени камъни. И тебе вече те няма. И как би се отказал, даже да знаеш, че ще забравиш и ще съградиш друг храм, защото такъв е животът, че някой ден тя пак ще вземе този съд, този килим от дълговлакнеста вълна и тези часове сутрин, обед и вечер, и пак ще придаде смисъл на постигнатото от тебе, и пак ще придаде смисъл на умората ти, и пак ще те накара да се почувствуващ близо или далеч, да усещаш, че се приближаваш, отдалечаваш, губиш или отново намираш нещо. Защото сега, когато тя вече не служи за ключов камък на свода, ти не се приближаваш, нито се отдалечаваш, нито губиш, нито отново намираш, нито удължаваш, нито отсрочваш каквото и да било на света.

Защото ако вярваш, че си в допир с нещата и можеш да ги вземаш и да ги пожелаваш, и да се отказваш от тях, и да им възлагаш

надежди, и да ги разбиваш, и да ги разпиляваш, и да ги завладяваш, и да ги притежаваш, ти грешиш, защото вземаш, задържаш, притежаваш, изгубваш, намираш отново, възлагаш надежди, желаеш единствено светлината, която им е дадена от тяхното слънце. Защото не съществува мостче между теб и нещата, а между теб и невидимите лица, които са от света на Бога, на империята или на любовта. И ако те виждам в морето, моряко, причината е едно лице, превърнало отсъствието в съкровище, завръщането, за което разказват старинните песни на галерите, приказките за вълшебни острови и за тамошните коралови рифове. Защото, казвам ти, за теб песента на галерите изпълва песента на вълните даже когато вече не съществуват галери, и кораловите рифове обагрят с цвета си цвета на залезите над водите, даже ако твоите платна никога не те отведат дотам. И корабокрушенията, за които са ти разказвали, вплитат своя траурен марш за погребването на мъртвите в жалбите на морето край отвесните крайбрежни скали, даже ако никога не ти се случи да потъваш. — В противен случай, какво щеше да правиш, освен да се прозяваш, докато теглиш сухи корабни въжета, а сега ето те кръстосал ръце на гърдите си, обширен като морето. Защото не познавам нищо, което в началото да не е било лице или цивилизация, или съграден храм за сърцето ти.

И затова ти не искаш да се откажеш от самия себе си, когато, живял твърде дълго от една любов, вече нямаш друг смисъл.

Ето защо затворническите стени не могат да зазидат оня, който обича, тъй като той е от една империя, която не се гради от нещата, а от смисъла на нещата, и нехае за стените. И щом някъде тя съществува, дори спяща и като че ли мъртва, без да му служи за нищо в момента, и даже да издигнеш тези крепостни стени между нея и него, ето че мълчаливо и скришом в мисълта си тя черпи сили. И ти не би могъл да ги разделиш.

Същото е с всяка поява, породена от божествения възел, който свързва нещата. Лишен ли си от него, ти не можеш нищо да получиш от тази, която само желаеш и която те раздразва в безсънната ти нощ, не повече, отколкото твоето куче, ако е гладно, от картинката на месо, защото не се е родил богът, който води началото си от мисълта и преодолява стените. Ала аз ти го казах по повод на господаря на имението, който се разхожда по изгрев из влажните нивя. Нищо от

имението не му служи в момента. Той вижда само един изровен път. И все пак не прилича на някой друг, а е благороден по сърце. Така е и с оня, който е часовей на империята и не получава нищо от нея, освен един път за обход, постлан с гранит под звездите. Той крачи напред-назад, застрашен в плътта си. Познаваш ли нещо по-окаяно от него — затворник в затвор от сто крачки? Натяжал от оръжия, наказван с тъмница, ако подвие крак, и със смърт, ако заспи. Вкочанен от мраз, подгизнал от дъжда, обгорен от пясъка, той няма какво друго да очаква, освен някоя пушка, която се прицелва в мрака на линията на сърцето му. Познаваш ли нещо по-отчайващо? Кой просяк не е по-богат със свободата на постъпката си и с гледката на хора, в която се потапя, и с правото си да се разсейва наляво-надясно?

И все пак моят часовей е част от империята. И империята го подхранва. Той е по-обширен от просяка. И даже смъртта му ще бъде възнаградена, защото тогава той се заменя за империята. Аз изпращам затворниците да трошат камъни. И те ги трошат и се чувствуват празни. Но ако ти си строиш къща, мислиш ли, че чукаш същите камъни? Ти градиш стената на къща и твоите действия не са наказание, а химн.

Защото е достатъчно да смениш перспективата, за да видиш ясно нещата. Ти считаеш, несъмнено, че този тук е станал по-богат, ако е спасен в момента, в който ще умре, и продължи да живее. Ала ако смениш планината и разглеждаш съдбата му в завършен вид и вече свързана като сноп, ще го видиш по-щастлив от една смърт, която е имала смисъл.

Същото е с човека, заловен по моя заповед през една нощ по време на война, за да ми издаде плановете на противника. „Аз съм от моя край, рече ми той, и палачите ти нищо не могат да сторят...“ Бих могъл да го смажа под воденичен камък, без да изтръгна маслото на тайната, тъй като той беше част от своята империя.

— Беден си — казвах му — и си в моя власт.

Ала той се смееше, чувайки ме да го наричам „беден“. Защото не можех да го отделя от притежаваното от него богатство.

Всъщност в това е смисълът да се учиш. Защото твоите истински богатства не са предмети, които биха имали стойност, когато се ползваш от тях, както е с магарето, когато го яздиш, или с паниците, когато се храниш, но са лишени от смисъл, щом веднъж ги подредиш.

Нито когато по силата на нещата си разделен с тях, както с жената, която се задоволяваш да желаш, без да обичаш.

Тъй като животното безспорно достига само до предмета. Но не и до оцветяването на предмета според един език. Ала ти си човек и се подхранваш от смисъла на нещата, а не от нещата.

И аз те изграждам и те възпитавам. И в камъка ти показвам онова, което не се съдържа в него, а е душевно вълнение на скулптора и величие на мъртвия войн. И ти ставаш по-богат от това, че някъде съществува каменният войн. И продължил да те възпитавам, от овцете, козите, жилищата и планините, аз изграждам за теб едно имение. И ако нищо от имението не ти служи в момента, ето че все пак то изпълва сърцето ти. Аз вземам обикновените думи и свързвайки ги в поемата, те обогатявам с тях. Вземам реки и планини и свързвайки ги в моята империя, те въодушевявам. И в дните на победа болните от рак на смъртния си одър, затворниците в затвора, погубените от дългове между приставите сияят от гордост, защото няма стена, нито болница, нито затвор, които да попречат да получиш, понеже аз извлякох от тази разнородна материя един бог, който нехае за стените и е по-силен от мъченията.

И затова, казах ти, аз изграждам човека, разрушавам стените, изтръгвам решетките и го освобождавам. Защото съм изградил оня, който се свързва с другите и нехае за крепостните стени. И нехае за тъмничарите. И нехае за мечовете на палачите, които не могат да го смалят.

Тъй като ти безспорно съвсем не предаваш от единия на другия. А от единия на империята и от другия на империята, която за вас има две значения. И ако ме попиташ: „Как да бъда с тази, която обичам, когато стените или моретата или смъртта ме делят от нея?“, ще ти отвърна, че е безполезно да викаш към нея, а че ти стига само да обичаш нежно онова, от което никоя стена не те разделя — образа на дома, на подноса за чай и на чайника, на килима от дълговлакнеста вълна, чийто ключов камък на свода е спящата съпруга, защото ти е дадено да я обичаш, макар че отсъства и макар че спи...

Затова казвам, че за изграждането на човека е важно най-напред не да го учиш, което е напразно, ако той се превръща в самоходна книга, а да го възпитаеш и да го поведеш към етажите, където вече не са нещата, а лицата, породени от божествения възел, свързващ нещата.

Тъй като няма защо да възлагаш надежди на нещата, ако не откликват едно на друго, което е единствената музика за сърцето.

Същото е с труда ти, ако е хляб за децата или замяна за нещо по-голямо от тебе самия. Така е и с любовта ти, ако е по-висш порив от стремежа да притежаваш едно тяло, защото затворена в себе си е радостта, която то ти дава.

И ето защо първо ще ти поговоря за качеството на създанията.

Когато сред тъгата на знойните нощи, връщайки се от пясъците, посещаващ квартала на червените фенери и избираш тази тук, за да забравиш в нея любовта, и я галиш и я чуваш да ти говори и отговаря, дори да е хубава, все пак щом веднъж е изконсумирана любовта, ти си тръгваш оголен от собствената си същност, без да отнесеш спомен в сърцето си.

Но случи ли се същата наглед, със същите жестове, със същото изящество, със същите думи, да се окаже принцесата, потеглила от един остров с поток бавни кервани, петнадесет години потопена в музика, поезия и мъдрост, и постоянна, и способна да изгаря от гняв при обида, и да изгаря от вярност при изпитанията, и богата с непреклонната част в себе си, преизпълнена с богове, които не би могла да предаде и готова да остави на палача изключителната си прелест заради едничка изисквана от нея дума, която няма да промълви, тъй свършено изградена в благородството си, че последната ѝ стъпка би била по-патетична от танц, ако се случи така, че когато ти влезеш в лунната стая с излъскани плочи, където тя те очаква, тази жена разтвори за теб младите си обятия и дори сега да произнесе същите думи, тук те биха били израз на една свършена душа, тогава аз ти казвам: по изгрев ти ще тръгнеш отново към твоите пясъци и към твоите тръни, но вече не ще си същият, а благодарствен химн към Бога. Защото има стойност не индивидът с жалката си обвивка и своя пазар на идеи, а преди всичко душата — повече или по-малко обширна, с нейните климати, планини, пустини от мълчание, топящи се снегове, покрити с цветя склонове, застинали води — цял един невидим и монументален залог. И от нея зависи щастието ти. И вече не можеш да се отделиш от нея. Защото не е все едно да плаваш по маловодната река, даже да затвориш очи, за да усетиш люлеенето ѝ, и да пътуваш по плътните морета. Защото удоволствието от фалшивия диамант не е същото, както от истинския диамант, въпреки приликата

им. И тази, която мълчи пред теб, не е еднаква с другата, вгълбена в своето мълчание.

И ти вече не можеш да сбъркаш едната с другата.

Ето защо отказвам да облекча тежката ти задача и поради това, че жените са сладостни за твоето тяло, да те улесня в пленяването им, лишавайки ги от техните повели, откази и от благородството им, тъй като по такъв начин бих разрушил точно това, към което твърдиш, че се домогваш.

И ако са проститутки, от тях ти вече ще почерпиш само силата да забравиш там любовта, докато единственото действие, което аз спасявам, е това, което обогатява за бъдещо действие — да те подтикна, да речем, при твоето изкачване да покориш планината, което те подготвя за покоряването на другата, по-висока планина, или пък да ти предложи — за да създам устоите на твоята любов — да изкачиш недостъпната душа.

XCV

Диамантът е плод на потта на един народ, ала след като този народ е пролял толкова пот, добитият диамант не може нито да се яде, нито да се подели и е съвършено безполезен за всеки един от работниците. Трябва ли да се откажа от добива на диаманта, който е събудената звезда на земята? Ако отстраня от квартала на ваятелите онези, които извайват златни съдове, също толкова неделими, понеже всеки от тях струва един живот, и докато ваятелят се труди над него, се налага да го изхранвам с пшеница, отгледана другаде — а изпратя ли го на свой ред да обработва земята, вече няма да има златен съд, а по-голям товар пшеница за разпределяне — нима ще твърдиш, че е по-добре за благородството на човека да не добива диаманти и да не извайва повече златни изделия? Къде виждаш, че човекът ще бъде обогатен от това? Какво значение има за мен съдбата на диаманта? За да задоволя завистта на тълпата, ще приема в краен случай да изгоря веднъж годишно целия добив, защото така хората ще спечелят един празничен ден, или ще изнамеря царица, която ще обсипя с техния блясък и така те ще имат обсипана с диаманти царица. И така в замяна блясъкът на царицата или топлината на празника ще се разпростре над тях. Ала къде виждаш, че хората ще станат по-богати, ако диамантите бъдат затворени в музей, където също няма да служат на никого в момента, освен на няколко глупави безделници, и ще облагородят само някакъв груб и натежал пазач?

Защото ще ти се наложи да признаеш, че има стойност единствено онова, което е струвало време на хората, както е с храма. И че моята империя черпи славата си, от която всеки ще получи своята частица, от диаманта, който ги заставам да добиват, и от царицата, която украсявам с него.

Познавам само една свобода, която е упражняване на душата. А не другата, смехотворната, тъй като ето че си принуден все пак да потърсиш вратата, за да минеш през стените, и не си свободен да си млад или да използваш слънцето нощем. Ако те задължа да избереш

по-скоро тази врата, отколкото другата, ти ще се оплачеш от моя гнет, като изобщо не си забелязал, че се подчиняваш на същата принуда, когато има само една врата. И ако ти откажа правото да се ожениш за тази, която ти се струва хубава, понеже не си познавал друга, ще се оплачеш от тиранията ми, като изобщо не си забелязал, че в твоето село всички са кривогледи.

Ала тъй като аз принудих тази, за която ще се ожениш, да се самопостигне и на теб също ти изковах душа, вие двамата ще се ползвате от едничката свобода, която има смисъл и е упражняване на духа.

Защото слободията те заличава и по думите на моя баща: „Да бъдеш свободен не значи въобще да не бъдеш.“

ХСVІ

Някой ден ще ти поговоря за необходимостта или за абсолюта, който е божествен възел, свързващ нещата.

Защото е невъзможно да влагаш патос в играта на зарове, ако заровете не означават нищо. И оня, когото изпращам със заповед в морето, ако то се покаже буреносно и преди да се качи на кораба, той го обхваща с широк поглед и претегля тежките облаци като противници, и преценява морското вълнение, и вдишва усилващия се вятър, всички тези неща за него ще откликнат едно на друго и поради необходимостта, каквато по същността си е моята заповед, на която няма какво да се отговори, за него вече не ще има разбъркана панаирджийска гледка, а построено светилище и в нея — аз, като ключов камък на свода, за да затвърдя неговата дълготрайност. Така и той ще бъде величествен, когато навлезе в корабния церемониал, подавайки на свой ред заповедите си.

Ала другият, който е извън моята власт, щом твърди, че е тръгнал на морска разходка и може да се скита, където поиска, и сам да взема решение за промяна на курса по собствено желание, той няма достъп до светилището и тези тежки облаци не са изпитание за него, а значат не повече, отколкото ако бяха нарисувани на платно, и този усилващ се вятър не преобразява света, а леко милва кожата му, и това вълнение, което отваря бездна, просто изморява стомаха му.

Ето защо онова, което ще нарека „дълг“ — божествен възел, свързващ нещата — ще съгради твоята империя, твой храм или твоето имение само ако ти се яви като абсолютна необходимост, а не като игра, чиито правила биха могли да се изменят.

„Ти ще разпознаеш дълга, казваше баща ми, по това, че не е в твоя власт да го избираш.“

Ето защо грешат хората, които се стремят да се харесат. И за да се харесат, стават податливи и гъвкави. И предварително отговарят на желанията. И изневеряват на всичко, за да бъдат такива, каквито другите пожелаят. Но каква работа имам с тези безформени и

безгръбначни медузи? Изплювам ги и ги връщам в техните мъглявини: елате при мен, когато изградите себе си.

Така и жените сами се уморяват от тези, които ги обичат, щом някой мъж, за да покаже любовта си, приема да се превърне в ехо и огледало, понеже никому не е потребен собственият му образ. Ала си ми потребен ти, изграден като крепост със своя твърда ядка, която усещам. Седни тук, защото ти съществуващ.

А жената се омъжва за оня, който принадлежи на една империя, и приема да му служи.

ХСVII

Хрумнаха ми мисли за свободата.

Когато мъртвият ми баща се превърна в канара и запречи хоризонта на хората, пробудиха се логиците, историците и критиците, всички надути от вятъра на думите, които той ги караше да гълтат обратно, и откриха, че човекът е хубав.

Той беше хубав, понеже беше изграден от баща ми.

— Понеже човекът е хубав — развикаха се те, — добре е да го освободим. И той ще достигне разцвет в пълна свобода, и всяко негово дело ще бъде чудо. Защото се потиска великолепието му.

А аз, който отивам привечер в портокаловите си плантации, където се изправят стebelата и се подрязват клоните, аз бих могъл да кажа: „Моите портокалови дръвчета са хубави и натежали от портокали. Защо тогава да подрязваме клоните, които също биха могли да дават плод? Добре е дървото да се остави на свобода. И то ще разцъфти съвършено свободно. Защото се оказва, че се потиска великолепието му.“

Тъй че те освободиха човека. И човекът продължаваше да се държи изправен, тъй като беше скроен изправен. И когато се явиха жандармите, които се стремяха не от почит към незаменимата матрица, а просто от потребност за надмощие да им наложат отново своята принуда, тези хора, потиснати във великолепието си, се разбунтуваха. И вкусът към свободата ги разпали от единия до другия край на империята като пожар. Според тях ставаше дума за свободата да бъдат хубави. И когато умираха за свободата, те умираха за собствената си хубост и смъртта им беше хубава.

И думата „свобода“ звънеше по-чисто от тръбата.

Ала си спомних думите на баща ми:

— Тяхната свобода — това е свободата въобще да не бъдат.

Защото ето че от следствие към следствие те се превърнаха в навалица на градски площад. Понеже когато ти вземаш решения по своя преценка и когато съседът ти взема решения, делата се

унищожават като цяло. Ако всеки рисува същия предмет по свой вкус, единият оцветява в червено, другият в синьо, третият в охра, и предметът вече няма цвят. Ако се организира шествие и всеки си избира посока, безумието издухва тази прах и вече няма шествие. Ако разделиш властта си и я разпредиш между всички, от това ти постигаш не заздравяването, а разграждането на тази власт. И ако всеки избира мястото на храма и отнася своя камък където поиска, тогава ти намиращ обсипана с камъни долина вместо храм. Защото творението е едно и твоето дърво е избликуване на една-единствена семчица. И, безспорно, избуяването на това дърво е несправедливо, тъй като другите семчици няма да покланат.

Ако властта е любов към надмощието, за мен тя е безразсъдна амбиция. Но ако е творчески акт и осъществяване на съзиданието, ако върви срещу естествената склонност, изразена в размесването на материалите, разтопяването на ледниците в блато, разпадането на храмовете на прах от времето, разпръскването на слънчевата топлина в мека прохлада, разбъркването на страниците на книгата, овехтели от употреба, смесването и израждането на езиците, изравняването на силите, уравнивяването на усилията и разбиването на всяка конструкция, породена от божествения възел, свързващ нещата, на безформена купчина, тогава аз възхвалявам тази власт. Защото тя наподобява кедъра, който всмуква камънака в пустинята, забива корени в почва със свършено безвкусни сокове, улавя в клоните си слънце, което би се смесило с леда, за да изтлее с него, и в неизменната занапред пустиня, където всичко постепенно се е разпръснало, заравнило и уравнило, започва да гради несправедливостта на дървото, което се извисява над камънак и скала, разгръща на слънцето един храм, запява като арфа под вятъра и възстановява движението в неподвижното.

Защото животът е структура, силови линии и несправедливост. Какво правиш със скупящите деца, освен да им наложиш твоите принуди, които са правила на играта, и след това ги виждаш да тичат.

Тъй че дойдоха времена, когато свободата, поради липса на обекти за освобождаване, се превърна в подялба на провизии сред изпълнено с ненавист равенство.

Защото в свободата си ти се сблъскваш със съседа и той се сблъсква с теб. И състоянието на покой е състояние на разбъркани

билярдни топки, когато са престанали да се движат. Така свободата води към равенство и равенството води към равновесие, което е смърт. Не е ли за предпочитане да те направлява животът и да се блъскаш като в препятствия в силовите линии на дървото, което расте? Тъй като единствената принуда, която те потиска и си заслужава да ненавиждаш, се показва в злобата на съседа ти, завистта на равния с теб, изравняването със скота. Те ще те погълнат в мъртвилото на тълпата, ала тъй глупав е вятърът от думи, когато говорите за тирания, ако сте извисяване на едно дърво.

Тъй че дойдоха времената, когато свободата вече не беше свобода на красотата у човека, а израз на масата, след като човекът по необходимост се беше претопил в нея, но подобна маса въобще не е свободна поради липса на посока, а просто натежава и си стои на място. Кое не пречеше да именуват „свобода“ тази свобода да си застояло бласто и „справедливост“ — този застой.

Дойде време, когато думата „свобода“, която по маймунски подражаваше още на зова на тръба, се изпразни от своя патос, като хората смътно мечтаеха за нова тръба, която би ги пробудила и заставила да градят.

Хубав е само гласът на тръбата, която те изтръгва от дрямката.

Но значимата принуда е изключително тази, която те подчинява на храма според твоето значение, тъй като камъните съвсем не са свободни където им харесва, или тогава няма нищо, на което да придават или да придобиват от него значение. То е да се подчиниш на тръбата, когато тя повдига и извлича от собствената ти същност някой по-възвишен от теб. И онези, които умираха за свободата, когато тя беше техен образ, по-възвишен от тях самите и стъпка към собствената им красота, подчинявайки се на тази красота, приемаха принуди и се вдигаха посред нощ, призовани от тръбата, несвободни да продължат да спят, нито да гаят жените си, а поведени, и щом ти се чувствуващ задължен, за мен не е важно да узная дали жандармът е вътре или извън тебе.

И ако е вътре в теб, зная, че най-напред е бил извън тебе, както и че твоето чувство за чест идва от това, че строгостта на твоя баща те е възпитала като малък в чувство за чест.

И ако под „принуда“ аз разбирам обратното на слободията, което означава да мамиш, никак не желая тя да е дело на моята полиция, тъй

като докато се разхождах в мълчанието на моята обич, съм наблюдавал децата, за които ти говорих, подчинени на правилата на играта и никой не мамеше безсрамно. Понеже познавах лицето на играта. А аз наричам „лице“ това, което се ражда от една игра. Пламенното им усърдие, удоволствието от решените проблеми, младежката им дързост, една задружност, придобила своя вкус от тази игра, а не от някоя друга, един бог, който ги кара да се самоосъществяват по този начин, защото никоя игра не те оформя еднакво, и ти сменяш играта, за да промениш себе си. Ала когато виждаш себе си възвишен и благороден в тази игра, откриваш, че ако ти се случи да измамиш, разрушаваш точно това, заради което играеш. Тази възвишеност и това благородство. И ето че чувствуваш принуда от любов към едно лице.

Тъй като жандармът установява приликата ти с другия. Как би могъл да види по-нависоко? Редът за него е редът в музея, където всичко е наредено. Ала аз не полагам устоите на империята върху приликата ти с твоя съсед. А върху това, че съседът ти и ти самият, като колоната и статуята в храма, намирате опора в империята, която е една.

Моята принуда е церемониал на любовта.

ХСVІІІ

Ако твоята любов няма никаква надежда да бъде приета, трябва да замълчиш. Тя може да тлее в теб, ако е мълчание. Защото любовта създава една посока в света и всяка посока те кара да израстваш, позволявайки ти да се приближаваш, да се отдалечаваш, да влизаш, да излизаш, да намиращ, да губиш. Защото ти трябва да живееш. А няма живот, ако никой бог не създава за теб силови линии.

Ако любовта ти въобще не е приета и се превръща в напразно коленопреклонно молене сякаш на отплата за твоята вярност, и не е по силите на душата ти да замълчиш, тогава, има ли лекар, лекувай се. Защото не трябва да се смесва любовта с поробването на сърцето. Любов, която моли, е красива, но умоляващата е лакейска.

Ако любовта ти се сблъсква с абсолюта на нещата като необходимостта да преодолееш непристъпните стени на манастир или изгнанието, тогава благодари на Бога, ако жената там те обича в отговор, въпреки че наглед е сляпа и глуха. Защото има на света една запалена за теб нощна лампа. И не е важно за мен, че ти не можеш да си послужиш с нея. Тъй като оня, който умира в пустинята, е богат с една далечна къща, макар че умира.

Защото ако аз изграждам възвишени души и избира най-съвършената, за да я зазидам в мълчание, струва ти се, че никой не получава нищо от нея. И все пак, ето че тя придава благородство на цялата империя. Който мине отдалеч, пада ничком. И се раждат знаменията и чудесата.

Тъй че, ако съществува любов към теб, макар и безполезна, и в отговор любов от твоя страна, ти ще крачиш в светлина. Защото велика е молитвата, на която единствен отговор е мълчанието, ако се окаже, че съществува бог.

И ако любовта ти е приета и за теб се разтварят обятия, тогава моли се на Бог да спаси тази любов от тлен, защото ме е страх за препълнените догоре сърца.

XCIX

И все пак, тъй като бях обикнал свободата, която накара да зазвънати сърцето ми, и тъй като бих пролял кръвта си, за да я завоювам, и тъй като съм наблюдавал блесналия поглед на хората, борещи се за това завоевание (докато другаде съм виждал опасни и разпенени като животни тези, които със загрубяло сърце бяха устремени към запасите и навирили зурла, се превръщаха в прасета около копанята);

понеже съм виждал как пламъкът на свободата придава сияние на хората, а тиранията ги затъпява,

и понеже не ми е присъщо да изоставям нещо от себе си, и презирам пазара на идеите, знаейки, че ако думите въобще не се отчитат пред живота, тъкмо думите трябва да променим, и че ако ти грешиш, парализиран в едно безизходно противоречие, тъкмо фразата трябва да разчупим, и че ти е необходимо да откриеш планината, откъдето равнината ще се покаже осветена;

откривайки тук едновременно, че единствено възвишени са душите, които са били създадени, изковани и изградени като крепости чрез принудата, чрез култа и чрез церемониала, който е едновременно традиция, молитва и неоспоримо задължение

и че единствено красиви са гордите души, които не приемат да се преклонят, държат хората изправени в мъченията, вътрешно свободни, без да се отричат от вярата си, следователно вътрешно свободни да избират, да вземат решения и да се женят за тази, която обичат, въпреки недоволството на тълпата и изпадането в немилост пред владетеля,

хрумна ми мисълта, че нито принуда, нито свобода имаха смисъл. Защото от никое от моите движения не трябва да се отказвам, въпреки че думите, които ги означават, си показват език една на друга.

С

Ако ти вкарваш в затвора, воден от предразсъдък, и ако се окаже, че си затворил мнозина (и навярно би могъл да затвориш всички, тъй като всички са носители на нещо осъдително, което е все едно да задържаш незаконните желаниа, и тогава в затвора биха се озовали дори светци), то твоят предразсъдък е лоша гледна точка за преценка на хората, забранена и кървава планина, която зле разделя и те принуждава да действаш срещу самия човек. Понеже хубавото в човека, когато осъждаш, би могло да заема голяма част от него. Следователно оказва се, че ти го смазваш.

И ако жандармите ти, които по необходимост са глупави и слепи изпълнители на твоите заповеди, и съгласно длъжността си, за която ти не изискваш интуиция, а, напротив, им отказваш правото на интуиция, защото при тях става дума не да проумяват и да съдят, а да отличават според дадените от теб знаци; ако жандармите ти получават нареждане да определят в черно, а не в бяло — тъй като за тях съществуват само два цвята — примерно този там, който си тананика, когато остане сам, или понякога се съмнява в Бога, или се прозява, докато обработва земята, или по някакъв начин мисли, действа, обича, мрази, възхищава се или презира каквото и да било, тогава започва отвратителното време, когато ето те затънал сред народ от предатели, от когото никога не ще успееш да отсечеш достатъчно глави, и тълпата за теб ще е тълпа подозрителни, а народът ти — народ от шпиони, тъй като ти си избрал начин на разделяне, който минава не извън хората, което би ти позволило да наредиш едните отдясно, а другите отляво, внасяйки яснота, а през самия човек, разделяйки го от него самия, превръщайки го в шпионин на самия себе си, предател на самия себе си, понеже всекиму се случва да се съмнява в Бога през знойните нощи. Защото всекиму се случва да си тананика в самотата или да се прозява, докато обработва земята, или в определени часове да мисли, да действа, да обича, да мрази, да се възхищава или да презира каквото и да било на света. Защото човекът живее. И би ти се явил като светец, спасен и

желан, единствено оня, чиито идеи са купени на пазара, а не са преживени със сърцето.

И тъй като ти искаш от жандармите си да открият у човека следите на това, което е присъщо на човека, а не на този или онзи човек, те ще вложат цялото си усърдие, ще го открият у всеки, понеже го има там, ще се ужасят от разрастването на злото, ще те ужасят с рапортите си, ще те накарат да споделиш вярата им в неотложността на репресиите и когато ще са те убедили, ще те накарат да построиш тъмници, за да затвориш там целия си народ. До деня, в който ще бъдеш принуден, тъй като те също са хора, да затвориш и тях самите.

И ако искаш един ден селяни да обработват земите ти в добротата на тяхното слънце, и скулптори да дялат камъните си, и геометри да създават фигурите си, ще ти се наложи да смениш планината. И щом избереш друга планина, твоите каторжници ще се превърнат в твои светци и ти ще издигнеш статуи на оня, когото си осъдил да чука камъни.

СИ

Хрумна ми обаче идеята за опустошението, за която винаги съм си мислил, но без да ме просветли Бог за нея. И несъмнено знаех, че разсипник е оня, който разбива стила в дълбочина, за да извлече ефекти, които му носят полза, ефекти, сами по себе си достойни за похвала, защото е присъщо на стила да ти ги позволи, тъй като той е създаден, за да могат хората да предават душевните си вълнения. Ала се оказва, че ти разбиваш талигата си под предлог, че я караш, както оня, който убива магарето си с непосилни товари. Докато с добре премерени товари ти го приучваш на работа и то ще работи така добре, както и досега. Затова отстранявам този, който пише против правилата. Нека намери начин да се изразява според правилата, защото само тогава той създава правила.

Следователно се оказва, че осъществяването на свободата, когато тя е свобода на красотата на човека, е сякаш опустошаване на някакъв запас. И, разбира се, за нищо не служи един дълбоко скътан запас и красота, която се дължи на качеството на матрицата, ала никога не ще бъде извадена от калъпа, за да я покажеш на светло. Хубаво е да се създават хамбари, където се съхранява зърното. И все пак те имат смисъл само ако ти черпиш от това зърно, за да го разпределяш през зимата. И смисълът на хамбара е обратен на хамбара като място, където внасяш. Той става място, откъдето изнасяш. Ала единствено някакъв неумел език е причина за противоречието, защото „внасям“ и „изнасям“ са думи, които си показват език една на друга, когато ставаше въпрос просто да кажем не „Този хамбар е място, където внасям“, на което другият логик с право ще ти отговори: „Това е мястото, откъдето изнасям“, когато ти надмогваше техния вятър от думи, обсебваше противоречията им и създаваше значението на хамбара, наричайки го „място за престой на зърното.“

Също и моята свобода е само употреба на плодовете на моята принуда, която единствено има властта да създава нещо, заслужаващо да бъде освободено. И този тук, когото виждам свободен в мъченията,

понеже не приема публично да се откаже от вярата си и устоява на заповедите на тирана и палачите му, аз наричам „свободен“, и другия, който устоява на грубите страсти, също наричам „свободен“, защото не мога да приема за свободен човека, който става роб на всяка настояща молба, въпреки че те наричат „свобода“ свободата да се превръщат в роби.

Защото ако създавам устоите на човека, аз освобождавам човешки постъпки у него, ако създавам поета, освобождавам поеми, и ако правя от теб архангел, освобождавам крилати думи и сигурни стъпки като на танцър.

СИ

Недоверчив съм към човек, склонен да съди от една гледна точка. Както и към оня, който, в качеството си на посланик на някаква висша кауза, бива заслепен, след като се е посветил на нея.

Става дума да се пробуди човекът в него, когато му говоря. Ала съм недоверчив към отклика му, който в началото ще бъде ловкост, военна хитрост, и той ще смели моята истина, за да я подчини на своята власт. И как да го упрекна за тази постъпка, когато достолепието му се е родило от възвишеността на каузата му?

Оня, който ме разбира и с когото общувам непосредствено, без да смисля истината ми, за да я превърне в своя и при нужда да си послужи с нея против мен, оня, когото наричам съвършено просветен, общо взето, не работи, не действа, не се бори и не решава проблеми. Той съществува някъде — безполезен фенер, светец за самия себе си и заради лукса, най-деликатното цвете на империята, ала безплодно поради прекомерната си чистота.

Тогава възниква проблемът за моите отношения, връзки и прехвърлянето на мост между този посланик на кауза, различна от моята, и мен. И за смисъла на езика ни.

Защото съществува общуване само през Бога, който се проявява. И както общувам с моя воин чрез образа на империята, която има определено значение за единия и за другия, така този, който обича, общува през стените с жената в неговия дом, която му е дадено да обича, макар че отсъства и макар че спи. Що се отнася до посланика на някоя чужда кауза, ако аз пожелаая да играя с него на по-високо равнище, отколкото играта на шах, и да срещна човека на етажа, където измамата се оказва надмогната и където, даже и взаимно да се притискаме във войната, ние се почитаме и си отдъхваме в присъствието на другия, както беше с владетеля, царувал на изток от империята ми, любимия неприятел, аз ще достигна до него само чрез новия образ, който ще бъде нашата обща мярка.

Щом и той като мен вярва в Бога, щом и той като мен подчинява народа си на Бога, ние се срещаме като равни под шатрата за отдих в пустинята, задържали надалеч коленичилите си войски, и свързани един с друг в Бога, можем да се помолим заедно.

Но ако ти не намериш някакъв бог, който да надделее, няма никаква надежда за общуване, понеже същите материали имат един смисъл в неговата цялост и различен смисъл в своята, както от подобните камъни, в зависимост от архитекта, се получава различен храм и как би могъл да се изразиш, когато за теб „победа“ означава неговото поражение, а за него — неговата победа?

И аз разбрах, знаейки, че нищо, което може да се изкаже, не е от значение, а единствено залогът, който стои зад него и на който изказаното се осланя или пренася тежестта му, знаейки, че делничното не вълнува нито душата, нито сърцето и че „подай ми чайника си“, ако може да раздвижи човека, то е заради едно накърнено лице, както ако например чайникът беше част от неговата съкровена родина и означаваше чая с нея след любовта, или ако беше нещо външно и означаваше блясък и разкош... Тъй че разбрах защо нашите берберски изгнаници, сведени до материали без божествен възел, свързващ нещата, неспособни с тези материали, дори доставени в изобилие, да съградят невидимото светилище, чиито видими камъни бяха самите те, деградираха до стадия на животното, което се отличава по това, че то няма достъп до светилището и свежда оскъдните си радости до жалкото ползване на материалите.

И разбрах защо толкова ги разтърси поетът, изпратен от баща ми, когато просто възпя нещата, които откликват едно на друго.

И трите бели камъчета на детето: богатство, по-голямо от толкова разхвърляни материали.

СІІІ

Моите надзиратели по-добре познават хората, отколкото моите геометри. Накарай ги да действат и ще отсъдиш. Същото се отнася и за управлението на империята. Аз мога да се поколебая между генералите и надзирателите. Но не и между надзирателите и геометрите.

Защото не става дума, да се познават мерките, нито да се смесва изкуството на мерките с мъдростта, „познанието на истината“, както казват те. Да. На една истина, която позволява мерките. И несъмнено ти можеш да си служиш с този безрезултатен език, за да управляваш. И старателно ще вземаш абстрактни и сложни мерки, които просто би могъл да вземеш, когато знаеш да танцуваш или да надзираваш тъмниците. Защото затворниците са деца. И с хората е така.

CIV

Те обсаждаха баща ми:

— На нас се пада да управляваме хората. Ние познаваме истината.

Така говореха тълкувателите на геометрите в империята. И баща ми им отвърщаше:

— Вие познавате истината на геометрите...

— И какво? Това не е ли истината?

— Не — отговаряше баща ми.

— Те познават — казваше ми той — истината за своите триъгълници. Другите познават истината за хляба. Ако го омесиш лошо, той няма да бухне. Ако фурната ти е прекалено нагорещена, прегаря. Ако е твърде студена, тестото залепва. И все пак, въпреки че от ръцете им излиза хрупкав хляб, който е радост за зъбите ти, майсторите — хлебари не тръгват настойчиво да ме молят да управляват империята.

— Може би имаш право по отношение на тълкувателите на геометрите. Но има историци и критици. Те са превели доказателства за човешките дела. Те познават човека.

— Аз — рече баща ми — поверявам управлението на империята на оня, който вярва в дявола. Защото още от времето, откакто човек го усъвършенствува, той твърде добре обърква непонятното поведение на хората. Ала безспорно дяволът за нищо не служи, за да обясни зависимости между линии. Затова изобщо не очаквам от геометрите да ми покажат дявола в триъгълниците си. И нищо от триъгълниците им не може да им помогне да направляват хората.

— Неясен си — казах му, — всъщност вярваш ли в дявола?

— Не — рече баща ми.

Ала добави:

— Какво значи да вярваш? Ако вярвам, че лятото кара ечемика да узрее, аз не казвам нищо плодотворно, нито оборимо, понеже най-напред съм нарекъл „лято“ сезона, в който ечемикът узрява. Същото се

отнася и за другите сезони. Но ако извелека зависимости между сезоните, като зная например, че ечемикът узрява преди овеса, аз ще повярвам в тези зависимости, понеже те съществуват. Малко се интересувам от взаимосвързаните обекти: послужих си с тях като с мрежа, за да хвана плячка.

И баща ми допълваше:

— И тук е същото, както при статуята. Би ли си представил, че при твореца става дума за описание на една уста, един нос или една брадичка? Не, разбира се. А само за отклика на тези неща едно на друго, който ще бъде например човешка болка. И който е възможно да усетиш, защото ти общуваш не с нещата, а с възлите, които ги свързват.

— Само дивакът вярва — додаде баща ми, — че звукът е в барабана. И обожава барабана. Друг вярва, че звукът е в палките, и боготвори палките. Трети вярва, че звукът е в силата на ръката му и го виждаш да вири ръка във въздуха. А ти признаваш, че той не е нито в барабана, нито в палките, нито в ръката, и наричаш „истина“ барабаненето на барабанчика.

Тъй че отказвам да сложа начело на империята тълкувателите на геометрите, които боготворят като идол онова, което е послужило за строеж, и затова, че ги е развълнувал един храм, обожават властта му в камъните. Те биха дошли да управляват хората със своите истини за триъгълници.

Все пак аз се натъжих:

— Значи не съществува истина — казах на баща ми.

— Ако успееш да определиш — обясни ми той с усмивка — на кое пожелание на знанието е отказан отговор, аз също ще заплача за несъвършенството, което ни пречи. Ала не схващам предмета, който ти се стремеше да обхванеш. Оня, който чете любовно писмо, се усеща препълнен догоре, каквито и да са мастилото и хартията. Той не е търсел любовта нито в мастилото, нито в хартията.

CV

Разкри ми се, че хората, подвластни на илюзиите на езика си и забелязали, че е плодотворно да се привеждат доводи за обекта, за да се придобият знания, след като бяха установили поразителната резултатност на този метод, опустошаваха своето родово наследство. Защото, което е вярно и несъмнено не абсолютно за материята, се превръща в невярно за духа. В действителност ти, човеко, си така устроен, че предметите за теб са празни и мъртви, ако не принадлежат на едно царство на духа, и даже да си дебел и безчувствен, ти желаеш този предмет, който е по-хубав от другия, само заради смисъла, който му се придава в твоята среда, както желаеш златото да е сякаш изпълнено с невидими съкровища, и ако жена ти пожелае този накит, то не е за да натежат косите ѝ, а защото той е условност в един език, йерархия, тайно послание и знак за превъзходство.

Така ми се разкри единственият извор, способен да утоли духа и сърцето. Единствената храна, която ти подхожда. Единственото наследство, което трябва да се спаси. И което трябваше да изградиш отново там, където си го разрушил. Защото ето че седиш сред остатъците от разхвърляни предмети и ако животното е задоволено, то човекът в теб е застрашен от глад и е в пълно неведение относно това, за което изпитва глад, защото ти си също така устроен, че потребността ти от храна е резултат от храненето ти и ако една част от теб остане хилава и полузадрямала по липса на храна или на движение, ти не настояваш нито за тази храна, нито за това движение.

Ето защо, ако никой не слезе при теб от своята планина и не те просветли, ти не ще знаеш кой път да поемеш, за да намериш спасение. Както и не ще повярваш, колкото и нещо да те убеждават, какъв човек ще се пробуди или ще се роди от теб, понеже него още го няма.

Затова моята принуда е могъщество на дървото и чрез него — освобождение на камъка.

И от етаж на етаж аз мога да те свържа с все по-обширни богатства. Защото, безспорно, хубаво е съкровището на любовта, на дома, на имението, на империята, на храма, на светилището, в каквото се превръща годината, когато я преобразят празнични дни, ала щом ти ми позволиш да те водя, за да ти помогна да изкачиш най-високата планина, аз имам за теб тъй трудни за завладяване съкровища, че мнозина ще се откажат от тях в своето изкачване, понеже, за да бъде изграден новият образ, аз им откривам камъните на другите храмове, на които те държат.

Но щом успея за неколцина, толкова ги трогвам, че душата им гори. Защото съществуват тъй горещи структури, че са като огън за душите. Тези хора ще нарека „възпламенени от любовта“.

Ела при мен да те заставя да изградиш себе си, ти ще излезеш сияен.

Ала Бог се губи. Вече ти го казах за поемата. Колкото и да е хубава, тя не може да те нахрани за всички дни... Моят часовей, който крачи надлъж и нашир, също не може денонощно да изпитва пламенно усърдие към империята. Често в душите се разхлабва божественният възел, който свързва нещата. Погледни скулптора. Днес е тъжен. Клати глава пред мрамора. „Защо този нос, казва си той, тази брадичка, това ухо...“, понеже вече не вижда какво е уловил. И съмнението е въздаяние от Бога, защото тогава той ти липсва и ти причинява болка.

CVI

Ала ти общуваш само чрез някакъв церемониал. Защото, когато разсеяно слушаш тази музика и гледаш този храм, нищо не ще се породи у теб и вече не ще те нахрани. Ето защо аз нямам друг начин да ти обясня живота, към който те подтиквам, освен насила да те обвържа и да те закърмя с него. Как бих могъл да ти обясня тази музика, когато не е достатъчно да я чуеш, ако не си подготвен да се преизпълниш с нея? Ако образът на имението е готов да умре в тебе, за да останат от него само дребни отломки. Ироничната дума, внушена от рака, един лош сън, шум, който те притеснява, и ето те лишен от Бога. Ето те отхвърлен. Ето те седнал на твоя праг със залостената врата зад тебе, съвършено откъснат от света, който вече е само сбор от безполезни предмети. Защото ти не общуваш с предметите, а с възлите, които ги свързват.

Как да те накарам да ги досегнеш, когато ти така лесно прекъсваш досега с тях?

Оттук и значението на моя церемониал, понеже става дума да те спася от възможността всичко да съсипеш, когато ти се случва да застанеш на вратата на дома си.

Затова осъждам преди всичко оня, който смесва книгите.

И те изграждам, и те крепя такъв не за да си постоянно подхранван, което не е резултат от слабоволието на сърцето ти, а за да си прокаран път, отворена врата, изграден храм, за да приемаш. Искам те музикален инструмент, очакващ музиканта.

Затова ти казах, че поемата, която съм запазил за тебе, беше твоето собствено издигане.

И достигат до истинското познание единствено тези, които повторно извървят изгубения път и намират съществата, които са разсипали като отломки.

Искам да ти покажа твоята родина, единствената, в която духът ти може да се движи.

И затова казвам още, че моята принуда те освобождава и ти носи едничката свобода, която има стойност. Понеже ти наричаше „свобода“ силата да разрушаваш своя храм, да разместваш думите в поемата, да изравняваш дните, които моят церемониал беше изградил в светилище. Свобода да създаваш пустиня. И къде ще се озовеш?

Аз наричам „свобода“ твоето избавление.

Ето защо някога ти казах: свобода на роба или свобода на човека, зачитане на язвата или на здравата плът? Справедливост за човека или за измета на обществото? Та аз точно против теб, през теб, заради теб съм справедлив. И несъмнено съм несправедлив за човека от измета или за рака, или за гъсеницата, която не се е преобразила, понеже ги принуждавам да се откажат от себе си и да се самоосъществят.

Издание:

Антоан дьо Сент-Егзюпери. Цитадела. 1 част

Превела от френски: Росица Василева

Рецензенти: Светослав Колев, Румен Воденичаров

Редактор: Бояна Петрова

Редактор на издателството: Марта Владова

Художник: Валентин Дончевски

Художествен редактор: Пенчо Мутафчиев

Технически редактор: Ронка Кръстанова

Коректор: Станка Митрополитска

Издателски № 9076 Формат 84/108/16. Печатни коли 19,50

ISBN 954–445–420–9 (I ч.)

Издателска къща „Христо Ботев“

Предпечатна подготовка Св. Маринов

Печат — Университетска печатница „Св. Климент Охридски“

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.